

Groenlo's Verleden

DE HISTORIE VAN GROENLO EN OMGEVING

Jaargang 13 | nr. 16 | augustus 2014

- > Garagehouder Hendrik Hemelman, de tram en de steenfabriek
- > Een boom van Jesse in Groenlo
- > Hendrikus van den Eijnden: een gedenkwaardige grootvader
- > De geschiedenis van Mattelierstraat 6

Inhoud

- pag. 1   **Voorwoord Oudheidkundige Vereniging Groenlo**
Ben Verbeij
- pag. 3   **Garagehouder Hendrik Hemelman, de tram en de steenfabriek**
Henk Kolkman
- pag. 15   **Een boom van Jesse in Groenlo**
door Jean Gardeniers
- pag. 33   **Hendrikus van den Eijnden: een gedenkwaardige grootvader**
B.A.Th. Close
- pag. 39   **Bouwhistorische verkenning en monumentale waardenbepaling van Mattelierstraat 6**
R.J. Oostendorp

Voorwoord Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Aflevering nr. 16 van ons tijdschrift *Grols verleden* dat u thans in handen hebt, is gevuld met een viertal geheel verschillende artikelen.

Dat is allereerst het artikel van de hand van Henk Kolkman, getiteld *Garagehouder Hendrik Hemelman, de tram en de steenfabriek*. Aan zowel de Groenlo-sche Tram als aan de steenfabriek FOW is eerder aandacht besteed in publicaties van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo. Uit archieven, foto's van een kleindochter en oude krantenartikelen zijn recent meer bijzonderheden aan het licht gekomen, met name over de rol van garagehouder Hendrik Hemelman bij de bouw van trams en een locomotief van een geheel eigen ontwerp. De vele foto's dragen bij tot de aantrekkelijkheid van het artikel.

Een boom van Jesse in Groenlo, is gewijd aan een hoog glas in lood raam in het City Lido, het vroegere parochiehuis behorend bij de nieuwe Calixtuskerk. De boom van Jesse bevat de stamboom van Jezus. Auteur Jean Gardeniers geeft een breed zicht op het ontstaan en de achtergrond van deze voorstelling. Daarbij komen zowel de architect van het parochiehuis Willem Maas en de ontwerper van het raam Charles Eyck aan de orde, als de achtergronden en iconografie van de boom van Jesse. Ook de aanleiding tot het kiezen van dit thema voor het parochiehuis krijgt aandacht. Een hele serie foto's, o.a. van de hand van Ruud Kaak, vergroten de aantrekkelijkheid van deze bijdrage.

Een gedenkwaardige grootvader, was Hendrikus van den Eijnden. Kleinzoon Ben Close vertelt het een en ander over zijn grootvader die van 1897 tot 1918 gemeentesecretaris van Groenlo was. Maar dat niet alleen; hij was ook nog "Lid der Plaatselijke Commissie van toezicht op het Lager Onderwijs", gemeente – ontvanger en vertegenwoordiger te Groenlo van Assurantie-Maatschappij tegen Brandschade "De Nederlanden" van 1845, vestiging Zutphen. Op 26 oktober trouwde hij met het 18-jarige Grolse meisje Johanna Theodora Arnolda Huinck, dochter van een zelfstandige timmerman. Niet alleen zijn openbare leven krijgt aandacht, ook de privé situatie van Hendrikus van den Eijnden wordt onder de loep genomen.

Bouwhistorische beschrijving van het pand Mattelierstraat 6. Dit is een werkstuk gemaakt door Roy Oostendorp in het kader van zijn inmiddels succesvol afgesloten opleiding post HBO Bouwhistorie Restauratie en Monumentenzorg.

In het werkstuk wordt een korte karakteristiek en een schets van de historische ontwikkeling gegeven. Na het historische deel komt de bouwhistorische beschrijving in de huidige staat aan bod, resulterend in een conclusie met betrekking tot dateringen van het gebouw en haar onderdelen. Een belangrijk onderdeel is vervolgens de monumentale waarde stelling. Deze waarden worden ook op overzichtelijke wijze in kleuren weergegeven op de daarachter opgenomen plattegronden van het gebouw. Het geheel sluit af met conclusies en een vermelding van de gebruikte bronnen en literatuur.

Al met al dus een zeer lezenswaardig nummer 16 van ons tijdschrift *Grols verleden*!

Ben Verheij
Voorzitter Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Augustus 2014

Voorwoord Oudheidkundige Vereniging Groota

De Oudheidkundige Vereniging Groota heeft in 1982 een jubileum gevierd. Het was de 25e verjaardag van de oprichting van de vereniging. In deze jubileumpublicatie wordt aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging in de afgelopen 25 jaar. Het is een overzicht van de werkzaamheden van de vereniging, van de oprichting tot heden. Het is een overzicht van de activiteiten van de vereniging, van de oprichting tot heden. Het is een overzicht van de activiteiten van de vereniging, van de oprichting tot heden.

De Oudheidkundige Vereniging Groota heeft in 1982 een jubileum gevierd. Het was de 25e verjaardag van de oprichting van de vereniging. In deze jubileumpublicatie wordt aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging in de afgelopen 25 jaar. Het is een overzicht van de werkzaamheden van de vereniging, van de oprichting tot heden.

Afgelopen 25 jaar

De Oudheidkundige Vereniging Groota heeft in 1982 een jubileum gevierd. Het was de 25e verjaardag van de oprichting van de vereniging. In deze jubileumpublicatie wordt aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging in de afgelopen 25 jaar. Het is een overzicht van de werkzaamheden van de vereniging, van de oprichting tot heden.

De Oudheidkundige Vereniging Groota heeft in 1982 een jubileum gevierd. Het was de 25e verjaardag van de oprichting van de vereniging. In deze jubileumpublicatie wordt aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging in de afgelopen 25 jaar. Het is een overzicht van de werkzaamheden van de vereniging, van de oprichting tot heden.

De Oudheidkundige Vereniging Groota heeft in 1982 een jubileum gevierd. Het was de 25e verjaardag van de oprichting van de vereniging. In deze jubileumpublicatie wordt aandacht besteed aan de activiteiten van de vereniging in de afgelopen 25 jaar. Het is een overzicht van de werkzaamheden van de vereniging, van de oprichting tot heden.

Garagehouder Hendrik Hemelman, de tram en de steenfabriek

door Henk Kolkman

Aan zowel de Groenlosche Tram als aan de steenfabriek FOW is eerder aandacht besteed in publicaties van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo. Uit archieven, foto's van een kleindochter en oude krantenartikelen zijn recent meer bijzonderheden aan het licht gekomen, met name over de rol van garagehouder Hendrik Hemelman bij de bouw van trams en een locomotief van een geheel eigen ontwerp.

Stoomtramweg-Maatschappij Lichtenvoorde-Groenlo (LG)

Voor de Eerste Wereldoorlog waren de spoorwegen en de tramwegen in Nederland in handen van vele particuliere maatschappijen. Het verschil tussen spoorlijn en tramlijn heeft te maken met de wetgeving: een tramlijn was eenvoudig uitgevoerd en miste bijvoorbeeld seinen en bewaakte overwegen. Daarom mocht er slechts met beperkte snelheid worden gereden. Dat was aanvankelijk slechts 15 km/uur en na 1889 20 km/uur.

In 1878 opende de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HSM) de spoorlijn Zutphen-Winterswijk. Hieraan lag bij Lievelede het station Lichtenvoorde-Groenlo, ondanks de naam op 4 km afstand van Groenlo. Daarom werd de Stoomtramweg-Maatschappij Lichtenvoorde-Groenlo (LG) opgericht door mr. Herman Francois Hesselink van Suchtelen (die van 1878 tot 1893 burgemeester van Groenlo was), Johannes Bernardus Weenink (wet-

houder) en Bernardus Antonius Wiegerink (aannemer te Groenlo). Het ging het om een particuliere onderneming met winstoogetmerk van de drie heren, ondanks de functies van de twee gemeentebestuurders. Wiegerink zal de tramlijn tussen station Lichtenvoorde-Groenlo en de stad Groenlo aangelegd hebben. Hij was namelijk betrokken bij de bouw van diverse andere spoor- en tramlijnen in ons land en beschikte over groot materieel, zoals eigen stoomlocomotieven. De afstand tussen de spoorstaven was dezelfde als die van bijvoorbeeld de spoorlijn Zutphen-Winterswijk, namelijk 1435 mm ofwel "normaalspoor".

De kleine LG exploiteerde de tramlijn niet zelf. Vanaf 1883 verzorgde de al genoemde HSM de tramdienst met twee personenrijtuigen, getrokken door een kleine stoomlocomotief. Bij het eindpunt in Groenlo stond een stationsgebouw, nabij de hoek van de Ruurloseweg en Deken Hooijmansingel (die toen nog Voorstraat heette). Bijvoorbeeld in 1909 werd dagelijks acht keer heen en weer gereden, met de onderstaande dienstregeling.

De op het eerste gezicht willekeurige tijden hadden te maken met de dienstregeling van de treinen. Zo bood de eerste tram aansluiting op een trein uit Winterswijk, die om 06.12 in de richting Zutphen vertrok en die om 09.14 in Amsterdam aankwam.

Al in 1884 kreeg Groenlo een eigen station aan de nieuwe spoorlijn Winterswijk-Neede van de Geldersch-Overijsselsche-Lokaalspoorweg Maat-

Dienstregeling uit 1909

Groenlo vertrek	05.50	07.45	09.55	11.59	13.53	15.45	18.20	21.35
Lichtenvoorde-Groenlo aankomst	06.05	08.00	10.10	12.14	14.08	16.00	18.35	21.50
Lichtenvoorde-Groenlo vertrek	06.17	08.12	11.22	12.29	14.20	16.50	18.50	22.05
Groenlo aankomst	06.32	08.27	11.37	12.44	14.35	17.05	19.05	22.20

schappij (GOLS). Om verwarring te voorkomen werd station Lichtenvoorde-Groenlo omgedoopt in station Lichtenvoorde, maar dat gebeurde pas in 1917. Voor reizigers in de richting Zutphen (en verder naar het westen) bleef het aantrekkelijk om in Groenlo de tram te nemen, maar men kon nu veel sneller in Winterswijk zijn door in Groenlo in een trein van de GOLS te stappen. Daarom daalde het aantal trampassagiers. In 1884 waren de inkomsten uit reizigers- en goederenvervoer nog f 7246; in 1900 was dat gedaald tot f 4246.

Treinen en trams kenden vroeger eerste, tweede en derde klasse. Die drie klassen werden lang niet altijd tegelijkertijd aangeboden. De stoomtram had tweede en derde klasse. In 1900 waren er gemiddeld 51 passagiers per dag ofwel slechts ruim 3 per rit. De capaciteit was veel groter: in het ene rijtuig konden 40 derde klas passagiers plaats nemen. Het andere rijtuig had een kleine bagageafdeling en 20 plaatsen voor tweede klas passagiers. Het zal duidelijk

Drie van de zes door de RTM afgedankte paardentramrijtuigen. Links staat de nog slanke Hendrik Hemelman. Hij is - met hulp en in de open lucht - juist begonnen met de verbouwing tot driedelig motortramstel: het middelste rijtuig mist al minstens één balkonscherm. De foto moet daarom in 1915 zijn gemaakt.

Bron: collectie mev. Lida Wevers-Hemelman (kleindochter van Hendrik Hemelman).

zijn dat er grote verliezen geleden werden. Uiteindelijk staakte de HSM in 1911 de exploitatie van de tramlijn, die enkele jaren ongebruikt bleef liggen. De gemeente gaf toen jaarlijks f 150 subsidie aan een rijtuigdienst en onderhandelde vruchteloos over de opname van de bestaande tramlijn in een nieuwe tramlijn van Borculo naar de grens bij Winterwijk.

De Groenlosche Tram (GrT)

In juni 1914 werd de N.V. Groenlosche Tram (GrT) opgericht. Daartoe verschenen bij notaris Vemer maar liefst veertien Grollenaren: Laurens Willem Lasonder (van de katoenweverij), Theodoor Johan Anne Kraakman (van 1911 tot 1945 burgemeester), Theodorus Johannes de Groen (eigenaar van brouwerij De Klok), Eugenius Petrus Fornier (kassier), Ernst Heymans (manufacturier), Johannes Hendrikus Franciscus Dierkes (wethouder), Augustinus Johannes Gerhardus Ellerbeck (koopman), Johannes Eduardus Frank (banketbakker), de broers Johan Elisa en Willem Frederik Heringa (fabrikanten), meester Eltje Prak (kantonrechter), Leo Trijbits (huidenkoopman), Johannes Franciscus Antonius Wygerinck (schoenfabrikant) en Hendrik Josephus Leonard Sicherer (arts). Dat zullen wel allemaal aandeelhouders zijn geweest. Er waren 400 aandelen van f 100, waarvan de helft was geplaatst en gestort. De als eerste vijf genoemde heren vormden de raad van commissarissen; daarvan trad Lasonder ook op als directeur.

Tabel: cijfers van de Groenlosche Tram. Alles is afgerond op hele guldens, behalve het aantal passagiers

Jaar	Reizigers		Lonen	Reparatie en onderhoud	Brandstof en smeerolie	Winst/ Verlies	Dividend
	Aantal	Opbrengst					
1900 (stoom)	18.620	2475	?	?	?	?	?
2 ^e deel 1915	11.836	1399	samen 1104			+ 556	400
1916	29.757	3994	geen gegevens			?	17
1917	23.032	4284	1060	3328	1959 (benzine+gas)	-1054	0
1918	22.549	3927	1192	3986	1264 (gas)	+580	400

De HSM had het rollend materieel weg gehaald. De locomotiefloods op het tramemplacement in Groenlo werd door de HSM in de krant "Het nieuws van den dag" van 13-04-1911 voor afbraak te koop aangeboden. In 1913 liet de HSM ook het in 1883 gebouwde waterreservoirgebouw (nodig voor het bijvullen van de ketel van de stoomlocomotief) en de kolenloods bij station Lichtenvoorde-Groenlo afbreken. De tramlijn lag er nog wel. Die was immers geen eigendom van de HSM, maar van de LG. De GrT kwam met de LG tot overeenstemming. Anders dan de LG exploiteerde de GrT de tramlijn zelf en wel met slechts drie man personeel:

een werkmeester (Hendrik Hemelman), een trambestuurder (die ook als conducteur optrad) en een wegwerker. Dat was een grote besparing: op een statiefoto van de stoomtram zijn zeven man personeel te zien!

Vanwege beperkte financiële middelen en de Eerste Wereldoorlog zal de GrT moeite gehad hebben om aan geschikt rollend materieel te komen. In 1915 werden maar liefst zes paardentramrijtuigen gekocht van de particuliere Rotterdamse Tramweg-Maatschappij (RTM). Ze waren gebouwd door de firma Beijnes in Haarlem. Hun bouwjaren liepen uiteen van 1879 tot 1891. De rijtuigen hadden in Leiden dienst gedaan en waren door de RTM afgedankt wegens de overgang op elektrische trams. Hendrik Hemelman bouwde de rijtuigen achtereenvolgens om tot verschillende motortrams. Dat lag voor de hand: een paardentram was veel te langzaam en een elektrische tram zou

een grote investering in de bovenleiding betekenen. De HSM had vanaf 1883 stoomlocomotieven op de tramlijn ingezet. Verbrandingsmotoren waren veel zuiniger. Geschikte kleine motoren waren toen echter nog niet op de markt; in 1914 wel. Dankzij de nog te bespreken inspanningen van Hendrik Hemelman kon de GrT de tramdienst op 6 augustus 1915 met een motortram hervatten.

Spoor- en tramwegondernemingen moesten jaarlijks aan het Ministerie van Waterstaat een opgave doen van winst of verlies, de balans en "statistische gegevens" als de lengte van de lijn en van de zijsporen, het aantal passagiers en het aantal "voertuigen ingericht voor het vervoer van personen". Die gegevens zijn deels bewaard in het Nationaal Archief. Daarin en in enkele krantenartikelen is het volgende te vinden: terwijl de HSM in 1910 f 3400 verlies op de stoomtram leed, speelde de GrT in de moeilijke jaren van de Eerste Wereldoorlog ongeveer quitte en keerde twee maal 2% dividend uit, terwijl de commissarissen in 1918 met een bonus van f 100 (samen) verblijd werden. De bescheiden stoomtram kende tweede en derde klasse en rekende 20 respectievelijk 121/2 cent voor een enkele reis. De GrT bood ook twee klassen aan en was zelfs iets goedkoper (20 en respectievelijk 10 cent), maar sprak over eerste en tweede klas. In de laatste vijf maanden van 1915 reisden 2313 personen eerste klas en 9523 personen tweede klas met de GrT. Een abonnement was ook mogelijk. Daar maakte echter bijna niemand gebruik van, want de verkoop van abonnementen leverde slechts f 10 op. Voor andere jaren zijn alleen het totale aantal reizigers en de inkomsten uit het reizigersvervoer bekend en die lagen hoger dan ten tijde van de stoomtram (zie de tabel).

Behalve reizigersvervoer waren er nog andere bronnen van inkomsten en die verschilden sterk voor de stoomtram en de motortram. De stoomtram vervoerde bijvoorbeeld 2652 ton goederen in het jaar 1900, hetgeen f 1470 opbracht. Deze hoeveelheid (circa 10 ton per werkdag) is zo groot dat er kennelijk af en toe een via de lijn Zutphen-Winterswijk in station Lichtenvoorde-Groenlo aangevoerde goederenwagen mee de tramlijn op genomen werd (één goederenwagen kon destijds ongeveer 10 ton lading vervoeren). De motortrams van de GrT waren niet voorzien van koppelingen en buffers om wagens te trekken. Kennelijk werd wel af en toe een kist of een zak in de motortram meegenomen, want de GrT verdiende nog enkele tientjes per jaar aan goederenvervoer. Daarentegen verdiende de GrT jaarlijks de aanzienlijke som van f 1200 met postvervoer, terwijl er niets bekend is over postvervoer bij de stoomtram. Ook ontving de GrT jaarlijks ruim f 200 aan huur. Die was waarschijnlijk (mede?) afkomstig van Hemelman, die boven het tramstation woonde. De

gemeente Groenlo gaf jaarlijks f500 subsidie aan de GrT en de stoomhoutzagerij J. Nahuis f 50. Ten slotte was er een post diverse inkomsten, die in 1918 de merkwaardige hoogte van f 3288 bereikte. Waarschijnlijk is er toen overtollig materieel verkocht. De GrT gaf namelijk in 1916 en 1917 aan het Ministerie op dat er behalve precies 4000 meter spoor ook nog 489 meter aan zijsporen lag en dat er twee personenvervoertuigen waren (dat zullen de dienstdoende motortram uit 1916 en de als reserve bewaarde in 1915 gebouwde motortram zijn geweest). De zijsporen dateerden nog uit de tijd van de stoomtram en waren nodig voor het omlopen van de locomotief en voor het goederenvervoer. Voor het op en neer laten rijden van één motortram waren geen zijsporen en bijbehorende wissels nodig. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog waren de prijzen voor ijzer sterk gestegen. Het wekt dan geen verwondering dat er over het jaar 1918 geen zijsporen en maar één personenvervoertuig aan het Ministerie werden gemeld.

Ondanks deze meevaller werd over 1918 maar een bescheiden winst gemaakt, want aan de uitgavenkant bedroeg de post "Reparatie en onderhoud" maar liefst f 3986. Dat is veel, bijvoorbeeld ver-

Rekening uit 1919 van Hemelman aan de steenfabriek. Bron: Erfgoedcentrum Achterboek en Liemers

H. HEMELMAN

Automobielen-, Motoren- en Rijwielhandel
GROENLO.
REPARATIE-INRICHTING.

Groenlo, 7 Aug. 1919.

Re G. Steenfabriek.

H. HEMELMAN.

Rekening

Juli	1	2 busen benzine. 20 l.	400
"	3	50 liter benzine.	1450
"	12	20 liter benzine	400
"	15	5 " " olie. valvolin.	400
"	24	10 " " olie valvolin	800
			4350
<i>kosting benzine.</i>			090.
			f. 4260.-

geleken met de post lonen van f 1192. Volgens de literatuur waren er drie personeelsleden, maar voor dat bedrag kan één of misschien hooguit twee man in dienst zijn geweest. De trambestuurder moest er natuurlijk dagelijks zijn, maar het lijkt niet logisch dat de wegwerker precies een dagtaak had aan het onderhoud van het spoor en dat werkmeester Hemelman precies een dagtaak had aan het onderhoud en de verbouwing van trams en het af en toe vervangen van de trambestuurder. Het ligt daarom voor de hand dat alleen de trambestuurder in loondienst was, dat de wegwerker en Hemelman per klus werden ingehuurd en dat de kosten daarvoor geboekt werden onder "Reparatie en onderhoud". Ook zal Hemelman af en toe hulp van de wegwerker hebben gehad, want hij kon in zijn eentje en zonder hijskraan geen zware en grote dingen verplaatsen.

Verder werd in 1917 f 1959 uitgegeven aan benzine en gas. Toen er geen benzine meer te krijgen was, werd namelijk op gas overgeschakeld. In de literatuur word gezegd dat vanaf november 1917 ook gas niet meer verkrijgbaar was en dat de GrT daarom op paardentractie is overgeschakeld. Dat lijkt niet te kloppen. In 1918 werd nog f 1264 aan brandstof uitgegeven en dat was alleen gas. Dat duidt er op dat er in 1918 wel met de motorwagen gereden is, zij het minder. In de aan het Ministerie verstrekte gegevens wordt dan ook niet over paardentractie gerept.

In 1922 kreeg de GrT vergunning voor de bouw van een "bergplaats voor tramwag en autobus" aan de Deken Hooijmansingel. Die werd tramstalling genoemd, maar de GrT kocht in hetzelfde jaar 1922 een T-Ford autobus. Dat betekende na bijna 40 jaar het definitieve einde van de tramdienst: de vergadering van aandeelhouders besloot geen dividend uit te keren, een tweede autobus te kopen en de Minister toestemming te vragen de tramlijn (die er al 40 jaar lag) op te mogen breken. Kennelijk leverde oud ijzer nogal wat op, want in februari 1925 werd 75% op de aandelen teruggestort en werd het kapitaal van f 20.000 naar f 5.000 teruggebracht.

Verscheidene publicaties melden dat garagehouder H.W. Kaak in 1920 alle aandelen van de GrT gekocht heeft, maar dat is onjuist: Kaak nam pas in 1928 het grootste deel van de aandelen over. Daarom trad de raad van commissarissen (toen bestaande uit Ernst Heymans, Johan Elisa Heringa en Eugenius Petrus Fornier) in 1930 af. De nieuwe raad van commissarissen bestond uit drie broers Kaak: Hendrikus Willibrordus, Antonius Lambertus Johannes en Johannus Bernardus Wilhelmus. De naam Groenlosche Tram voor de autobusdienst verdween pas in 1937, toen de Geldersche Tram-Maatschappij te

Doetinchem de dienst overnam. De NV Groenlosche Tram bestond kennelijk nog jaren als lege NV, want ze werd pas in 1943 geliquideerd.

Hendrik Hemelman

Hendrik Hemelman werd in 1888 geboren als zoon van een smid in Neede en broer van de latere kunstschilder Albert Hemelman. In 1915 trouwde hij met Maria Pleiter uit Neede en werd hij werkmeester bij Groenlosche Tram. Hij woonde toen boven het tramstation. Op foto's is aanvankelijk een slanke jongeman te zien, maar later werd hij in de volksmond "de Dikke" werd genoemd. Vanwege zijn omvang zat hij eigenaardig scheef op de fiets.

Als één van de eersten in Gelderland begon Hendrik Hemelman in 1917 een garage. De laatste jaren van de eerste Wereldoorlog en de eerste jaren daarna vormden een bijzondere periode. Alleen al aan de (ver)bouw van een locomotief voor de steenfabriek werd meer dan 600 uur besteed. In de verbouwing van de tramrijtuigen zal nog veel meer tijd zijn gestoken. Hendrik Hemelman was kennelijk van alle markten thuis: ook het houtwerk en het glaswerk van de trams zag er keurig uit. Later braken normale tijden aan. Garage was indertijd een ruim begrip. Op de rekeningen van Hemelman staat: Automobielen-, Motoren- en Rijwielhandel; Reparatie-richting. Hemelman had een kraanwagen om auto's te bergen na verkeersongevallen. Er werd benzine en olie verkocht; aanvankelijk per vat. Later verscheen er een benzinepomp bij de garage. Hendrik Hemelman trad ook op als chauffeur van de autobus van de GrT, in elk geval bij de eerste rit in 1922.

Hendrik Hemelman kreeg in 1930 vergunning voor de bouw van een autogarage aan de Deken Hooijmansingel. Hij was dealer van General Motors (Opel, Chevrolet). De Graafschap-bode meldde op 14-12-1938 onder de kop Nonchalant: "Terwijl de heer R., die zijn auto in de garage Hemelman had staan, den motor wilde starten, vergat hij dat de wagen in de versnelling stond. Toen de motor aansloeg, schoot de auto onmiddellijk vooruit, met het gevolg dat de groote garagedeuren, die dicht waren, totaal werden verbrijzeld. Persoonlijke ongelukken kwamen gelukkig niet voor".

Hendrik Hemelman was geen zakenman. Hij stond de hele dag achter de draaibank en als er met de klant afgerekend moest worden zei hij "doe maar een sigaar". Omstreeks de Tweede Wereldoorlog ging zijn bedrijf failliet. Hendrik Hemelman trad toen als monteur in dienst bij garage Kaak, maar in 1951 begon hij met zijn zoon Herman (in volksmond "Broer") weer een garage, in een gehuurd

pand aan een zijstraat van de Lievevelderweg. Hier werden onder andere vrachtwagens van de Luto exportslachterij onderhouden. In 1961 werd de nog bestaande nieuwbouw aan de Buitenschans in gebruik genomen. Hendrik Hemelman (die bij zijn zoon inwoonde) overleed op 17 mei 1966.

Motortrams

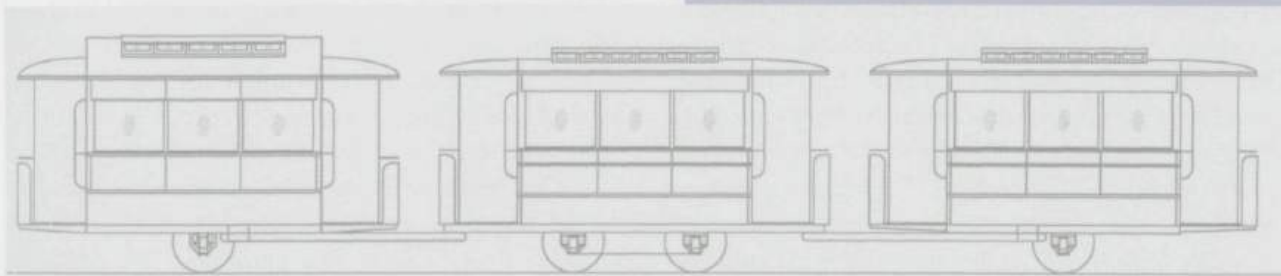
In 1915 verbouwde Hemelman drie ex-paardentramrijtuigen tot een driedelige tram. De benzine-motor en de versnellingsbak waren in het middelste rijtuig geplaatst. Dat was als het ware de locomotief. Een dergelijke opstelling was indertijd zeer ongebruikelijk, maar toch logisch: bij de stoomtram liep de stoomlocomotief steeds voorop om de machinist voldoende uitzicht te geven. Dat betekende dat de locomotief aan de eindpunten moest "omlopen": de locomotief werd losgekoppeld en reed via een wissel en een parallelspoor naar het andere eind van de trein. Via een tweede wissel werd de locomotief weer tegen de trein gereden en vast gekoppeld. Deze handelingen kostten veel tijd en behalve de machinist was er nog een tweede man nodig voor het (ont)koppelen en voor het omzetten van de wissels. De plaatsing van de locomotief tussen de rijtuigen maakte goedkoop eenmansbedrijf mogelijk. Dan was er nog een tweede punt: bij de stoomtram konden de rijtuigen onderling en met de locomotief gekoppeld worden omdat ze elk voorzien waren van verende buffers (om voldoende onderlinge afstand te houden), trekhaken en koppelingen. Bij de RTM trok een paard één paardentramrijtuig en dus waren de aangekochte paardentramrijtuigen niet van buffers, trekhaken en koppelingen voorzien. Bovendien zullen er geen plaatsen geweest zijn die sterk genoeg waren om de buffers op te bevestigen. Hendrik Hemelman kwam weer tot een onorthodoxe oplossing (Foto 3): ter weerszijden van de onderstellen van de personenrijtuigen werden een soort disselbomen aangebracht, waarmee ze met het middelste motorrijtuig werden verbonden. Om zonder veel weerstand door bogen (een spoorse term voor bochten) te kunnen rijden, werden de personenrijtuigen op één as geplaatst.

Omdat de trambestuurder volgens de Raad van

Toezicht op de Spoorwegdiensten geen goed zicht op de trambaan had, werd de wagenbak van de middelste wagen later dwars op het onderstel gezet. De wagenbak stak hierdoor aan weerszijden buiten het onderstel uit.

De aanschaf van zes paardentramrijtuigen wijst er op dat het oorspronkelijk in de bedoeling lag twee driedelige motortrams te bouwen. In 1916 werd echter aan het Ministerie gemeld dat de verkoop van "ijzeren boomen" f 66,85 had opgebracht. Dat zullen de disselbomen voor het tweede driedelige tramstel zijn geweest. In 1916 verbouwde Hemelman één ex-paardentramrijtuig, weer volgens het principe van besturing in het midden: de rijtuigbak werd in tweeën gedeeld en er werd een machinekamer in het midden van het rijtuig tussen gezet. De rijtuigbak werd dus langer. De afstand tussen de wielassen bleef wel hetzelfde, zodat de uiteinden van de rijtuigbak ver buiten de wielassen uitstaken. De machinekamer stak aan weerszijden buiten het onderstel uit. De 12 pk benzinemotor van het Engelse fabrikaat Lister werd op een slede geplaatst en was met een riem met de drijf-as verbonden. Er was geen koppeling en geen versnellingsbak. Bij het starten stond de slede met motor zodanig dat de riem slap hing. Als de motor goed liep, werd de riem strak getrokken door de slede te verschuiven. Zo'n aandrijving was bij railvoertuigen volstrekt ongebruikelijk, maar kwam wel voor bij motorfietsen. Daar had Hendrik Hemelman ervaring mee: hij was lid van de plaatselijke motorclub en hij verkocht en repareerde later als garagehouder motorfietsen. Ter weerszijden van de machinekamer waren twee compartimenten met in totaal zestien zitplaatsen op langsbanken en circa twaalf staanplaatsen. Later werden de balkons (open ruimtes aan de voor- en achterzijde waarlangs men instapte) keurig dicht gemaakt met glas, waarschijnlijk om het aantal staanplaatsen te vergroten.

*De eerste motortram. Het linkse ex-paardentramrijtuig is van een iets afwijkend type en heeft een hogere "lichtkap" op het dak.
Bron: A. Dijkers (zie bronvermelding)*

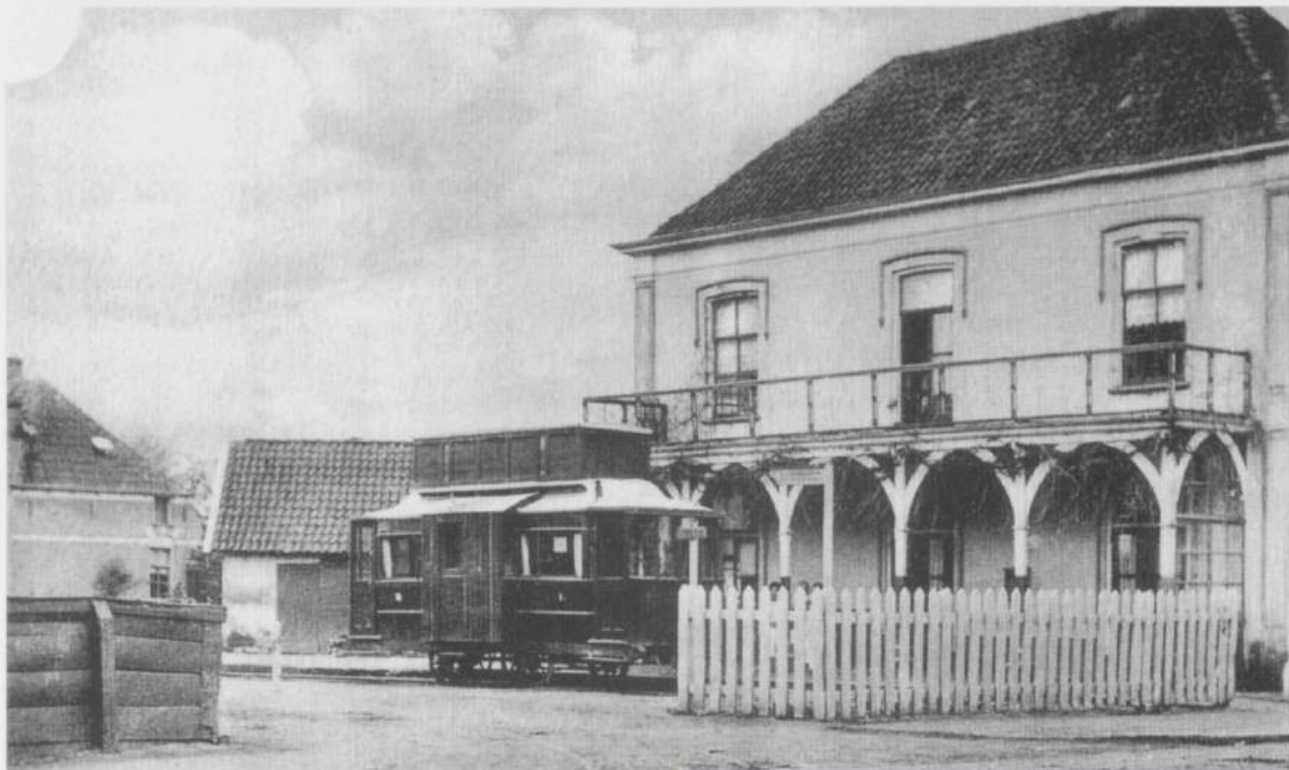

Vergeleken met de bovenstaande foto uit 1916 zijn in 1917 de balkons van de motortram keurig met glas dicht gemaakt en is de lantaarn hoger geplaatst. De grootste verandering is de gaszak (het witte geval boven op het dak) die nog niet in een beschermende kist is geplaatst. Boven de inmiddels aardig aangekomen Hendrik Hemelman leunt weer dezelfde trambestuurder uit de machinekamer. De man op het achterste balkon zou de wegwerker kunnen zijn en daarmee is het voltallige personeel van de Groenlosche Tram genoemd. De heer met hoed zal de directeur zijn.

Bron: collectie mev. Lida Wevers-Hemelman (kleindochter van Hendrik Hemelman).

Voor een nog open "balkon" van het in 1916 tot motortram verbouwde voormalig paardentramrijtuig staat Hendrik Hemelman. Hij woonde boven het tramstation op de achtergrond. Dat heeft een laag perron. Reizigers kunnen schuilen onder een met klimplanten begroeide overkapping, die tevens als balkon dient voor het woonhuis. Het station stond op de hoek van de Voorstraat (nu Deken Hooijmansingel) en de Ruurloseweg, nabij de tegenwoordige rotonde. De trambestuurder leunt over een soort staldeur in de machinekamer. Boven hem is de uitlaat van de benzinemotor te zien. Zoals uit de Romeinse cijfers blijkt, had het motorrijtuig eerste en tweede klasse! Het verschil is helaas onbekend. Voor de wielen waren al door de RTM borstels geplaatst om bladeren en grind van de rails te wegen. Bron: collectie mev. Lida Wevers-Hemelman (kleindochter van Hendrik Hemelman).

Vanwege de Eerste Wereldoorlog werd benzine steeds moeilijker verkrijgbaar. Daarom werd in 1917 een grote gaszak (4 x 1,5 x 0,7 meter) in een kist op het dak van het motorrijtuig uit 1916 geplaatst. Voor een goed begrip het volgende: een benzine-motor doet het - met een kleine aanpassing - ook op gas (denk maar aan LPG). Daarvan is in beide Wereldoorlogen gebruik gemaakt. Er waren destijds drie mogelijkheden. De eerste mogelijkheid was gas onder hoge druk in een cilinder samen te persen. Er werd dan van persgas gesproken. Men moest dan wel een installatie hebben om het gas samen te persen. De tweede mogelijkheid was het maken van gas in het voertuig zelf (of in een aanhanger) met bijvoorbeeld een houtgasgenerator. De derde mogelijkheid was het vullen van een ballon met gas uit de gasleiding. Omdat dit gas een lage druk had, moest de ballon groot zijn ten opzichte van het voertuig om voldoende gas te kunnen meenemen. Men sprak van lichtgas (omdat zulk gas indertijd ook voor verlichting gebruikt werd). Bij de GrT werd van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. Het gas kwam van de in 1908 in gebruik genomen Groenlosche gasfabriek op de hoek van de Oude Aaltenseweg en de Lichtenvoordseweg. De tramlijn liep hier rakelings langs. Misschien werd de gaszak direct bij de gasfabriek gevuld.

Na het einde van de Eerste Wereldoorlog werd de gasmotortram weer omgebouwd voor het gebruik van benzine. Dat duurde niet lang, want in 1919 werd in een Duitse legerdump het chassis van een

*Deze foto is net als de vorige bij het tramstation gemaakt, maar later. De gaszak is nu in een kist geplaatst. De motortram ziet er uitgezakt uit: de uiteinden van de wagen hangen naar beneden.
Bron: collectie Willy Lansink*

zogenaamde railauto gekocht. Dat was een auto met flenswielen zonder banden, waarmee op rails kon worden gereden. De motor leverde 60 pk, vijf maal meer dan de motor van de aanwezige motortram. Hendrik Hemelman plaatste een ex-paardentramrijtuig op dit chassis. Helaas bestaan er geen foto's van deze ongetwijfeld weer bijzondere creatie, die het drie jaar uithield. Maar wel is er een artikel in de krant De Gelderlander van 14/10/1922: "De "beroemde" Grolsche eenmanswagen heeft afgedaan, meldt de Gelderland Bode. Hij is ter ziele gegaan, zonder ook maar het minste spoor van droefheid achter te laten. Eenzaam kwijnde hij weg ...tot blijdschap van velen. Zijn opvolger, de nieuwe autobus, aangekocht door de N.V. Groenlosche Tram, heeft reeds zijn "blijde incomste" gedaan. Belast met een illuster gezelschap, n.l. de heeren commissarissen der N.V., de gemeentesecretaris als vertegenwoordiger van het gemeentebestuur en de directeur van het postkantoor met hun dames, heeft zij Maandag haar eersten officieelen tocht gemaakt."

De steenfabriek

In 1892 stichtten de Gebroeders Wiegerink een grote en moderne steenfabriek. Klei werd in de kleiput met de schop gestoken en in kipwagens ge-

Tramkaartje voor een enkele reis met de Groenlosche Tram (dus uit 1915 of later). Het jaartal is onbekend. Omdat er sprake is van een "wagenvoerder" zal dit kaartje uit de tijd van de tram (en niet van de autobus) dateren. Eerste of tweede klasse is niet aangegeven.

Bron: Collectie Stadsmuseum Groenlo.

goid. Die werden over een smalspoorlijn met een spoorwijdte van 900 mm door paarden naar fabriek getrokken. In 1909 werd nog een dakpannenfabriek gebouwd. Wegens grote verliezen werd de productie van dakpannen in 1917 gestaakt. De gebouwen van de dakpannenfabriek werden verhuurd aan een bonte reeks bedrijven: de Groenlosche Groentendrogerij A. Vlessing, Hoffman's tassenfabriek, metaalwarenfabriek Huyskes, weverij W.J. Wensink, borduuratelier D. Jordaan, papieropslag Monocon en confectie-atelier Lee Cooper. Ondertussen was in 1909 met een lening een elektrische excavateur (graafmachine) voor het delven van klei en een elektrische locomotief gekocht. De excavateur werd via de bovenleiding van de locomotief van stroom voorzien. De schulden en de vanwege de Eerste Wereldoorlog sterk gestegen kolenprijzen brachten de steenfabriek in grote financiële problemen. In 1918 werd er tot opheffing besloten, want de prijzen voor koper (van de bovenleiding) en staal (rails, etc.) waren ook sterk gestegen en verkoop zou veel opbrengen. De excavateur, het smalspoor, de kipwagens, de locomotief en de bovenleiding werden onderhands verkocht. Daarna volgde een openbare verkoping op 10 en 11 april 1918, waarbij de gebouwen gekocht werden door de heren Fornier, Overkamp en Wiegerink. Zo ontstond de nu bekende naam

FOW. De nieuwe onderneming moest grotendeels opnieuw beginnen. De klei werd tot 1931 weer met de hand gestoken. FOW was genoodzaakt tweedehands kipwagens en kilometers smalspoor te kopen. Nu werd gekozen voor een spoorwijdte van 700 mm. Voor een locomotief wendde FOW zich tot Hendrik Hemelman, die inmiddels ruime ervaring met motortrams had.

De gasmotorlocomotief van FOW

Vanwege het gebrek aan benzine werd gas als brandstof gekozen. In een brief aan de Gascommissie te Groenlo d.d. 15 juni 1918 werd als voorbeeld genoemd de gasmotorwagen van de Groenlosche Tram. In die brief werd verzocht om aansluiting op het buizenet der Gasfabriek. Waarschijnlijk is die er (toen) niet gekomen, want FOW kocht een zogeheten zuiggasinstallatie om zelf gas te produceren. Dat was vooral bedoeld voor de voeding van een gasmotor, die gekocht was ter vervanging van de bij de openbare verkoping verkochte stoommachines. Anders dan de GrT had FOW daarom geen gebrek aan gas. Overigens werkte Hendrik Hemelman - van alle markten thuis - ook (70 uur) aan de zuiggasinstallatie.

Hendrik Hemelman ging in mei 1918 drie dagen voor FOW op reis. Bij de firma Du Croo & Brauns in Amsterdam kocht hij namens FOW een tweedehands "geconstrueerd ijzeren frame voor een motorlocomotief, voorzien van aspotten, wielstellen en koppelstangen", ter waarde van f 1007,50. Op 20 september 1918 verzond Du Croo & Brauns nog "twee stuks buffers en twee stuks trekhaken voor het frame van een motorlocomotief", ter waarde van f 264,30. Hendrik Hemelman bezocht ook Hollan-

dia-Kattenburg in Amsterdam Noord. Dat was een bedrijf met honderden werknemers, gespecialiseerd in waterdichte regenkleding (gummi), die onder de namen Big Ben en Falcon verkocht werd. Hollandia-Kattenburg had de gaszak voor de Groenlosche Tram gemaakt en leverde nu voor f 340 aan FOW een gaszak met dezelfde inhoud (vier kuub). De locomotief was korter en smaller (de spoorwijdte was immers 700 mm in plaats van 1435 mm) en daarom was de gaszak hoger, namelijk 3,3 x 1,2 x 1 (hoog) meter. De zak werd opgesteld in een soort hoge motorkap voor het machinistenhuis. Anders dan bij de door Hemelman verbouwde tramrijtuigen stak het machinistenhuis niet buiten het onderstel uit. Daarom kon de machinist alleen wat zien als hij ver uit een deuropening leunde. Dat was wettelijk geen bezwaar, want anders dan de openbare tram viel het fabrieksspoor van de steenfabriek niet onder de Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten. Bovendien liep de locomotief bij de eindpunten (de kleiput en de kleiloods) om, zodat de locomotief steeds aan het hoofd van de trein reed.

*De gaslocomotief, gebouwd door Hendrik Hemelman, met vier kipkarren voor de leemloods van de steenfabriek FOW. De machinist kan alleen wat zien door uit een deuropening te gaan hangen. De ruimte voor hem was grotendeels met de gaszak gevuld. De voor- en achteras zijn aan de buitenzijde door koppelstangen verbonden.
Bron: Stadmuseum Groenlo*

Importeur Brinkmann & Niemeijer in Zutphen leverde de 8 pk Lister benzinemotor. De Machinefabriek en IJzer- en Metaalgieterij Nijhuis in Winterswijk verzorgde "het gangbaar maken en plaatsen van de motor". Er was nu wel in een koppeling voorzien, zoals blijkt uit een bestelling van reservedelen voor een koppeling. Er zijn geen aanwijzingen dat er verschillende versnellingen waren. Beide assen waren aangedreven, omdat het tweedehands onderstel koppelstangen tussen beide assen had. De locomotief was ruim voor eind oktober 1918 klaar, want op 28 oktober 1918 stuurde Garage Hemelman de rekening. Hemelman had 424 uur à 40 cent per uur aan de montage besteed. Inclusief de gebruikte materialen (onder andere remmen en een hendel voor voor- en achteruit) bedroegen de kosten f 259,60. Daarnaast werd 240 uur à 40 cent opgevoerd voor "Rijden naar 't Veld". Dat laatste betekent waarschijnlijk dat Hemelman een aantal weken als machinist is opgetreden. Dat lijkt ook logisch: bij de steenfabriek zal niemand ook maar enige ervaring met verbrandingsmotoren gehad hebben.

Lang heeft de loc niet op gas gereden. Op 11 november 1918 eindigde de Eerste Wereldoorlog. De firma Acetylena (een dochter van de Bataafsche Petroleum Mij.) leverde al op 6 februari 1919 de eerste drie vaten met in totaal 566,5 kilo Autoline (een soort benzine) aan de steenfabriek. Hoewel de gaszak niet meer nodig was is de locomotief waarschijnlijk niet verbouwd om de machinist meer uitzicht te geven. Een machinist die in 1945 bij FOW

kwam werken spreekt namelijk over het “kippenhok”. De unieke Doe-Het-Zelf locomotief werd pas in 1950 - na meer dan dertig jaar - vervangen door een nieuwe diesellocomotief, gebouwd door een gerenommeerde fabriek. Wel was er eerder een 20 pk T Ford motor ingebouwd in plaats van de 8 pk Lister motor.

Heden

De bovenverdieping van het voormalige tramstation aan de Deken Hooijmansingel is in de nacht van 16 op 17 februari 1940 na blikseminslag uitgebrand. Het pand - dat nog steeds door Hemelman bewoond werd - is niet lang daarna afgebroken. De “tramstalling” werd in 1987 gesloopt. Aan de tram herinneren nog de Tramstraat en het Trampad. Dit half verharde, kaarsrechte en circa twee km lange fietspad begint in een bocht van de Oude Aaltenseweg en was de “vrije baan” van de tramlijn. De rest van de tramlijn lag grotendeels in wegbermen en is spoorloos verdwenen. In april 1984 hebben Jan en Marion Kamperman Garage Hemelman overgenomen van zoon Herman van Hendrik Hemelman. Inmiddels is hun zoon Jeroen al weer jaren in het bedrijf werkzaam en mede-eigenaar.

Aan het begin en het einde van het trampad staan tussen rails opgehangen borden. De episode van de Groenlosche Tram wordt helaas niet genoemd.

Nabeschouwing

Vanwege de schaarste ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog en mogelijk ook vanwege schaarste aan financiële middelen bij zijn opdrachtgevers, bouwde Hendrik Hemelman drie onderling sterk verschillende motortrams en een locomotief. Omdat hij geen ervaring op dat gebied had, kwam hij tot zeer originele constructies. De motortrams werden steeds na enkele jaren vervangen, zodat men zich kan afvragen of die constructies zo geslaagd waren. De motorlocomotief hield het echter wel tientallen jaren uit, zij het met een andere motor. Een rol kan hebben gespeeld dat twee van de drie motortrams gebaseerd waren op paardentramrijtuigen, die in 1915 gemiddeld al 30 jaar oud waren. Zaken als wielen en aslagers waren waarschijnlijk al ver versleten. In elk geval hielp de vindingrijkheid van Hendrik Hemelman de Groenlosche Tram en FOW door de Eerste Wereldoorlog.

Dankbetuiging

Dank is verschuldigd aan mevr. Lida Wevers-Hemelman en Willy Lansink.

Bronvermelding

- Mevr. Lida Wevers-Hemelman (kleindochter van Hendrik Hemelman).
- Valentijn Smit, "Stoomtram Groenlo-Lievelde", pp. 201-210 in *Groenlo in de verte*, 1987.
- Harrie Blanken, "Groenlosche Tram", in "Grepn uit het Grols Verleden", Deel 1.
- Sylvia Wentink-Oldenkotte en Henny Garstenveld, "Steenfabriek Groenlo", *Grols verleden*, jaargang 1, nummer 2, november 2001.
- Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, plaatsingsnummer 0007 "N.V. Steenfabriek F.O.W. Groenlo, 1811-1982".
- Gelders Archief: Handelsregister van Zutphen en omstreken.
- Nationaal Archief, Toegang 2.16.23.01 Ministerie van Waterstaat: Afdeling Spoorwegen; Vervoerwezen en Mijnwezen.
- H. Nieweg, "Op smalspoor door Oost-Gelderland", uitgeverij Brill te Leiden, 1976.
- N.J. van Wijck Jurriaanse, "Lokaalspoor- en tramwegen van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij", uitgeverij Wyt, 1978.
- A. Dijkers, "De rijtuigen van de Nederlandse paarden-, stoom- en motortramwegen", NVBS 2004.
- H.G. Hesselink, "Motortrams", uitgeverij Wyt, 1978.
- Arjan Ligtenbarg, "Langs weg & rail: streekvervoer in Oost Nederland", Vereniging "Het Museum", 2008.
- Verschillende via internet raadpleegbare gedigitaliseerde kranten, bijvoorbeeld *De Gelderlander* bij het Nijmeegs Streekarchief en de *Graafschapbode* bij de Koninklijke Bibliotheek.

Een boom van Jesse in Groenlo

door Jean Gardeniers

Inleiding

Aan de oostzijde van het City Lido bevindt zich een hoog glas in lood raam. Het is vroeger nog langer geweest. Op oude foto's is het raam in volle glorie te zien. Bij verbouwingen is het onderste gedeelte van het raam verwijderd en is een ander deel achter betimmering geraakt.

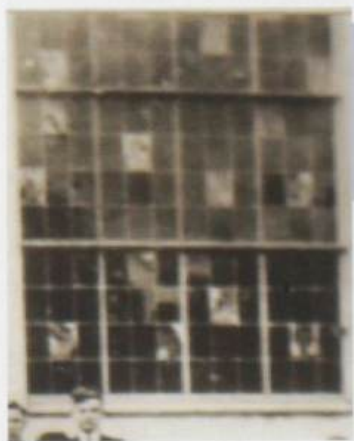
Het raam bestaat uit een groot aantal kleinere ruiten van getint glas. Herkenbaar op de oude foto's is dat er, ogenschijnlijk nogal willekeurig verdeeld over het hele raamoppervlak, ook een aantal ruiten is met een afwijkende weerschijn. Dit doet afbeeldingen vermoeden. Ook ter plekke is van buitenaf de aard van de voorstellingen niet goed te zien. Van binnenuit met doorvallend licht is het duidelijk dat de nu nog direct zichtbare afbeeldingen allemaal mannenkoppen zijn. De vraag naar wie het zijn wordt in de ruiten zelf beantwoord door de steeds bij de

City Lido 2014 (foto Ruud kaak)

afbeeldingen vermelde Bijbelse namen. Deze reeks namen lijkt onderdeel te zijn van de stamboom van Jezus, de zogenaamde boom van Jesse.

De hiernavolgende bijdrage zal nader ingaan op het ontstaan en de achtergrond van deze voorstelling. Daarbij zullen zowel aan de orde komen de architect van het parochiehuis Willem Maas en de ontwerper van het raam Charles Eyck, als de achtergronden en iconografie van het Boom van Jesse thema en de aanleiding tot het kiezen van dit thema voor het parochiehuis.

Raam rij 11 t/m 20 op oude foto (Coll beeldbank Stadsmuseum)

Parochiehuis in 1935 (coll. beeldbank Stadsmuseum Groenlo)

Buitenkant glas in lood raam

Van binnen zichtbaar gedeelte (foto Ruud Kaak)

Het thema van de boom van Jesse

De uitbeelding van de afstamming van Jezus is gebaseerd zowel op Oud Testamentische als op Nieuw Testamentische bronnen, op de profeten en op de evangeliën. Bij de uitbeelding wordt gebruik gemaakt van voorafbeeldingen (voorzeggingen, profetieën) in het Oude Testament van gebeurtenissen die pas plaatsvinden in het Nieuwe Testament. In de voorstellingen die in de loop der tijden gemaakt zijn van de stamboom van Jezus worden, soms in nogal vrije interpretatie door de kunstenaars, scènes en figuren uit beide bijbelboeken gebruikt. Historische gegevens over de afstamming van Jezus worden vermengd met de theologische visie erop. Zo ontstaat een combinatie van de koninklijke afstamming van Jezus via (Sint) Jozef uit het huis van David met de maagdelijke geboorte uit Maria. In veel voorstellingen van de boom van Jesse neemt Maria een zeer prominente plaats in. Het mysterieuze bijbelse ver-

bond tussen biologische en theologische werkelijkheid krijgt zijn vervolg in de afbeelding ervan.

De stamboom van Jezus ontleent zijn naam 'boom van Jesse' aan degene die in de meeste afbeeldingen als eerste persoon, als stamvader, wordt weergegeven, namelijk Jesse, de vader van koning David. Meestal wordt de stamboom van Jezus ook echt als een boom weergegeven met de verschillende generaties op de verschillende takkenlagen. Zoals het geval is bij de keuze van de af te beelden figuren wordt ook de vormgeving van de boom met takken door kunstenaars vrij geïnterpreteerd. Soms verandert de boom in een veelheid van ranken, waarop en waartussen de personen geplaatst zijn. Soms is de boom nauwelijks als zodanig herkenbaar en is sterk geabstraheerd. Hij bestaat dan alleen nog maar uit enkele gestileerde krullen, waartussen de bijbelse personen laagsgewijs zijn afgebeeld.

De profetie van Jesaja

De belangrijkste Oud Testamentische bron voor het thema is de profeet Jesaja. Hij voorzegt dat er een messias zal voortkomen uit de familie van Isai, de vader van koning David. De Hebreeuwse naam Isai wordt later in het Latijn veranderd in Jesse; in teksten kunnen dus beide namen gevonden worden, maar ze betreffen dezelfde persoon. In Jesaja 11: 1-3 wordt de profetie als volgt geformuleerd¹:

*'Een twijg ontspruit aan de stronk van Isai,
een telg ontbloeit aan zijn wortel.
De geest van Jahwe rust op hem,
een geest van wijsheid en inzicht,
een geest van beleid en sterkte,
een geest van kennis en ontzag voor Jahwe.
Hij ademt ontzag voor Jahwe.
Niet naar uiterlijke schijn spreekt hij recht
en hij doet geen uitspraak op grond van loze geruchten.'*

Hierna volgen bij Jesaja nog enkele beroemde verzen die de paradijselijke vrede beschrijven die door de Messias wordt ingeluid. Zoals de wolf en het lam, en het kalf en de leeuw die samen wonen, de koe en de berin die vriendschap sluiten en de zuigeling die speelt bij het hol van de adder.

Vanaf de vroege middeleeuwen is deze profetie weergegeven in de vorm van een boom, die letterlijk uit de zij van Jesse ontspringt. De typische boom van Jesse laat onderaan de achteroverliggende figuur van Jesse zien. Uit zijn zij groeit een boom op wiens takken zich de voorouders van Jezus be-

¹ Tekst volgens: De Bijbel Willibrordvertaling, Katholieke Bijbelstichting, Boxtel/Brugge 1978

vinden. Op het hoogste punt staan vaak Maria met het kind Jezus. De plaats van Maria in deze stamboom wordt door de middeleeuwse exegeten onder andere verantwoord door de woorden van de profeet via de overeenkomst van het Latijnse woord voor twijg 'virga' en het woord voor maagd 'virgo' op Maria betrekking te laten hebben.² De vele namen en titels die aan Maria worden toegekend ontleen hun rechtvaardiging mede aan de redenering dat als Jezus van David afstamt, ook Maria, zijn enige menselijke ouder, uit het huis en geslacht van David moet zijn.

In het Oude Testament worden dan profetieën, parallellen en thema's gezocht die op Maria zouden moeten slaan. Zo is bijvoorbeeld het Hooglied een rijke bron daarvoor.³

De heilsgeschiedenis is beschreven in de boeken van het Oude en Nieuwe Testament, beginnend bij de schepping en eindigend bij het Laatste Oordeel. Jezus heeft een positie tussen Oude en Nieuwe Testament in. Zijn menswording en levensweg worden gezien als de vervulling van alles wat eerder is voorgezegd. In de religieuze kunst worden vanaf de vroege middeleeuwen scènes uit het Oude en Nieuwe Testament naast elkaar gezet en gecombineerd. De verhalen uit het Oude Testament worden gezien als voorafbeeldingen van die in het Nieuwe. Daarbij gaat het lang niet altijd om echte inhoudelijke verbanden, het kunnen ook alleen maar vergelijkbare handelingen of vormen zijn.⁴ De verschillende manieren waarop de boom van Jesse is afgebeeld zijn een voorbeeld hiervan.

Naast de voorvaders van Jezus komt in de afbeeldingen van de boom van Jesse bijvoorbeeld ook de profeet Jesaja zelf voor, soms samen met andere profeten, zoals Jeremia die eveneens spreekt over de komst van de messias uit het geslacht van David: 'Geloof mij, de tijd komt dat Ik een wettige telg van David doe opstaan – godsspraak van Jahwe – ; hij zal met bekwaamheid regeren en het land rechtvaardig en eerlijk besturen.' (Jeremia 23:5)⁵

De afstamming van Jezus

Voor het afbeelden van de verschillende generaties in de boom van Jesse is kennis nodig van de afstamming van Jezus. In de vier evangeliëverhalen, vol-

gens Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes, worden evenzovele verschillende accenten gelegd bij het vertellen van het levensverhaal van Jezus. Deze hangen samen met de verschillende kringen vanwaaruit het verhaal opgetekend is en met de theologische visie van de schrijvers. Ieder evangelie geeft een eigen versie van en visie op de afkomst, het optreden, de dood en de opstanding van Jezus. Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen en soms zelfs tegenstrijdigheden. Het verhaal volgens Marcus is als eerste opgeschreven en de evangeliën van Mattheus en Lucas zijn mede hierop gebaseerd. Ze zijn dus onderling verwant en zijn overzichtelijk te vergelijken en worden daarom wel de synoptische evangeliën genoemd. Het evangelie van Johannes komt uit een andere traditie en heeft deels een andere inhoud.⁶ Zowel het evangelie van Lucas als dat van Mattheus bevatten een beschrijving van de afstamming van Jezus. Bij Lucas staat het geslachtsregister pas in hoofdstuk drie. Dit evangelie begint met de aankondiging van de geboorte van Johannes de Doper. De geslachtslijst van Lucas (Lucas 3, 23-38) noemt 72 generaties, beginnend bij Jezus en dan teruggaand via Jozef naar David en diens vader Jesse, dan terug naar Abraham en via deze naar Set de zoon van Adam en uiteindelijk naar de eerste mens Adam.

Bij Mattheus vormt het geslachtsregister het begin van het evangelie (Mattheus 1, 1-17). In de lijst, die anders dan bij Lucas in het verleden begint, worden 42 generaties genoemd, beginnend bij Abraham. De aanhef van de geslachtslijst maakt al direct duidelijk wat de programmatische bedoeling van de evangelist is. Het eerste vers meldt dat het gaat om de 'Geslachtslijst van Jezus Christus, zoon van David, zoon van Abraham.' Jezus wordt duidelijk neergezet als de Messias die een zoon is van het oude Israël en die afstamt van koning David. De in totaal 42 geslachten zijn in feite drie series van 14 geslachten, die model staan voor de drie perioden van Israëls geschiedenis: de lijst van de patriarchen (Israëls wording), de lijst van de koningen (Israëls bloei) en de lijst van de onbekende afstammelingen van de koningen (Israëls verval).⁷

De volledige tekst van de geslachtslijst volgens Mattheus luidt als volgt:⁸

² Hall, J., *Hall's Iconografisch Handboek*, Leiden 1992.

³ Pelikan, J., *Een geschiedenis van Maria*, Baarn, 1997

⁴ Laarhoven, J. van, *De beeldtaal van de christelijke kunst*, Nijmegen 1992.

⁵ *Herkomst tekst zie noot 1.*

⁶ Roukema, R., *De vier Evangeliën als geheel*, in: Spronk, K. en Wieringen, A. van, *De Bijbel theologisch, hoofdlijnen en thema's*, Zoetermeer 2011; Klijn, A.F.J., *De wordingsgeschiedenis van het Nieuwe Testament*, Utrecht/Antwerpen 1978.

⁷ Keulers, J., *Het evangelie volgens Mattheüs*, Roermond/Maaseik 1950

⁸ *Tekst en lay-out volgens: Lectionarium voor de zondagen, A-cyclus*, Brugge/Utrecht 1971.

'Geslachtslijst van Jezus Christus,
 zoon van David,
 zoon van Abraham.
 Abraham was de vader van Isaak,
 Isaak van Jakob,
 Jakob van Juda en zijn broers;
 Juda was de vader van Peres en Zerach,
 die uit Tamar geboren werden;
 Peres was de vader van Chesron,
 Chesron van Aram,
 Aram van Amminadab,
 Amminadab van Nachson,
 Nachson van Salmon,
 Salmon van Boaz, die uit Rachab geboren werd;
 Boaz was de vader van Obed,
 geboren uit Ruth;
 Obed was de vader van Isai
 en Isai van David de koning.
 David was de vader van Salomo,
 die geboren werd uit de vrouw van Uria;
 Salomo was de vader van Rechabeam,
 Rechabeam van Abia,
 Abia van Asa,
 Asa van Josafat,
 Josafat van Joram,
 Joram van Uzzia,
 Uzzia van Jotam,
 Jotam van Achaz,
 Achaz van Hizkia,
 Hizkia van Manasse,
 Manasse van Amon,
 Amon van Josia,
 Josia van Jechonja en zijn broers,
 in de tijd van de Babylonische ballingschap.
 Na de Babylonische ballingschap
 werd Jechonja de vader van Sealtiel,
 Sealtiel van Zerubabel,
 Zerubabel van Abihud,
 Abihud van Eljakim,
 Eljakim van Azor,
 Azor van Sadok,
 Sadok van Achim,
 Achim van Eliud,
 Eliud van Eleazar,
 Eleazar van Mattan,
 Mattan van Jakob.
 Jakob nu was de vader van Jozef, de man van Maria,
 en uit haar werd geboren Jezus, die Christus genoemd

wordt.

*In het geheel zijn er dus van Abraham tot David
 veertien geslachten,
 van David tot de Babylonische ballingschap
 ook veertien geslachten en van de Babylonische balling-
 schap tot de Christus
 eveneens veertien geslachten.'*

In deze gedetailleerde stamboom van Jezus wordt op het einde Maria geïntroduceerd. Bij de komst van de laatste generatie (Jezus) wordt daarmee afgeweken van de formulering tot dan toe, waar steeds wordt gesproken van 'A was de vader van B'. Hier wordt gezegd dat Jozef 'de man van Maria' is en dat Jezus uit Maria geboren is. Via de lijn van Jozef is Jezus de vervulling van de belofte aan Abraham en David en via Maria het teken van Gods ingrijpen in de (heils)geschiedenis.⁹

Maria is in vele gedaantes onderwerp van devotie geworden. Het thema van Maria als (belangrijk) deel van de boom van Jesse heeft in Nederland slechts op één plaats tot een cultus geleid. Na een wonder in 1327 bij het Mariabeeld in de Oude kerk in Delft ontstond er een Mariabedevoort. Daar kwam in 1572 een einde aan. Het Mariabeeld raakte toen waarschijnlijk verloren. Het beeld is een zogenaamde sedes sapientiae (zetel der wijsheid), Maria gezeten op een troon en op haar schoot het kind Jezus met in zijn hand een wereldbol. Onder verwijzing naar de profetie van Jesaja wordt dit beeld de Maria van Jesse genoemd. In 1875 is aan de Burgwal in Delft naar ontwerp van E.J. Margry een neogotische kerk gebouwd met als patroon St. Jozef. Dit was de eerste katholieke kerk in het centrum van de stad na de Reformatie. Sinds 1971 na een fusie van parochies is de kerk gewijd aan Maria van Jesse.¹⁰

Enkele voorbeelden van de boom van Jesse in de religieuze kunst

Afbeeldingen van stambomen zijn al bekend uit het oude Egypte, bijvoorbeeld in de tempels van Karnak. De eerste illustraties van de afstamming van Jezus stammen uit de vroege negende eeuw.¹¹ De oudste is die in de zogenaamde Codex Aureus van Lorsch, een Karolingisch handschrift, grotendeels geschreven in goudinkt, dat rond 810 in opdracht van Karel de Grote in Aken gemaakt is. Het is een verlicht evangelieboek dat de zogenaamde Vulgaat-

⁹ Knoch, O., *Maria in der Heiligen Schrift*, in: Beinert, W. en Petri, H., *Handbuch der Marienkunde*, Band 1, Regensburg 1996

¹⁰ Rosenberg, H.P.R., *De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland*, 's-Gravenhage 1972; Margry, P.J. En Caspers, Ch., *Bedevoortplaatsen in Nederland Deel 1: Noord- en Midden-Nederland*, Amsterdam/Hilversum 1997; idem *Deel 4: Addenda - Index - Bijlagen*, 2004; nl.wikipedia.org/wiki/Maria_van_Jessekerk

¹¹ Kirschbaum, E. (Hrsg.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Freiburg im Breisgau 1974 (deel 4, *Allgemeine Ikonographie S-Z*)

*Codex Aureus van Lorsch, Matheus Evangelie uit 810
[noot12]*

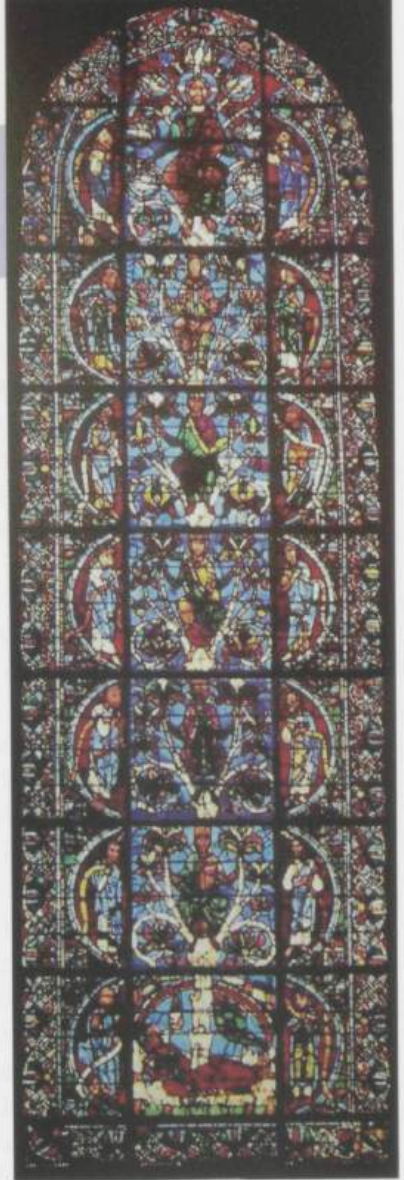

*Boom van Jesse bronzen deurpaneel uit ca 1000, San
Zeno Verona [noot 13]*

*Boom van
Jesse door Jan
Mostaert 1485
[noot 13]*

*Kathedraal van
Chartres
[noot 14]*

*Het Hielich is
perschattig en
zandsteen wordt
waars van
noodd leraal
vondst
1998
1998
1998*

vertaling van de kerkvader Hiëronymus volgt. De prachtig versierde beginbladzijde van het Mattheus evangelie toont een stamboom van Jezus, terwijl ook verderop nog een miniatuur met zijn voorvaders voorkomt.¹²

Een vroege voorstelling van de boom van Jesse is die op de bronzen deur van de kerk van San Zeno in Verona van rond het jaar 1000.¹³ De liggende Jesse is groot afgebeeld en de boom bestaat uit een beperkt aantal takken met koningen van Israël. Een zeer grote voorstelling in glas in lood is een raam uit het midden van de twaalfde eeuw dat prominent in de westgevel van de kathedraal van Chartres prijkt.¹⁴ Onder het grote roosvenster bevinden zich drie grote ramen met belangrijke onderdelen van de heilsgeschiedenis: het middelste raam met de jeugd van Jezus en scènes uit zijn openbare leven, ten zuiden ernaast het lijdensverhaal en ten noorden de boom van Jesse. In de top van het middelste venster troont Maria, de patroonheilige van de kathedraal.

¹² Wikipedia.org/wiki/Evangeliarium_van_Lorsch.

¹³ Een aantal mooie afbeeldingen van de boom van Jesse is te vinden in: en.wikipedia.org/wiki/Tree_of_Jesse

¹⁴ Popesco, P., *Die Kathedrale von Chartres, Glasmalereien einer bedeutenden Kathedrale, Augsburg 1969*; een goede afbeelding van het raam in Chartres is te vinden in: wikipedia.org/wiki/Boom_van_Jesse

Detail vitrail Basiliek St. Denis,
abt Suger met boom van Jesse [noot
15]

Sint Lambertus te Münster [noot 16]

Altaar van de 7 smarten te Kalkar
[noot 18]

Een bijzonder raam met de boom van Jesse is te zien in de basiliek van Saint Denis in Parijs. Op dit twaalfde eeuwse glas in loodraam is ook de stichter van de kerk en van het raam afgebeeld, de bekende abt Suger. Hij staat als in een soort Droste-effect onderaan in het raam afgebeeld naast Jesse met in zijn handen een glas in loodraam met weer een afbeelding van de boom van Jesse.¹⁵

Een spectaculaire boom van Jesse is aanwezig in de Sint Lambertuskerk in Münster (Dld). Boven de hoofdingang aan de zuidzijde van de kerk bevindt zich een vele meters hoog natuurstenen reliëf dat bevat is in de omlijsting van een raam. Het dateert oorspronkelijk uit het midden van de vijftiende eeuw, maar is inmiddels volledig vernieuwd.¹⁶

De vier brede pijlers van de westgevel van de Dom van Orvieto (Umbrië It.) zijn versierd met beeldhouwwerk in bas-reliëf met scènes uit de heilsgeschiedenis, waaronder ook een pijler met een boom van Jesse. Het beeldhouwwerk dateert uit rond

1300. Het ranken- en (gestileerde) boommotief wordt hier in alle vier de voorstellingen zeer ruim gebruikt, als ware het een stenen imitatie van een tapijt of gordijn.¹⁷

Een andere verwerking van het thema is te vinden in de St. Nicolaïkerk in Kalkar. Daar komt een boom van Jesse voor in het houtsnijwerk van het altaar van de Zeven Smarten, een werk van de beroemde Henrik Douverman, begonnen in 1518 en in een kroonluchterruit 1508 met een Mariabeeld in een mandorla, een amandelvormige omlijsting.¹⁸

Ook in moderne kerken wordt het thema van de boom van Jesse nog steeds gebruikt voor kunstopdrachten. Een voorbeeld is het glas in lood raam uit 1978 in de Christus Koning kerk in Pirmasens (bisdom Speyer, Dld) door Alois Plum (Mainz). Alleen Jesse wordt als figuur weergegeven, de profeten alleen met hun namen. De naam David wordt begeleid door zijn kenmerkende attribuut, een (sterk gestileerde) harp. Bovenin het raam is een grote

¹⁵ Brown, E.A.R., *Saint-Denis, La basilique*, 2001; voor een afbeelding van het raam zie de website: tourisme93.com/basilique/parure-eglise-vitreux

¹⁶ Debio, G., *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler, Westfalen*, München 1986; voor een afbeelding zie: [nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Lambertuskerk_\(Münster\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Lambertuskerk_(Münster))

¹⁷ Hoffmann, Y., *Festtagsgeschehen und Formgenese in den Gewölben der Spätgotik*, Mannheim 2008; voor afbeeldingen van de voorgevel zie: fmschmidt.com/travels/Italy/umbria/orvieto/OrvietoDuomo; 123rf.com/photo_1279510_orvieto-duomo-facade-the-second-pillar-the-messianic-propheies en de.wikipedia.org/wiki/Dom_von_Orvieto

¹⁸ Werd, G. de en Jeiter, M., *St. Nicolaikirche Kalkar*, München 2002; Hilger, H.P., *Stadtpfarrkirche St. Nicolai in Kalkar*, Kleef 1990; voor afbeeldingen van altaar en kroonluchter zie: [de.wikipedia.org/wiki/St._Nicolai_\(Kalkar\)](http://de.wikipedia.org/wiki/St._Nicolai_(Kalkar))

Lochem Boom van Jesse [noot 24]

ronde zonachtige vorm afgebeeld met een kruis erin als aanduiding van Jezus.¹⁹

Van een zeer moderne vormgeving zijn de nieuwe ramen in de romaanse kerk van Varennes-Jarcy (bij Parijs, Fr) uit 2002. De opdracht aan de kunstenaar Carole Benzaken ging uit van een boom van Jesse die aanwezig was in een middeleeuws raam uit deze kerk dat verplaatst is naar het Musée de Cluny in Parijs. De kunstenaar heeft de tien ramen van de kerk alle voorzien van glas in lood ramen met grote gestileerde tulpen. Het is niet verrassend dat dit veel discussie en kritiek opleverde.²⁰ George Braque maakte rond 1960 een boom van Jesse raam voor de kerk in Varengeville-sur-Mer, de plaats waar hij begraven is. Marc Chagall ontwierp in 1970 een glas in lood raam voor de Fraumünsterkerk in Zürich en in 1973 voor de kathedraal van Reims.

Afbeeldingen van de boom van Jesse zijn ook te vinden in verschillende Gelderse kerken. In de Oude Helenakerk van Aalten is nog een aantal schilderijen op het gewelf van het koor aanwezig die onderdeel zijn van het geslachtsregister van Jezus.²¹ Eveneens 16de eeuwse gewelfschilderingen bevinden zich in de Grote kerk te Harderwijk. Hier zijn Abraham, David en Jechonia en ook Jozef afgebeeld op gewelfaanzetten.²² De St. Walburgiskerk in Zutphen heeft een schildering van een stamboom op het gewelf van het zuidertransept.²³ In de Grote of Gudulakerk in Lochem is nog een 16de eeuwse muurschildering van een boom van Jesse aanwezig, die anders dan bijvoorbeeld in Harderwijk hier als een levensechte boom wordt weergegeven.²⁴

Bouw van een parochiehuis

Op 24 augustus 1931 sluiten het kerkbestuur van de parochie van de Nieuwe Calixtus en aannemer H.A. Hilbers te Groenlo een overeenkomst om een parochiehuis te bouwen bij de kerk.²⁵ In deze overeenkomst wordt verwezen naar twee bestekken met staten van aanwijzing met bestektekeningen en een tiental detailtekeningen. Jammer genoeg is alleen de overeenkomst bewaard gebleven en niet het bestek met tekeningen, zodat de bedoelde bouwkundige details onbekend zijn.

Het ontwerp van het parochiehuis is van de Utrechtse architect Willem Maas (1897-1950).²⁶ De keuze voor deze architect past in de gewoonte binnen de toenmalige verzuilde maatschappij om het economische verkeer zo veel mogelijk binnen de eigen (geloofs)gemeenschap te houden. Willem Maas is een katholieke architect die samen met de journalist en criticus Jan Engelman en de twee broers Kuitenbrouwer in 1924 tot de oprichters behoort van het maandblad *De Gemeenschap*.²⁷ Het tijdschrift is de spreekbuis van een groep vooral Utrechtse katholieke jongeren. Tot de redactie en medewerkers van het tijdschrift hoorden bijvoorbeeld ook de literator Anton van Duinkerken en de tekenaar Charles Eyck. Vele jaren is Charles Eyck een van de belang-

¹⁹ Sommer, A.E., *Glasmalereien im Bistum Speyer, Rgensburg 2013*

²⁰ Speybroeck, D. van, *Een boom van Jesse voor niet al te goedgegelovigen*, in: Verdult, Ph., (red.), *God en kunst, over het verdwijnen en het verschijnen van het religieuze in de kunst*, Tiel 2009

²¹ Blanc, P. le, *De muur- en gewelfschilderingen in de oude kerk van Aalten*, *Bulletin SOGK, Band I (1975-1980)*, 1976: 51-64

²² Otter, J., *Monumentale schilderijen in de Grote kerk te Harderwijk (1561-1562)*, *Bulletin SOGK, Band I (1975-1980)*, 1978: 127-138; Prins-Schimmel, M., *De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Harderwijk*, Zutphen 2014

²³ Emmens, K., *De Oude Calixtuskerk te Groenlo*, Utrecht 2005

²⁴ Zie voor afbeelding website: kijklochem.nl/site/regionaal-nieuws/algemeen/996/lochem-en-jesse

²⁵ ECAL toegangsnummer 0141 inventarisnummer 145

²⁶ Mesman, M., *Lucht en ruimte*, in: Thoor, M.-Th. van, (red.), *Willem A. Maas, Leven en werk van een Utrechts architect*, Utrecht 2011; nl.wikipedia.org/wiki/Willem_Maas

²⁷ Sanders, M., *Het spiegelend venster, Katholieken in de Nederlandse literatuur, 1870-1940*, Nijmegen 2002

rijke illustrators van het blad.²⁸ *De Gemeenschap* is verschenen van 1925 tot 1941, toen het door de Duitsers verboden werd.

Naast woningen ontwierp Maas ook scholen, gebouwen voor de gezondheidszorg en parochiehuizen. Hierbij kon hij zijn maatschappelijke betrokkenheid, zijn architectonische denkbeelden en technisch kunnen combineren. Maas publiceerde zijn ideeën voor een verenigingsgebouw onder andere in het tijdschrift *De Gemeenschap*. Het parochiehuis in Groenlo is een variant op dat van de St. Antoniusparochie in Utrecht uit 1927. Beide ontwerpen zijn uitwerkingen van een ideaal plan van Maas voor een katholiek verenigingsgebouw. Het patroonaatsgebouw in Utrecht is gebouwd in baksteen, het gebouw in Groenlo is uit gewapend beton.²⁹ Zowel

qua vormgeving als qua materiaalgebruik was het parochiehuis in Groenlo een zeer modern ontwerp met een blokvorm, met stalen ramen en met gevels die met aluminiumverf beschilderd waren.³⁰

Het idee voor de naam van het parochiehuis, St. Jozef komt van de toenmalige pastoordeken Oosterbaan. In zijn openingsrede³¹ licht hij dat als volgt toe: *Welkom vooral opzichter, aannemer en onderaannemers, die van dit Parochiehuis een unicum in Gelderland en een glorie voor Katholiek Nederland gemaakt hebben. St. Jozef is dit huis gedoopt. Waarom? Is het, omdat St. Jozef de patroon is der arbeiders? Neen: immers het moet dienen voor alle standen. In 1846 werd ons Liefdesgesticht met titel "St. Jozef" opgericht door [...]. Met het groeien der bonden ontbrak echter een groote gelegenheid, waarin ze alle konden worden ondergebracht. Ook eischten de gebouwen dringend restauratie [...] Toen kwam de Goddelijke Voorzienigheid te hulp. Eene conferentie met de Eerw. Overste van Rozendaal bracht*

de gelukkige en snelle oplossing. (In een kwartier was de goede verkoop gesloten). En toen dacht ik ST. JOZEF zal het nieuwe huis heeten, uit piëteit voor de Zusters, die jaren lang zooveel goeds hier door het onderwijs hebben gewerkt. Zijne Hoogwaardige Excellentie de AARTSBISSCHOP gaf Zijne goedkeuring: de aanbesteding volgde van het werk, dat werd ontworpen door den heer MAAS uit Utrecht en uitgevoerd door den heer HILBERS, onder opdracht, er zooveel mogelijk Groenloschen aan te laten werken.' De krant vermeldt na deze laatste uitspraak: '(Applaus)'

De eerste steenlegging vindt plaats op 29 maart. Het opschrift van deze wit marmeren steen is: *'Laus Deo Deze steen werd gelegd door J.P.P. Oosterbaan, deken en pastoor, 29 maart 1932'*. De huidige eigenaar van City Lido heeft de steen die onder een dikke laag

Eerste steen van het Parochiehuis St. Josef
[foto Ruud Kaak]

pleister verdwenen was, weer zichtbaar gemaakt. Het *'Laus Deo'* is sterk beschadigd geraakt, de rest van de belettering is nog gaaf. De *Geldersche Bode* koppelt aan de eerste steenlegging nog een mededeling bij de *Plaatselijke Berichten*. Aangekondigd wordt dat nu het parochiehuis gedeeltelijk onderdak is, er hedenavond om negen uur een eerste vergadering zal worden gehouden en wel door de Ned.

²⁸ Haterd, L. van de, *De waarheid hooger dan de leus. Over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*, Haarlem 2008

²⁹ Per abus spreekt Mesman (zie noot 26) over een bouwopdracht van de Sint-Josephparochie in Groenlo, bedoeld is de Nieuwe St.-Calixtus parochie.

³⁰ Voor een foto uit 1935 van het parochiehuis zie: museumgroenlo.nl/cgi-bin/beeldbankpl?ident=1008

³¹ *Geldersche Bode* 12 december 1932 (met dank aan Ruud Kaak voor het opdiepen van het artikel)

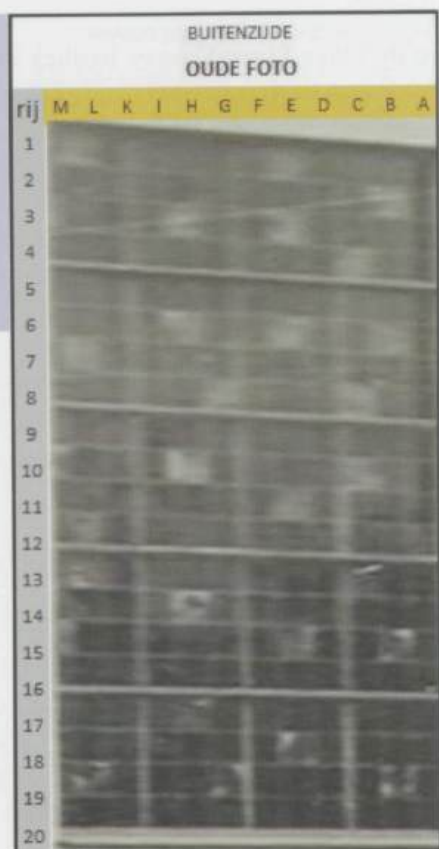
Bond van Architecten. Door het bestuur is dit des te gretiger aanvaard, daar het nieuwe gebouw voor de jeugdige architecten ongetwijfeld een dankbaar studie-object is. Gemeld wordt dat het gezelschap om acht uur van vliegveld Schiphol vertrekt en om omstreeks half negen op de bleek bij het St. Vincen-tius Gasthuis zal landen. Het zal de lezer inmiddels duidelijk zijn, dat de datering van dit bericht 1 april 1932 is.³²

In de loop der jaren is het parochiehuis aangepast, verbouwd en in andere handen overgegaan. Al in 1943 is er sprake van verbouwing om meer ruimte te scheppen.³³ In 1948 constateert de gemeente tekortkomingen rond brandveiligheid. In 1950 sluit het kerkbestuur een overeenkomst over de exploitatie door een externe partij. In 1953 wordt een begroting gemaakt voor een nieuwe bepleistering. In 1968 wordt het parochiehuis verkocht. Eind jaren zestig is het gebouw drie keer uitgebreid en als laatste in 2005 verbouwd tot de vorm waarin het gebouw nu is.³⁴

Het glas in lood raam

Zowel bij het parochiehuis in Utrecht als in Groenlo ontwerpt de architect een hoog trappenhuis. Voor lichtinval zorgt een grote verticale raampartij.³⁵ In Utrecht met gewoon glas, in Groenlo met een glas in lood raam. In een artikel in *De Geldersche Bode* van 23 november 1932 over het nieuwe parochie-huis wordt over het raam het volgende gezegd: 'Ter linkerzijde der vestibule vinden wij verder een ruim trappenhuis, hetwelk toegang geeft naar het patronaat, hetwelk aan de voorzijde over de grote zaal is gebouwd. Deze trap opgaande zien we allereerst een gebrandschilderd raam, hetwelk voorstelt Jozef uit het Oude Testament met zijn nageslacht. Het ontwerp van dit raam is van Charles Eik uit Utrecht.'³⁶ Bij het letterlijk nemen van deze formulering zou de thematiek van het raam uitgaan van de Oud Testamentische Jozef in Egypte, een zoon van Jakob die we kennen uit het boek Genesis. Dit is een onwaarschijnlijk thema voor een parochiehuis. Ook Sint Jozef als patroon van het parochiehuis wijst in een andere richting. Overigens komt bij de parallellen die getrokken worden tussen gebeurtenissen in het Oude en het Nieuwe Testament, ook het vergelijken van de twee Jozefs voor. Een voorbeeld is een glas in lood raam

Tabel 1:
Uitvergrotting oude foto van het raam [Coll. Beeldbank Stads-museum]

Tabel 2:
Overzicht ruitposities n.a.v. oude foto's

BUITENZIJDE		OUDE FOTO										
rij	M	L	K	I	H	G	F	E	D	C	B	A
1												
2												
3	6				5			4				
4											7	
5												
6					10			9			8	
7												
8							12				13	
9												
10	15				16						14	
11								17				
12												18
13											20	
14					22							
15	25							24			23	
16												
17							26					
18									27			
19												28
20												

³² Bericht in *Geldersche Bode* 1932 (met dank aan Ruud Kaak voor het opdiepen van dit bericht)

³³ ECAL toegangsnummer 0141 inventarisnummer 52

³⁴ Mesman, M. zie noot 26

³⁵ Mesman, M. zie noot 26

³⁶ ECAL toegangsnummer 0698 inventarisnummer 41. Mesman (zie noot 26) meldt abusievelijk dat het een artikel in *De Geldersche Bode* van 4 november zou zijn.

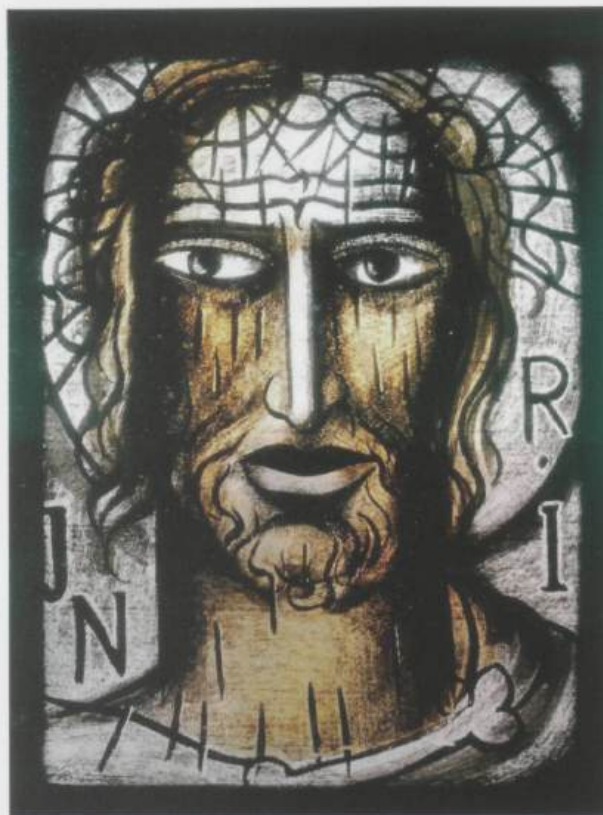
in de Onze Lieve Vrouwe basiliek in Zwolle. Daar heeft een raam (uit 1905) in de oostelijke wand van het zuidertransept, bij het St. Jozef altaar, onderin een voorstelling van Jozef in Egypte en bovenin van de Heilige Familie.³⁷

Mesman³⁸ meldt naar aanleiding van de vele veranderingen die in de loop der tijd aan gebouw en interieur zijn aangebracht: *'De gebrandschilderde ramen bevinden zich nog altijd in het grote, deels van buiten afgedekte kozijn van het hoofdtrappenhuis.'* Nadere beschouwing van de huidige situatie leert echter dat deze mededeling maar ten dele waar is en een iets te positief beeld geeft.

De vraag is dus wat van de oorspronkelijke opzet van het raam nog aanwezig is en wat de achtergrond en betekenis zijn van de voorstelling.

Op de oude foto's van het parochiehuis is te zien dat het oorspronkelijke raam vijf lagen heeft. Iedere laag heeft vier grote ramen, die ieder verdeeld zijn in twaalf ruiten. Zo is er een totaal van 240 ruiten. Op deze foto's is ook goed te zien dat 30 ruiten een afwijkende weerschijn hebben. Dit zijn de ruiten met een afbeelding. In schema gezet levert dit het beeld op zoals weergegeven in tabel 2.³⁹ In dit schema zijn de plekken met de ruiten met afbeeldingen genummerd of aangegeven met een kruisje. Dit schema van binnenuit gezien levert een gespiegelde positie van de ruiten en de nummering op. Tegenwoordig is maar een beperkt deel van de ruiten van buitenaf te zien. De onderste laag is verdwenen en de tweede laag van onderen zit verstopt achter betimmering. Aan de binnenzijde zijn meer ruiten te zien, ofschoon ook dan een deel achter verwarming en plaatwerk verborgen zit. Alleen de twee bovenste lagen zijn zonder meer zichtbaar. Met wat kunst en vliegwerk⁴⁰ is van de twee overgebleven onderste lagen een groot deel van de afbeeldingen te traceren. Tabel 4 geeft de verschillende (on)mogelijkheden van waarneming weer.

Uitgaande van de direct zichtbare afbeeldingen in de twee bovenste lagen was al snel duidelijk wat de aard van de voorstelling is. Het zijn allemaal mannenkoppen, waarvan de twee eerste (de bovenste) een nimbus (stralenkrans) hebben, zoals gebruikelijk bij belangrijke personen uit het Nieuwe Testament

Ruit 1: INRI-Jezus (ruitfoto's door Ruud Kaak)

en bij heiligen. Extra behulpzaam is het feit dat in iedere ruit met een afbeelding ook de naam van de afgebeelde persoon vermeld staat. In de hoogste laag is ruit 1 een afbeelding van een lijdende Jezus met doornenkroon met als bijschrift *INRI* (= Jezus van Nazareth Koning der Joden), gebruikelijk bij kruisbeelden. Ruit 2 is een afbeelding van Sint Jozef, de man van Maria en de (voedster)vader van Jezus. De lagen eronder laten mannenkoppen zien met Oud Testamentische namen erbij, van boven naar beneden achtereenvolgens: eerst Jacob, dan Mathan, Eliazar en Eliud, dan Achim, dan Sadoc, een ontbrekende ruit en Eliacim. Daaronder Abiud, dan Zorobabel. Zie de nummers en namen in de figuren tabel 3 en 5. Als deze reeks namen vergeleken wordt met het einde van de geslachtslijst van Jezus volgens de evangelist Mattheus (zie de eerdere paragraaf 'De afstamming van Jezus'), dan is al snel duidelijk dat de kunstenaar nauwgezet deze lijst volgt. De nu ontbrekende ruit 9 moet dus een afbeelding van Azor gehad hebben.

³⁷ Bach, H. en Waterreus, T., *Verum, pulchrum et bonum. De neogotiek en het interieur van de Onze Lieve Vrouwebasiliek te Zwolle*, Zwolle 2000

³⁸ Mesman, M. zie noot 26

³⁹ Met dank aan Ruud Kaak voor de hulp bij de waarnemingen, het omzetten van de handmatig ingetekende posities van de ruiten in een drukbaar schema en voor de foto's ook van ruiten op moeilijk bereikbare plekken.

⁴⁰ Met dank aan de eigenaar van City Lido voor de hulp bij de waarnemingen.

VANUIT BINNENZIJD GEZIEN												
met PLEKKEN GEZIEN OP OUDE FOTO												
rij	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M
1				1								2
2	3											
3				4				5				6
4		7										
5												
6	8		9			10						
7												11
8		13					12					
9												
10		14							16			15
11					17							
12	18											19
13			20									21
14										22		
15	23				24							25
16												
17											26	
18											27	
19	28									29		30
20												

- foto: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12
- niet aanwezig: 9, 13, 14, 26 t/m 30
- achter radiator 15 t/m 19
- niet te fotograferen: 20 t/m 25

Tabel 3: Totaal overzicht venster van binnenuit

In eerste aanblik lijken de ruiten met afbeeldingen betrekkelijk willekeurig over het raam verdeeld te zijn. Wanneer er met in gedachten een echte stamboom (een boom van Jesse) een verbindingslijn wordt getrokken tussen de personen in de volgorde van de lijst van Mattheus, dan blijkt er een duidelijk patroon aanwezig te zijn. Als het ware langs een zigzaggende boomstam rijgen de afbeeldingen zich aaneen. Zie de getrokken lijnen in tabel 3. De feitelijke positie van de figuratieve ruiten zal uiteindelijk mede gekozen zijn op basis van esthetische en artistieke criteria, met behoud van de genealogische volgorde. Het speurwerk naar de moeilijk zichtbare ruiten (Zie foto zaklampzoektocht) bracht de bevestiging dat ook deze afbeeldingen de geslachtslijst volgens Mattheus volgen. Een reconstructie van de positie van de ruiten van de hele geslachtslijst geeft tabel 1. De lijst met namen geeft tabel 5.

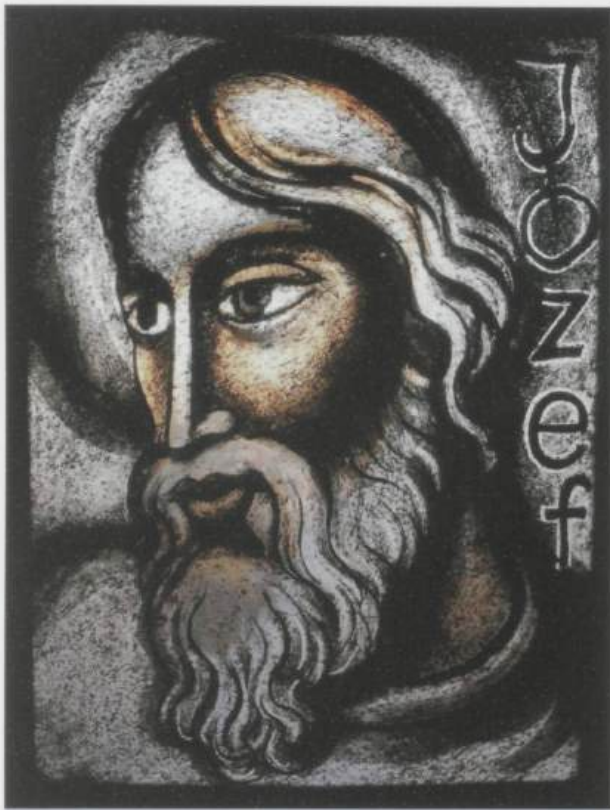
VANUIT BINNENZIJD GEZIEN												
Situatie 2014												
rij	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M
1				1								2
2	3											
3				4				5				6
4		7										
5												
6	8							10				
7												11
8								12				
9												
10									16			15
11						17						
12	18											19
13			20									21
14									22			
15	23				24							25
16												
17												
18												
19												
20												

Tabel 4: Overzicht situatie in 2014

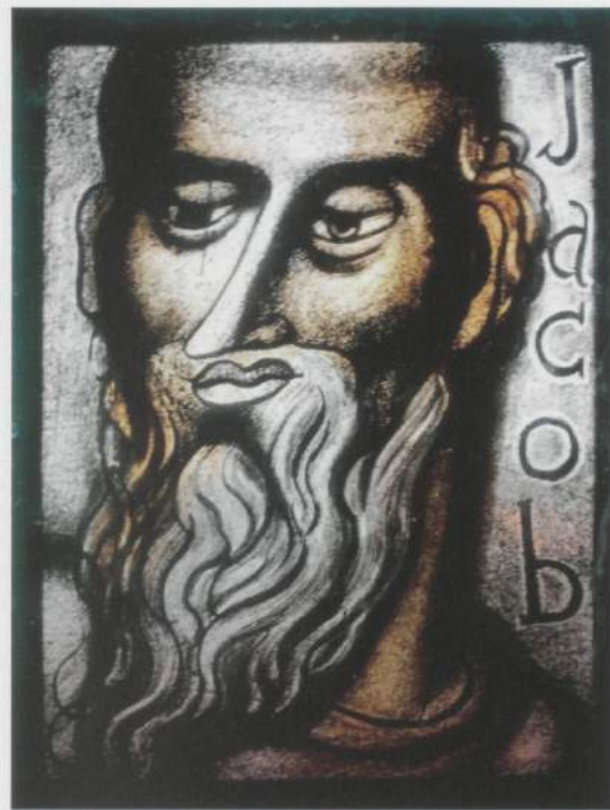

Overzichtsfoto van binnenuit met toevoeging van namen [foto Ruud Kaak]

Niet meer aanwezig zijn de ruiten 9, 13, 14 en de ruiten van de onderste laag, de nummers 26, 27, 28, 29 en 30. Mogelijk is er iemand in Groenlo en omgeving die de ruiten van de onderste laag bij de verbouwing meegenomen, c.q. gered heeft. Kennis van de afbeeldingen op deze ruiten zou licht kunnen werpen op de afbeelding op ruit 30. Het totaal

Ruit 2: Jozef

Ruit 3: Jacob

aantal namen in de geslachtslijst tot en met Jesse is immers 29. Wat staat dan op ruit 30? Mogelijk is het Abraham als oer stamvader.

Charles Eyck de maker van het raam

In de literatuur over het parochiehuis in Groenlo wordt Charles Eyck genoemd als de maker van de afbeeldingen in het grote raam. Directe bronnen daarvoor zijn tot nu toe niet gevonden, niet in het parochiearchief en niet in een Charles Eyck archief dat berust bij de Universiteit van Maastricht.⁴¹ Ook op Eyck's eigen overzicht van in Nederland gemaakte werken komt Groenlo niet voor.⁴² Navraag bij het museum van Valkenburg (L) dat in de collectie veel stukken van Eyck heeft, leverde geen nadere informatie op.⁴³ Op de nog aanwezige en zichtbare ruiten is geen signatuur van Eyck aangetroffen. Mogelijk heeft hij wel gesigneerd op een van de verdwenen onderste ruiten. Overigens ook zonder signatuur en zonder vernoeming in de literatuur is het raam qua tekenstijl en uitvoering al onmiskenbaar een werk van Charles Eyck.

Via een omweg is er toch een direct bewijs dat Eyck de ontwerper is. Op een veiling van Veilinghuis Den Haag (Venduchuis der Notarissen) is in september 2011 een stuk aangeboden en verkocht als: *Kavel nr. 0340: Charles Eyck (1897-1983) "Amon", Ontwerp glas in lood R.K. Ver. Gebouw te Groenlo l.o. Get. en 1932 houtskool 25x20 cm.*⁴⁴ Het kavel is verkocht voor 80 euro. Telefonische informatie bij het veilinghuis leerde dat het werk door een particulier was ingebracht en ook weer aan een particulier is verkocht.⁴⁵ Zoals de formele omschrijving van het kavel al zegt, komt op het werk de signatuur van Charles Eyck voor, maar hij heeft er ook het onderwerp van de tekening en de bestemming op geschreven: *'Ontwerp voor Glas in Lood in 't R.K. Ver. Gebouw te Groenlo'*. Beter bewijs is niet te vinden. De voorstelling van de ontwerptekening is Amon, de figuur die op de nu moeilijk zichtbare ruit 16 is afgebeeld. Ontwerptekening en uiteindelijke uitvoering vertonen grote overeenkomst, maar ook enkele verschillen.

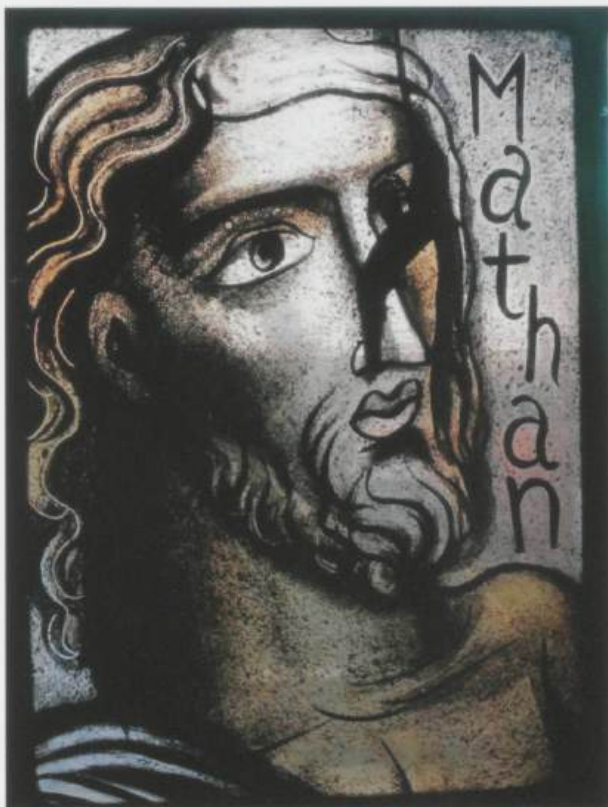
⁴¹ ub.unimaas.nl/charles_eyck

⁴² Pouls, J. et al., *Charles Eyck 1897-1983 Kunstenaar tussen vernieuwing en traditie*, Maastricht 1997

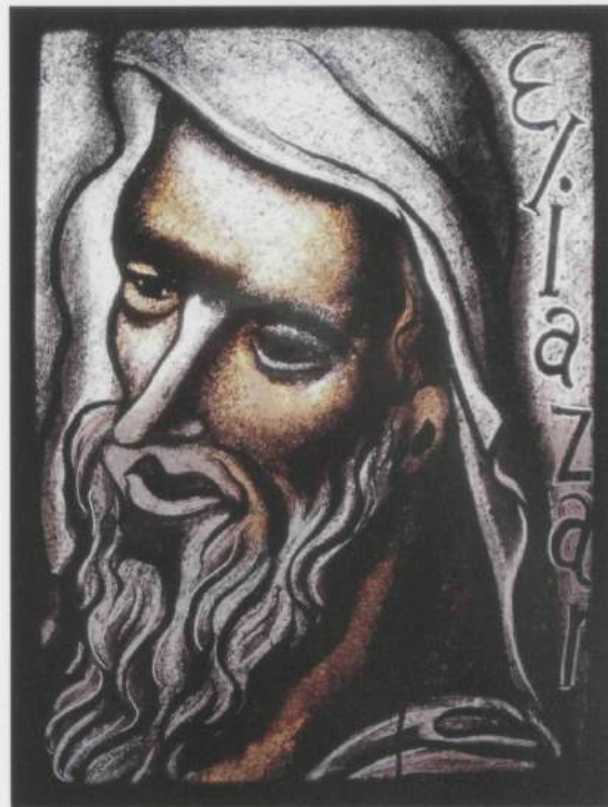
⁴³ Mail 20.11.13 en telefonisch gesprek met R. Kooiman (Museum Land van Valkenburg)

⁴⁴ Venduehuis.com/online_catalogus/veiling/14/rubriek/60/pagina/17

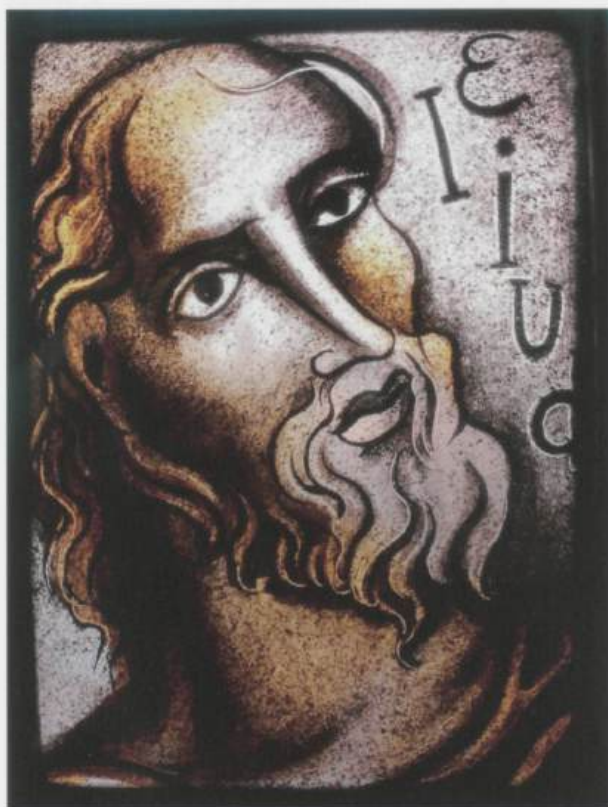
⁴⁵ Telefonisch gesprek met het veilinghuis op 13.06.13. Om privacy redenen kon het veilinghuis niet verder gaan dan deze algemene informatie over koper en verkoper, ofschoon dat mogelijk wel interessante gegevens zou hebben kunnen opleveren.

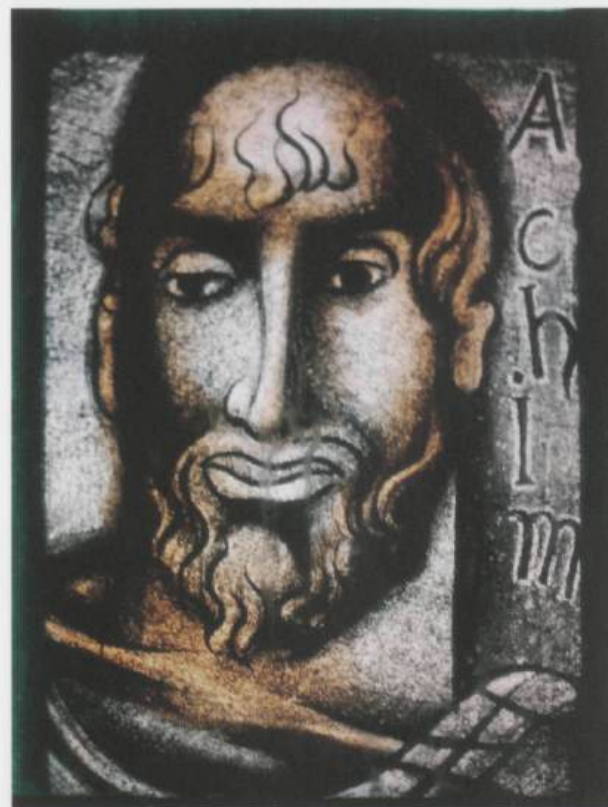
Ruit 4: Mathan

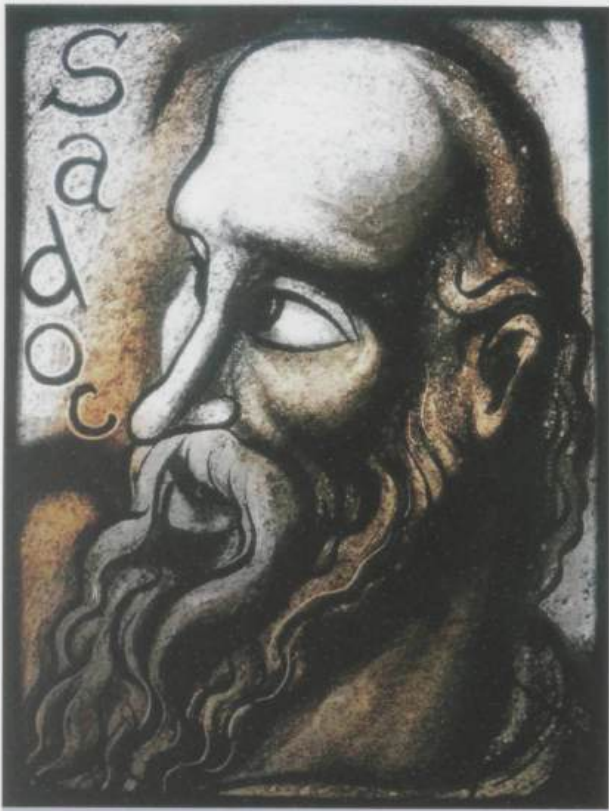
Ruit 5: Eliazar

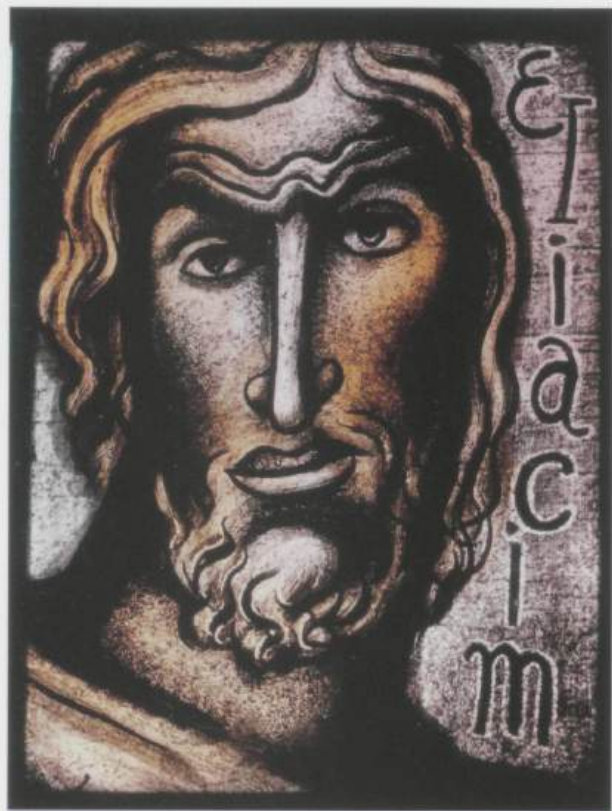
Ruit 6: Eliud

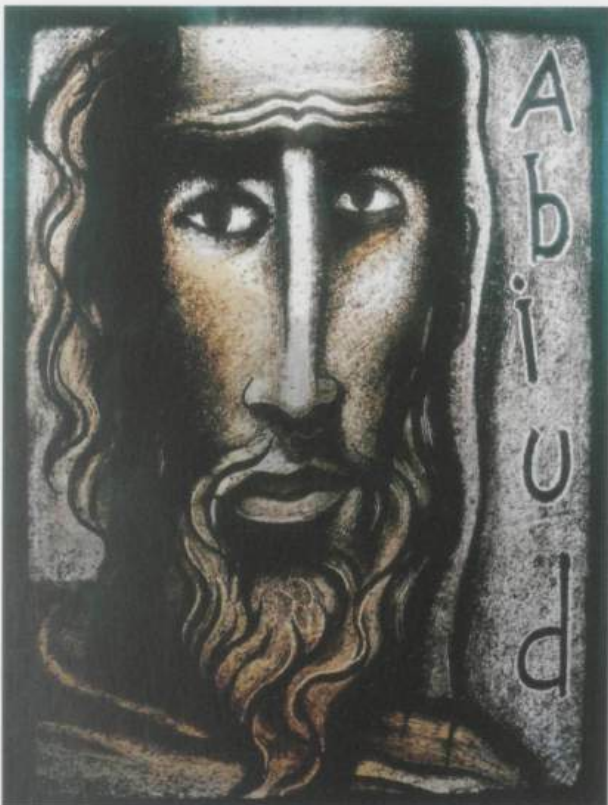
Ruit 7: Achim

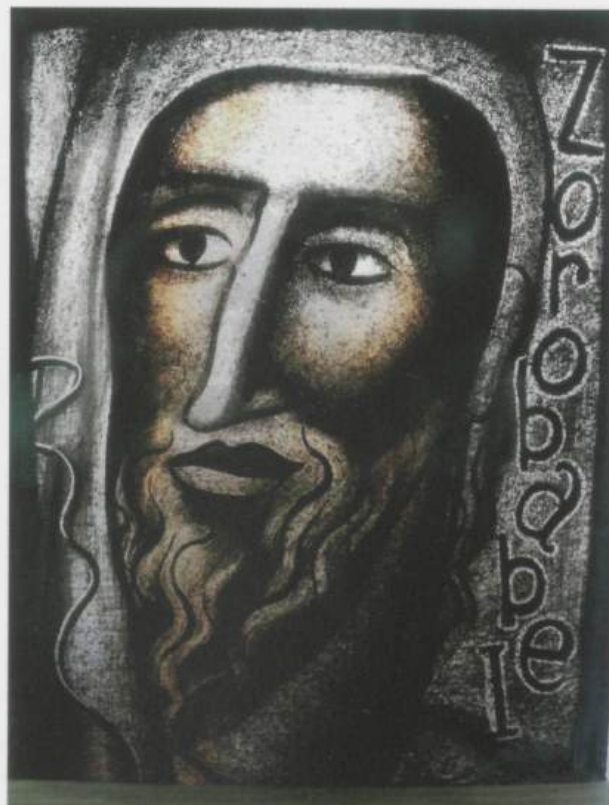
Ruit 8: Sadoc

Ruit 10: Eliacim

Ruit 11: Abiud

Ruit 12: Zorobabel

1	Jezus	foto
2	Jozef	foto
3	Jakob	foto
4	Mattan	foto
5	Eliazar	foto
6	Eliud	foto
7	Achim	foto
8	Sadok	foto
9	Azor	verdwenen
10	Eliacim	foto
11	Abiud	foto
12	Zorobabel	foto
13	Salathiel	verdwenen
14	Jechonias	verdwenen
15	Josias	foto onder hoek
16	Amon	foto onder hoek
17	Manasse	foto onder hoek
18	Ezekias	foto onder hoek
19	Achaz	foto onder hoek
20	Joatham	geen foto mogelijk
21	Ozias	geen foto mogelijk
22	Joram	geen foto mogelijk
23	Jaosafat	geen foto mogelijk
24	Asa	geen foto mogelijk
25	Abia	verdwenen
26	Roboam	verdwenen
27	Salomon	verdwenen
28	David	verdwenen
29	Jesse [Isai]	verdwenen
30	...	verdwenen

Tabel 5: Namenoverzicht

Zaklampzoektocht door auteur naar namen op de ruitjes van de rijen 13 tm 16. [foto Ruud Kaak]

Ruit 15 Josias met beschadiging [foto Ruud Kaak]

Ruit 16 Amon [foto Ruud Kaak]

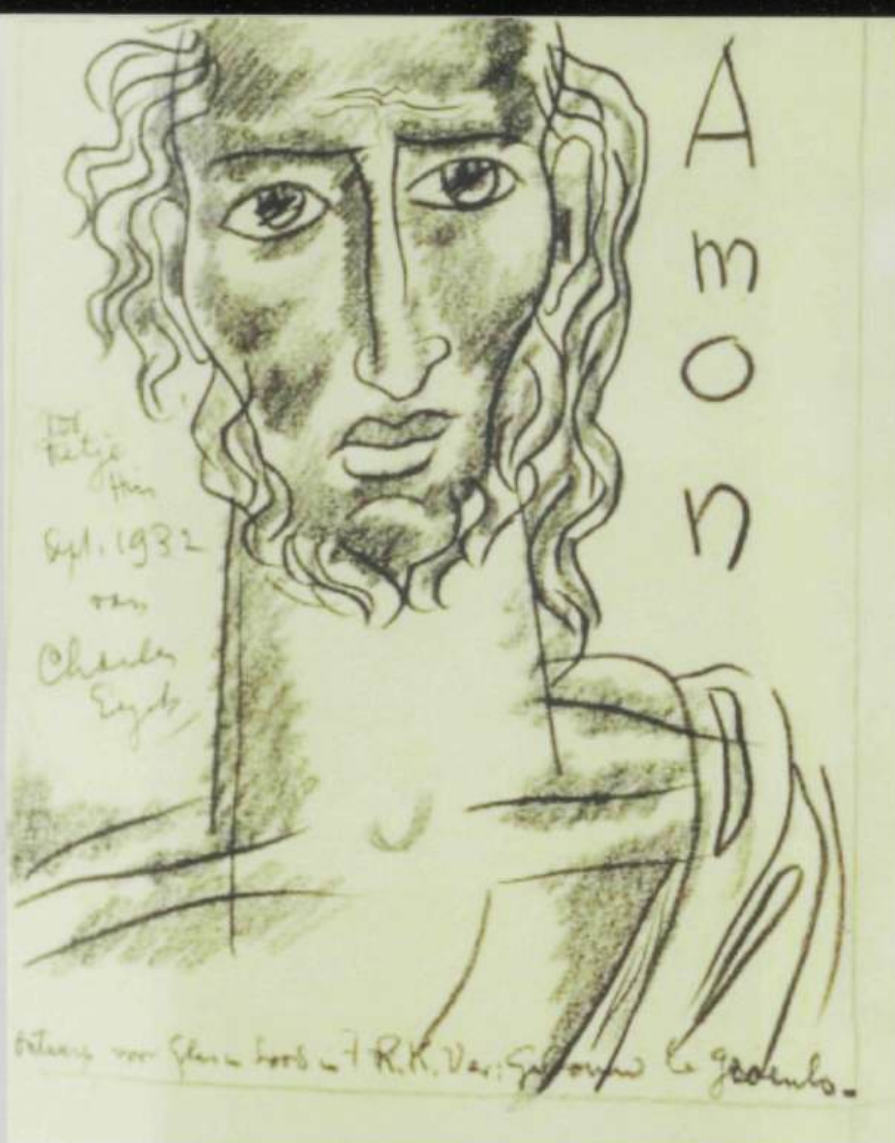
Ruit 17 Manasse

boven: Ruit 18 Ezechias

onder: Ruit 19 Achaz

Veilingstuk *Amon* door Charles Eyck [zie noot 44]

De ontwerp-tekening bevat nog andere informatie. Eyck heeft er ook een opdracht bijgeschreven: 'Voor Fietje Hin Sept. 1932 van Charles Eyck'. Dit bijschrift is interessant, want het geeft inzicht in de kringen waarin Eyck toen verkeerde. Bij het overlijden van de cineast Jan Hin in 1957 wijdde het Utrechtse katholieke dagblad *Het Centrum* een artikel aan Hin, waarin zijn activiteiten in de Domstad werden gememoreerd. In 1931 had Jan Hin een filmstudio ingericht op de zolder van het pand Oude Gracht 55. In dit pand, bekend als Groot Cranesteyn, was het tijdschrift *De Gemeenschap* gevestigd.⁴⁶ Hier had ook Charles Eyck evenals Otto van Rees een ruimte als schildersatelier.⁴⁷ De afstanden tussen de leden

van de groep rond *De Gemeenschap* waren dus ook fysiek kort. Telefonisch contact met de zoon van Jan Hin, Kees Hin (eveneens filmer⁴⁸) leverde de informatie dat de in de opdracht van Charles Eyck genoemde Fietje zijn tante Fietje was, de jongste zus van Jan Hin.⁴⁹

In de tijd dat Charles Eyck het Groenlose raam ontwerpt verblijft hij in de omgeving van de stad Utrecht. Van juli 1932 tot februari 1934 woont hij met zijn gezin in de villa Duinhove in Bosch en Duin (gemeente Zeist) die eigendom is van de familie Brom, de bekende Utrechtse edelsmeden.⁵⁰ De banden tussen de verschillende katholieke kunstenaars rond *De Gemeenschap* waren ook in praktische zaken blijkbaar zeer nauw. De achtergrond van zijn verblijf in Zeist is dat hij in die tijd werkt aan een grote opdracht voor wandschilderingen in de nieuwe St. Jozef kweekschool die de fraters van Utrecht daar laten bouwen. De architect van het complex is Willem Maas. De bouw begint in mei 1931 en de school wordt in augustus 1932 geopend. Naast een geschilderde kruisweg maakt Eyck ook een kolossale schildering over de hele hoogte en breedte van de oostwand van de kapel met een voorstelling

van de verheerlijking van Christus door heel de schepping. De school is in 1959 gesloten. Aanvankelijk werd een deel van de gebouwen hergebruikt, maar inmiddels zijn alle gebouwen gesloopt inclusief de kapel. Alleen fragmenten van de kruiswegstaties zijn bewaard gebleven en geschonken aan het Bonnefantenmuseum in Maastricht.⁵¹

In 1932-1933 maakt Eyck ook de 34 glas in lood ramen voor de nieuwe Sint Jozefkerk van architect Hendrik Valk in Achterveld (gemeente Leusden Utr.). De ramen hebben een blauwe achtergrond en de figuren zijn in grisaille met tekeningen in grijs en zilverwit.⁵² In dit ensemble is geen Boom van Jesse aanwezig.⁵³

⁴⁶ www.janhin.nl/filmmaker; zie voor Jan Hin als wedstrijdzeiler en filmer de website zeilbelden.nl en en.wikipedia.org/wiki/Johan_Hin

⁴⁷ Brabander, P. de, *Charles Eyck: netwerk en opdrachtgevers in*: Pouls, J. et al., *Charles Eyck 1897-1983 kunstenaar tussen vernieuwing en traditie*, Maastricht 1997

⁴⁸ www.keeshin.nl

⁴⁹ Telefonisch contact 18.03.14

⁵⁰ Rboen, R.P.M., *De Zeister wandschilderingen van Charles Eyck en zijn verblijf in Zeist*, Zeist 1991

⁵¹ Tboor, M.-Th. van, *Een verdwenen monument van katholieke emancipatie: de 'fratersfabriek' in Zeist*, *Bulletin KNOB* 107 (4): 147-154 (2008); ad.nl/ad/nl/1039/Utrecht/article/detail2004283/2009/04/15/Muurschildering-verdwenen

⁵² Barendrecht, A., *Sint Jozef Kerk Achterveld Een monument voor de toekomst*, Barneveld 2006

⁵³ Telefonische informatie van parochiesecretariaat 19.06.14

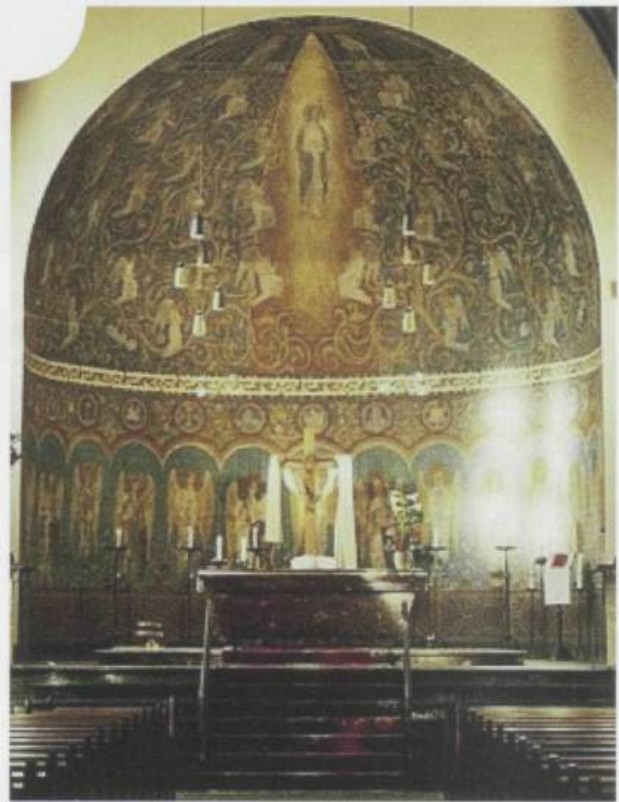
Enkele jaren na hun samenwerking in Zeist en Groenlo, werken Willem Maas en Charles Eyck weer samen bij de bouw en aankleding van de nieuwe KRO studio in Hilversum (1935-1936). Maas is de architect en Eyck maakt wandschilderingen en evenals Joep Nicolas glas in lood ramen. Overigens wordt ook dit gezamenlijke object nu met sloop bedreigd.⁵⁴

Besluit

De samenwerking van de architect Maas en de beeldend kunstenaar Eyck in Groenlo is onderdeel van een reeks projecten waarin beide kunstenaars samen optrekken, beiden korter of langer verbonden aan de Utrechtse groepering *De Gemeenschap*. Vergelijking van de koppen in de ruiten in Groenlo met ander werk van Eyck in deze periode, laat overeenkomsten zien in tekenstijl en in de uitvoering in grisaille. Opvallend aan de koppen is dat de gezichten betrekkelijk langwerpig zijn met vaak lange smalle neuzen. Dit is een tekenstijl die past binnen de in het Interbellum actuele kunststroming van het Expressionisme. Zoals bij veel van zijn glas in lood ramen gebruikt Eyck ook in Groenlo tekst als onderdeel van de voorstelling.

De keuze voor het thema van een boom van Jesse voor het Groenlose parochiehuis is enerzijds logisch, anderzijds verrassend. Op de bewuste keus door de pastoor-deken van de naam Sint Jozef voor zijn nieuwe parochiehuis volgt een daarbij passende voorstelling van Charles Eyck. Hij beeldt prominent Sint Jozef af, als belangrijke voorlaatste in de rij vlak voor de belangrijkste, Jezus. Hij wijkt daarbij af van de meer gebruikelijke prominente positie van Maria in de stamboom. Vaak komt Jozef zelfs niet voor in de voorstelling van de boom van Jesse. Daarin is dan alleen een selectie van koningen, profeten en Maria, al dan niet met het kind Jezus, te zien. Maria komt in het Groenlose raam zelfs helemaal niet voor. Bovendien, waar Jezus in de boom van Jesse vaak wordt afgebeeld als kind samen met Maria, is het hier een duidelijk lijdende Christus met doornenkroon en bebloed hoofd, weliswaar via het opschrift INRI ook als koning aangeduid.

Helemaal afwijkend van het bekende patroon van de boom van Jesse is het hier volledig ontbreken van een boom, takken en bladeren. De boom is in letterlijke zin geheel abstract, zelfs alleen maar virtueel aanwezig, terwijl de koppen juist uiterst figuratief

Boom van Jesse door Charles Eyck in de kerk van Rumpen [foto Job van Nes, juni 2006] [noot 55]

zijn en echte personen met eigen karaktertrekken willen weergeven. De voorstelling in Groenlo staat diametraal tegenover de uitwerking van het motief van de boom van Jesse door Charles Eyck in 1929 in de Vincentius a Paulo kerk van de architect Peutz in Rumpen (gemeente Brunssum L). In Rumpen maakte Eyck juist een kleurige zeer barokke schildering van een zich weelderig vertakkende boom met veel ranken, waarin Maria een centrale plek heeft.⁵⁵ Het raam in het voormalige parochiehuis Sint Jozef in Groenlo heeft een bijzondere plaats in het oeuvre van Charles Eyck. Apart is de beperking tot alleen maar het afbeelden van koppen. Deze hebben geen feitelijke visuele verbinding, maar vormen toch samen een sterk theologisch verhaal.

Gehoopt mag worden dat de nog aanwezige ruiten behouden blijven en waar van toepassing hersteld kunnen worden. Ook bescherming tegen ingooien is wenselijk. Het verhaal dat de figuratieve ruiten vertellen zou nog beter overkomen als er meer zichtbaar zouden kunnen zijn. Mogelijk duikt ook nog ergens het verwijderde onderste deel van het raam op.

Kortom een waardevol bezit.

⁵⁴ vanhellenberghubar.org/index.php?tag/k-r-o-studio

⁵⁵ Hellenberg Hubar, B. van, *De genade van de steiger. Monumentale kerkelijke schilderkunst in het interbellum*, Zutphen 2013 - zie ook <http://www.kerkgebouwen-in-limburg.nl/view.jsp?content=501>

Hendrikus van den Eijnden: een gedenkwaardige grootvader

door B.A.Th. Close

Op vrijdag 28 januari 1853 werd te Den Dungen mijn grootvader van mijn moeders kant geboren: **Hendrikus van den Eijnden**. Zijn moeder heeft hij nauwelijks of niet gekend doordat zij overleed op donderdag 25 oktober 1855. Opa was toen dus pas 2 jaar en 9 maanden oud. Zijn vader, (mogelijk zelfstandig) timmerman van beroep, weduwnaar, bleef achter met 3 kinderen: een dochter (Cornelia) van ruim 8 jaar, een zoon (Lambertus) van 4 en de peuter Hendrikus. Hoe mijn overgrootvader het onvolledige gezin verder gerund heeft, heb ik niet kunnen achterhalen.

Hendrikus trouwde (Burgerlijke Stand) te Groenlo op woensdag 26 oktober 1881 en voor de kerk (RK) daags daarna met Johanna Theodora Arnolda Huinick. Zij was in Groenlo geboren, en wel op donderdag 2 april 1863, alwaar zij op dezelfde dag RK gedoopt werd. Haar peter en meter waren Gerard te Vaarwerk en Theodora ter Steeg. Zij was dochter van Joannes Arnoldus Huinick (timmerman en winkelier) en Arnolda Barendina ter Stege. Mijn grootouders kregen van 1882 tot 1898 3 zoons en 3 dochters, van wie de jongste mijn moeder was.

Hendrikus heeft gedurende zijn leven in veel plaatsen gewoond, en ook gewerkt. Begon zijn leven in Den Dungen, het eindigde uiteindelijk in Heerlen, alwaar hij opgenomen was in het gasthuis van de Broeders van de H. Joseph.

Op 22 mei 1858, Opa was toen dus 5 jaar, verhuisde mijn overgrootvader (Pierre) op 45-jarige leeftijd met zijn 3 kinderen naar Den Bosch. In 1860 stond hij met de oudste 2 kinderen ingeschreven in het bevolkingsregister van Schijndel. Waarschijnlijk was Hendrikus toen al opgenomen in het gezin Willem Vendicianus Vielen (kleermaker) – Clasina Ende-

Hendrikus van den Eijnden.

*Foto boven:
Van den Eijnden aan zijn bureau; links van hem
A.A.B. van der Meulen.*

Veghel, den 29^{en} juni 1879

Geachte ambtgenoot.

Ik voldoe zeer gaarne aan uw verzoek van den 25^{den} dier
N°. 12. omdat ik, veel belang stellende in het welzijn van den
Heer H. van den Eijnden, te zijner admiraal lankre gunstige in-
teekeningen deed kan.

Van den Eijnden heeft hier onder twee elkanse gevolgende
secretariats zijn opleiding in de gemeente administratie gedaan,
tende en hiertoe jaren geweten tot half April 1877, toen hij
benoemd werd over Velp. Die Heere Secretariats zijn even
als ik steeds zeer tevreden over hem geweest. Van een onver-
droten zijner paart hij een vluugheid, nauwgeretheid en not-
heid van werken, die werkelijk voorbeeldig mogen genoemd
worden. Toen hij van hier vertrok, was hij alreeds bekwaam
en geschikt voor zijne nieuwe betrekking; hoeveel te meer, moet
hij dit nu zijn, nadat hij twee jaren zelfstandig heeft moeten
handelen, wat hij bovendien volgens het eemparig gebruik
met veel lof en eer gedaan heeft; hij heeft bovendien een
gezond, helder hoofd. zijn gedrag is goed.

Hortom, van den Eijnden mag, naar, moet onder alle
opzichten voor de betrekking van Secretaris aangevuld
worden, en, was de betrekking hier opengebleven, want
ik zou mijn best gedaan hebben om het niet de hand te
geven hem voor Groenlo te doen benoemen. Ik feliciteer
de gemeente, wier administratie hem wordt bevestigd.

Ik vertrouw aan uw verlanen te Lelche, voldoen en
heeft onder wederkerige verzekering van terugkoming,

Uw dienst ambtgenoot,

M. Ruijsers

den Heer Burgemeester

Aanbevelingsbrief betreffende H. van den Eijnden door de burgemeester van Veghel aan de burgemeester van Groenlo, d.d. 29 juni 1879.

Groenlo op 12 november 1919 t.g.v. het burgerlijk huwelijk van Arnold van den Eijnden (l.) met Lena Beekhuizen (ernaast). Tweede van rechts Johanna Theodora Arnolda Huinink, rechts Hendrikus van den Eijnden en derde van links Dien van den Eijnden.

voets (zus van zijn moeder) te Veghel, adres: Straat nr. 82 K. Ik trof Hendrikus daar namelijk aan in het bevolkingsregister van 1862. Op 21 april 1870 werd hij als inwoner ingeschreven in Veghel; op 11 juli 1870 van dat jaar werd hij daar uitgeschreven met als bestemming Den Bosch. Op 18 oktober 1870 vertrok hij vanuit Den Bosch weer naar Veghel, welke laatste plaats hij als klerk inruilde voor Velp (Noord-Brabant) op 19 april 1877. Ook daar is hij maar kort gebleven: op 15 juli 1879 verhuisde hij naar Groenlo, alwaar hij daags daarna de betrekking van gemeentesecretaris aanvaardde. De burgemeester van Veghel heeft indertijd een aanbevelingsbrief aan de toenmalige burgemeester van Groenlo geschreven. Mogelijk is ook de burgervader van Velp als referentie opgevoerd, daar heb ik tot heden geen bewijzen van. In ieder geval werd eraan uiting gegeven dat Hendrikus hooglijk gewaardeerd werd in zijn ambt (zie het schrijven van 29 juni 1879).

In Groenlo leerde hij zijn a.s. echtgenote kennen. Op 9 oktober 1881 werd afkondigingsakte nr. 33 van het huwelijk te Groenlo opgemaakt en openlijk voor de deur van het gemeentehuis aangeplakt. Doordat de bruid minderjarig was, pas 18, en haar ouders reeds overleden waren, moest door voogd en toezienend voogd aan de bruid toestemming gegeven worden voor dit huwelijk. De voogd was haar oom Johannes Arnoldus Bernardus Huinink, broer van haar vader (*Groenlo 1857), toezienend voogd Bernardus ter Stege (*Groenlo 1826), achter-achterneef van haar moederskant.

Hendrikus voldeed als gemeentesecretaris zó goed, dat hij in de gemeenteraadsvergadering van 23 maart 1882 benoemd werd tot Lid der Plaatselijke

Commissie van toezicht op het Lager Onderwijs. In de vergadering van 5 augustus 1908 werd hij als zodanig herkozen. Hij behoorde natuurlijk tot de notabelen van de stad, waarvan hij zich maar al te zeer bewust was: statig kon hij door Groenlo's straten lopen.

Een bewijs daarvan is een plaatje in "Kroniek van Groenlo" door W.P. Vemer, derde vermeerderde druk, uitgave Gysbers & Van Loon 1969 Arnhem. Op pagina 71 staat een foto, gemaakt te Groenlo op 12 november 1919 t.g.v. het burgerlijk huwelijk van zijn zoon Arnold (*Groenlo 1890) met Lena Beekhuizen (*Helmond 1894).

In "Het nieuws van de dag: kleine courant" van 3 augustus 1887 werd melding gemaakt van de benoeming tot "Ontvanger der Gemeente Groenlo", na eerst vanaf juni in dat jaar waarnemend gemeente-ontvanger te zijn geweest. Op een oude foto van het woonhuis van het gezin Van den Eijnden-Huinink aan de Nootboomstraat A 88 valt nog op een bordje aan de voorzijde te ontwaren het woord "GEMEENTE-ONTVANGER" (Op de foto links mijn

Tot ontvanger der gemeente Groenlo, is met algemeene stemmen benoemd de Heer H. van den Eijnden, secretaris aldaar.

Nootboomstraat 23 april 1919; links Bernardina Arnolda van den Eijnden.

Toen is alles me duidelijk gebleken.
 Nieuw, alles blijft zóo als 't geweest is voorheen,
 En is eenmaal de tijd dan gekomen,
 Dat je hebt een salaris, dat je staan kunt ^{alleen}
 Dan pas kan de boot verder stoomen.

Daarom niet afkeurs, niet den moed ^{ten zinken}
 Tot zóolang moeten wij wachten
 Eens komt er - dat is zeker - een betere tijd
 De Heere geeft Kruijen naar Krachten.
 Vaarwel dan, mijn ^{Winn!} Vaarwel dan,
 Tot weerziens in latere tijden. ^{mijn M!}
 O je mensoch toch ter ^{Wreld}, hoe machtig
 Maar „de Dood“ alleen kan ons ^{afrij} scheiden!
 Zutphen _____ 15 October 1919

Greep uit de genoteerde zielenroerselen van Dien van den Eijnden, toevertrouwd aan haar dagboek.

Op het bordes van het stadhuis
 rechts Van den Eijnden, links de latere
 gemeentesecretaris A.A.B. van der Meulen.

moeder). In de dageditie van de "Graafschap-bode" van 13 september 1890 werd hij vermeld als vertegenwoordiger te Groenlo van Assurantie-Maatschappij tegen Brandschade "De Nederlanden" van 1845, vestiging Zutphen.

Het moet in deze jaren geweest zijn dat hij jaarlijks tijdens de bokbierperiode 14 dagen van huis was en "onderdook". Volgens mijn moeder placht hij op de klompen naar de kerk te gaan, welke hij aan de ingang uitdeed, en op zijn sokken verder liep om de stilte in de kerk niet te verstoren.

Hendrikus was geen gemakkelijke man voor zijn vrouw en kinderen. Stonden de laatsten na de eerste roep niet meteen op uit bed, dan wist hij het kroost wel tot gehoorzamen te dwingen: hij kieperde een emmer water leeg over de luilak; mijn grootmoeder was goed genoeg om de rommel op te ruimen.

Hendrikus en zijn echtgenote waren streng in de katholieke leer. Hun zoon Harry (* 1894) had in zijn jonge jaren als kelner in Deventer kennis aan een NH meisje, Dien Hogenkamp (*Deventer 1902). Een huwelijk zou, gezien haar religie, uitgesloten zijn. Het stel heeft 9 jaar verkering gehad. Uiteindelijk heeft Harry de knoop doorgehakt, en is met zijn Dien in het huwelijk getreden, dat overigens kinderloos bleef. De ouders van de bruidegom konden dit niet verkroppen: ze verschenen niet op het huwelijk. Ook mijn moeder heeft onder het katholieke regi-

Johanna Theodora Arnolda Huinick.

me geleden. Niet alleen later toen elk jaar de pastoor op de mat stond om nog een zieltje voor het geloof te bestellen. In haar jonge jaren had mijn moeder, ook Dien (*1898) geheten, kennis aan een zekere Wim Draafsel, ook Nederlands Hervormd. Ook tegen deze verhouding verzetten mijn grootouders zich. Het mocht niet baten. Dien trok TOCH naar haar vriend. Om aan de verhouding een eind te maken, verzonnen mijn grootouders een list. Hun oudste zoon, 16 jaar ouder dan mijn moeder, was reeds gehuwd en woonachtig in Amersfoort, alwaar hij verificateur bij de gemeente was. Dieneman, zoals mijn grootvader mijn moeder noemde, moest in de kost bij haar oudste broer Pieter (* 1882). Zij is toen haar grote liefde Wim uit het oog verloren. In haar dagboeken (1920-1922) beschrijft ze uitvoerig wat ze voor haar vriend voelde, hoe intens verliefd zij op hem was. Later, toen Dien Hogenkamp overleden was (1996), trof ik bij haar povere nalatenschap een foto uit Nederlands-Indië aan waarop Wim Draafsel staat, gezeten op een stoel op een veranda, met naast hem een tafeltje waarop het portret van zijn geliefde Dien, mijn moeder.

In 1918 werd Opa gepensioneerd als gemeentesecretaris. Toen begon een tijd die voor hem en zijn echtgenote onrustig moet zijn geweest. Zij trok-

ken van de ene plaats naar de andere. Het begon al op 15 november 1919 toen zij vanuit Groenlo naar Gendringen verhuisden. In deze laatste plaats werd grootvader al m.i.v. 1 januari 1920 tot (waarnemend) gemeente-ontvanger benoemd. Op 9 mei 1921 vertrok het paar vanuit Gendringen naar Doetinchem. De volgende woonplaats was Sittard, dit m.i.v. 25 juni 1924. Hier woonden Opa, Opoe en mijn moeder op het adres Julianplein nr. 14. Op 24 augustus van dat jaar verhuisde Hendrikus alleen naar Heerlen, op 17 december van dat jaar gevolgd door zijn echtgenote. Later, na het huwelijk van mijn ouders in 1930, woonden mijn grootouders bij mijn ouders in op het adres Vlotstraat 23. Op 10 maart 1935 werd in het gezin van mijn ouders het vierde kind, de eerste dochter, geboren. Kennelijk werd het huis te klein voor 8 personen. Op 2 september van dat jaar verlieten Opa en Opoe Heerlen, en ruilden deze plaats in voor Gorssel. Circa anderhalf jaar vóór ik geboren werd, op 16 december 1935 overleed mijn grootmoeder te Eefde. Ik heb haar dus nooit gekend. Opa verhuisde als weduwnaar op 13 juli 1936 naar Zutphen. De laatste woonplaats was weer Heerlen. Volgens één van mijn nichten (*1912), jongste dochter van mijn oom Piet, waren die verhuizingen allemaal om zo dicht mogelijk bij of ten huize van hun kinderen te wonen. In ieder geval heeft mijn moeder als laatste voor Opa gezorgd. Hij overleed op 28 april 1943 te Heerlen, wonende "in de Kneipp", 90 jaar en 90 dagen oud. Het adres van het gasthuis was Gasthuisstraat nr. 6. Éénmaal, als klein manneke, heb ik hem, aan de hand van mijn moeder, aldaar bezocht. Het was voor mij een vreemde ervaring: een kalende, oude man met een geweldige snor, zittend in een hoge fauteuil, zuigend aan een lange pijp die op de grond stond, wolken rook de kamer in blazende. Was dát nou mijn opa?

Beuningen (Gld.), september 2013
B.A.Th. Close

Schrijver dezes: Ik moet een gok doen naar de leeftijd van mijn grootvader op deze foto. Hij is daar waarschijnlijk gefotografeerd in Heerlen in de tuin van het gasthuis. Die foto moet gemaakt zijn tussen 1936 en 28 april 1943, zijn overlijdensdatum. Hij is daar dus ver in de 80 jaar. De dame naast hem is mijn Tante Marie, zijn oudste dochter (*Groenlo 2 november 1886, † Haarlem 16 november 1974).

Faint, illegible text in the top left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the top right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the middle left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the middle right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the bottom left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the bottom right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Bouwhistorische verkenning en monumentale waardenbepaling van Mattelierstraat 6

door R.J. Oostendorp

1. Inleiding

In het kader van de opleiding Bouwhistorie Restauratie en Monumentenzorg aan de Hogeschool Utrecht (2009-2011) is door mij een bouwhistorische verkenning van een historisch pand uitgevoerd, inclusief waarderings- en dateringsplattegronden.

De keuze voor het pand is bepaald door de ligging in mijn woonplaats, het ontbreken van eerder onderzoek en de bijzondere situering tegenover kerk en naast het stadhuis van de historische vestingstad Grol.

Het onderzoek beperkt zich tot het woonhuis (huisnummer 6) van het complex dat bestaat uit een woonhuis, winkel en werkplaats aan de Mattelierstraat 6-8, die voorkomen op de gemeentelijke monumentenlijst van Oost Gelre.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de herfst van 2010. Het pand is, dankzij de medewerking van de bewoners, Gerrit (Baas) Arink (1922-2012) en zijn zus Dinie (1919), meerdere malen bezocht. Bij de opname, analyse en waardering is geen rekening gehouden met een toekomstige restauratie of herbestemming. Uitgangspunt was het beschrijven en waarderen van de bestaande situatie.

Het archiefonderzoek beperkte zich tot het bouwvergunningenarchief van de gemeente Oost Gelre en het bevolkingsregister, het kadastraal archief en de beeldbank van het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL).

In het rapport wordt een korte karakteristiek en een schets van de historische ontwikkeling gegeven.

Na het historische deel komt de bouwhistorische beschrijving in de huidige staat aan bod, resulterend in een conclusie met betrekking tot dateringen van het gebouw en haar onderdelen. Een belangrijk onderdeel is vervolgens de monumentale waardestelling. Deze waarden worden ook op overzichtelijke wijze in kleuren weergegeven op de daarachter opgenomen plattegronden van het gebouw. Het geheel sluit af met conclusies en een vermelding van de gebruikte bronnen en literatuur.

Ik hoop met dit rapport een ook een bruikbare onderlegger te hebben gemaakt voor een toekomstige invulling van dit interessante en gedeeltelijk gaaf gebleven historische vakwerkhuis, dat als één van de weinige huizen in de stad nog een goed beeld geeft van de uitstraling en omvang van woonhuizen in Groenlo in de 17de en 18de eeuw.

Groenlo, november 2010 / juli 2014
Roy Oostendorp

2. Historische ontwikkeling

2.1 Karakteristiek van het pand

2.1.1 Ligging

Het historische huis is gelegen aan de Mattelierstraat, in het centrum van de oude vestingstad Groenlo. De stad Groenlo is gelegen in het oostelijke deel van de Gelderse Achterhoek en maakt sinds 2005 deel uit van de gemeente Oost Gelre, samen met de voormalige gemeente Lichtenvoorde. Daarvoor was het sinds 1236 een zelfstandig bestuursorgaan.

De Mattelierstraat begon oorspronkelijk als Lievevelderstraat en was van oudsher het begin van de uitvalsweg naar één van de stadspoorten, de Lievevelderpoort. Rond 1619 verplaatste men de 16de eeuwse Lievevelderpoort en heette de straat (tot ca. 1880) Nieuwe Lievevelderstraat, omdat de weg toegang bood naar de verplaatste poort.

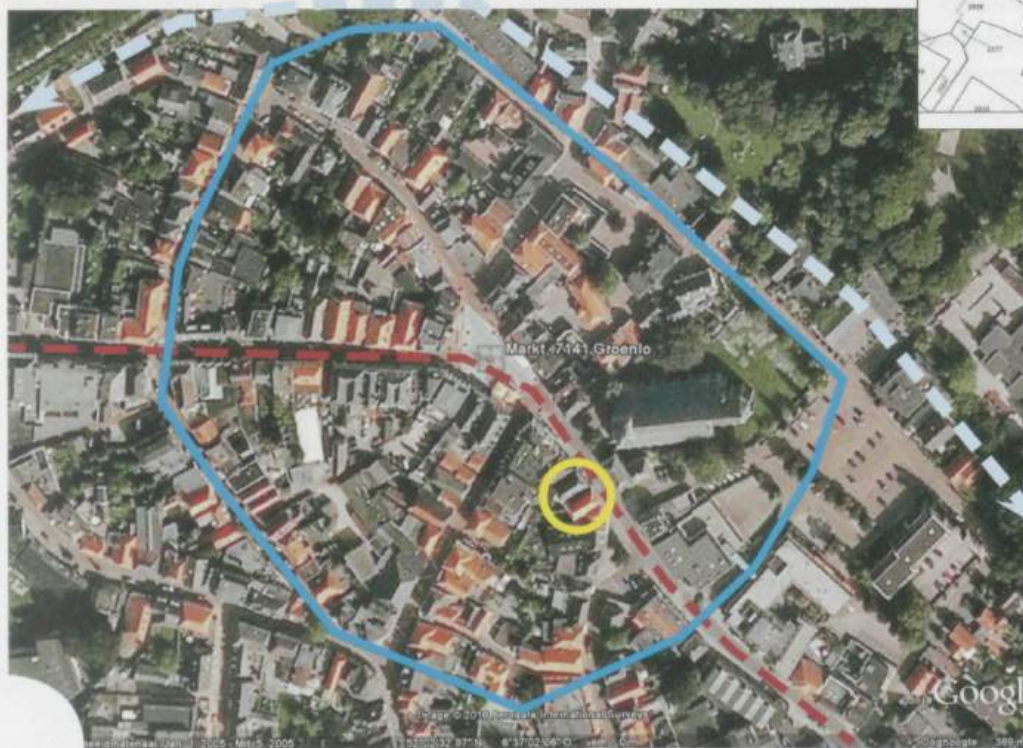
De (Oude) Lievevelderstraat splitst zich kort na het onderzoekspand van de Mattelierstraat af. Dit gegeven is van belang voor het historische onderzoek naar de eigendoms- en bewonerssituatie.

Het complex ligt in het oudste deel van de stad Groenlo, in de nabijheid van het bestuurscentrum van de stad, het stadhuis, en tegenover de laatgo-

Vergelijking eerste kadastrale minuut 1828 met huidige kadastrale situatie. (Gemeente Oost Gelre, 2008)

Kadastrale situatie, gemeente Groenlo, sectie C, nummer 2315 6: (bron: Kadaster)

De ligging van Mattelierstraat 6 in het oudste deel van de stad Groenlo. Geel = ligging van het pand Rood = de doorgaande route waaraan Groenlo is ontstaan Blauw = de eerste omwalling (13de/14de eeuw) Lichtblauw = oorspronkelijke ligging rivier De Slinge

tische St. Calixtuskerk (1380-1490). Het pand dateert in haar oorsprong waarschijnlijk uit het eerste kwart van de 17de eeuw, waarbij de voorgevel uit het laatste kwart van de 18de of eerste kwart van de 19de eeuw stamt. Op een bepaald moment is het pand ingekort, waarbij minimaal één, maar waarschijnlijk meerdere gebintvakken zijn verwijderd.

Al in 1830 is het pand (kadastraal) samengevoegd met het links ervan gelegen vakwerkhuis, nu 'de winkel' genoemd. We gaan er van uit dat beide panden uit dezelfde bouwperiode stammen.

2.1.2 Karakteristiek van de bebouwing

Het huis heeft rechthoekige plattegrond, maar waarbij de voorgevel door de rooilijn in de straat geen haakse hoek met de zijgevels maakt. De gemiddelde breedte van het huis is 8,70 meter bij een diepte van 11,80 tot 12,70 meter. Het pand heeft een opbouw van twee bouwlagen met een steil met pannen gedekt zadeldak met afgewolfde dakschilden boven de voor- en achtergevel. De voorgevel wordt onder het wolfseind beëindigd door een kroonlijst met fries. Hieronder is de gevel ingezwenkt door middel van een gepleisterde rollaag.

Aan de achterzijde sluit een aanbouw aan op het hoofdgebouw, waarvan de kelder en geveldelen nog behoren tot het oorspronkelijke grotere hoofdgebouw.

2.2 Geschiedenis van het pand

2.2.1 Historische schets van het gebied

Groenlo (Grol of Grolle) is volgens sommige historici ontstaan in de 7de eeuw. De bronnen hiervoor ontbreken. Voor het eerst wordt Groenlo in 1188 in documenten genoemd.

In 1236 werd Grol gekocht door de Gelderse graaf Otto II van Gelre. Hij koopt de hof Groenlo van Hendrik van Borculo met alle rechten. In stukken van 1265 is er sprake van een schout en schepenen, waardoor mag worden aangenomen dat Groenlo al een stedelijke status had, voordat het van de Gelderse graaf Reinoud I van Zutphen in 1277 stadsrechten kreeg.

De stad vormde zich, met name in de 16de- en 17de eeuw, tot een sterke vesting, die als grensstad herhaaldelijk werd belegerd tijdens de Tachtigjarige Oorlog.¹

De Mattelierstraat was de doorgaande route waaraan de eerste nederzetting is ontstaan. Waarschijnlijk was de verkaveling in oorsprong ruimer aangelegd en waren de meeste huizen binnen de wallen nog opgezet als twee- of driebeukige boerderijen. Gaandeweg verdichtte de bebouwing zich, omdat verdichting binnen de bestaande wallenstructuur te makkelijker was dan kostbare uitbreiding van het stedelijke gebied, waarvoor de wallen moesten worden uitgelegd.

Detail kaart Graafschap Zutphen, 1648, Claes Jansz. Visscher (Van der Pluijm)

Projectie van de vestingwerken in 1628 op de plattegrond van 1995 (Van der Pluijm)

¹ 1567-1648

Markt met kerk en stadhuis 1743, J. de Beijer (ECAL)

en bastions en een brede gracht. De zwakke plekken waren daarmee opgelost en men voegde daarmee een deel toe aan de stad.

Toch hebben stadsbranden in 1612, 1622 en 1627 grote delen van de stad verwoest, een aanwijzing waarom tot op heden geen oudere (woon)huizen dan uit 1624 zijn aangetroffen.

De beruchte stedendwinger prins Frederik Hendrik belegerde en heroverde de stad in augustus 1627.

2.2.2 Ontwikkeling van het pand Mattelierstraat 6

De vakwerkbouw van Groenlo

Groenlo behoorde in het verre verleden tot een groep merendeels kleine steden die aangeduid wordt met de term "Akkerburgersteden". Hiertoe behoorden plaatsen in Twente (o.a. Ootmarsum, Oldenzaal, Delden, Goor en Enschede), maar ook in de Achterhoek (met name Groenlo) en plaatsen in het aangrenzende Duitsland (Anholt, Ahaus, Billerbeck, Vreden, Stadtlohn Burgsteinfurt).

De Tachtigjarige Oorlog bracht voor de burgers van Groenlo veel ellende. Meerdere keren werd de stad belegerd en geplunderd, waarna men steeds met moeite de gebouwen kon herstellen en het dagelijks leven kon oppakken.

De stad bleef een sterk Spaans steunpunt gedurende het Twaalfjarige Bestand² en men kreeg de tijd om de verwoeste vestingwerken zeer ingrijpend te herstellen en uit te breiden tot een vrijwel evenwijdige zeshoekige plattegrond, met hoge aarden wallen

² 1609-1621

Dakenlandschap van Groenlo, 1949. (ECAL)

Kenmerkend voor deze kleine plaatsen in Oost Nederland is de vakwerkbouw, die algemeen voorkomend was in de vestingstadjes, soms nog tot in de 19de eeuw de overheersende bouwtraditie. Het is opmerkelijk dat in deze kleine vestingsteden (Lochem, Groenlo, Bredevoort) de verstening van huizen nog lang uitbleef ondanks diverse verwoestende stadsbranden. Een verklaring kan liggen in de status en aard van de burgers die deze plaatsen bevolkten. Zij waren ambachtslieden met daarnaast een boerenbedrijfje. Ze hadden geen behoefte aan stedelijke burgerhuizen met een verdieping en grote opslagcapaciteit. Ook was er geen behoefte aan grote representatieve woon- en werkvertrekken en al helemaal niet aan een rijk uitgedoste in steen uitgevoerde voorgevel. Langs de oude straten van de kern ontstond een strokenverkaveling, met overwegend smalle, diepe rechthoekige percelen.

Uit bestudering van de kadastrale kaart van 1828 blijkt dat er in Groenlo, ondanks het versteningsproces, nog veel vakwerkhuisen stonden. Dit blijkt ondermeer uit het op grote schaal voorkomen van osendrops tussen de huizen en de coulissenwanden bij straatbochten.

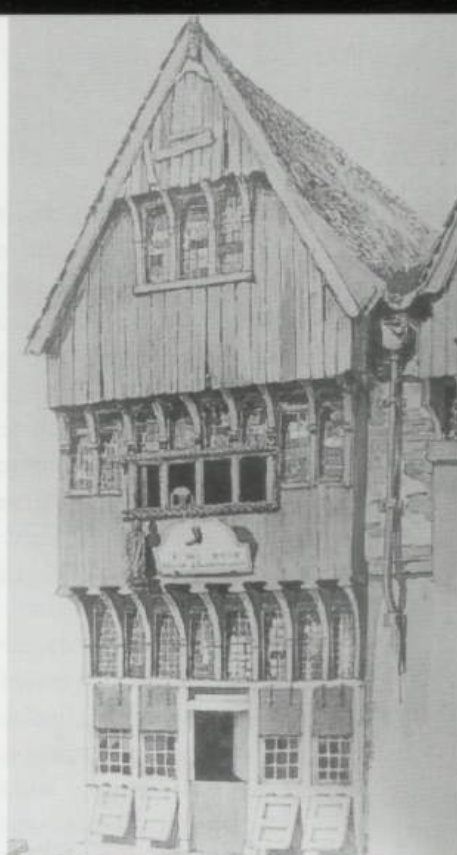
Fragment gevelsteen: 'in de stat van Grol' ca. 1600 (coll. Stadsmuseum Groenlo)

Vakwerkbouw die ouder is dan de 17de eeuw is in Groenlo nog niet aangetroffen. Dendrochronologisch³ onderzoek zal moeten uitwijzen of sommige restanten nog ouder zijn. Over de plattegronden en de indelingen van deze oude huizen is erg weinig bekend. Vermoedelijk hebben de meeste panden in Groenlo rond de Markt en in de eerste delen van de aansluitende hoofdstraten geen bedrijfsdeuren in de voorgevel gehad, terwijl dit wel in de achterstra-

³ Dendrochronologie: Het dateren van evenementen, tijdsintervallen, en milieuveranderingen door het bestuderen van de opeenvolgingen van en de verschillen tussen de jaarringen in bomen en oud hout.

ten en zijstraten (zoals de Notenboomstraat) voorkwam.

De huizen zelf hadden boven de voor- en achtergevel een overkragende houten topgevel. De houten topgevels (voorschotten) zijn, zeker tot ver in de 18de eeuw in Groenlo een vertrouwd beeld geweest in de diverse straten en laten zien dat deze dorpshuizen een sterke relatie hadden met de oude Achterhoekse boerderijen. Voorschotten kwamen overigens ook elders in Nederland in steden veelvuldig voor, met name bij eenlaagse stenen huizen in de late middeleeuwen.

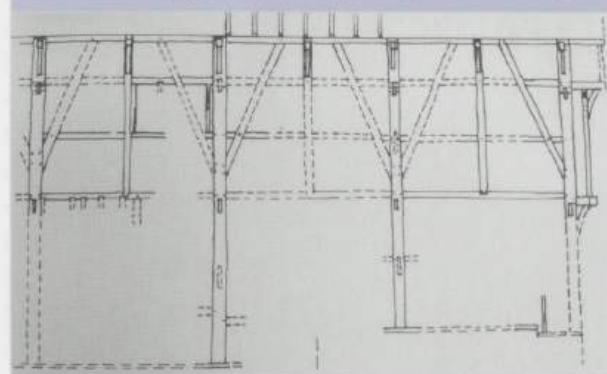

Vergelijkbaar pand zoals Mattelierstraat 6 er in de eerste periode uit kan hebben gezien. (Meischke e.a.)

Constructies van de vakwerkhuisen

De opzet van deze gecombineerde boeren/ambachtshuizen was in ieder geval vanaf de 16de eeuw eenvoudig te noemen. De meeste huizen hadden een beuk en waren, afhankelijk van de status, drie tot soms zelfs zeven gebintvakken diep. Omdat tot op heden vrijwel geen voorbeelden bekend zijn die gebouwd zijn vóór de 16de eeuw, is niet duidelijk hoe de eerste huizen in deze kleine steden uit de 14de eeuw er hebben uitgezien. Vermoedelijk waren de meeste huizen uit de periode vóór 1500 nog opgezet als een hallehuis met zijbeuken. Het lijkt er op dat het ankerbalkgebint pas in de 15de eeuw echt doorgang vindt. Daarvoor waren het nog dekbalk- of kopbalkconstructies met een zolder boven de middenbeuk, zonder borstweringen.

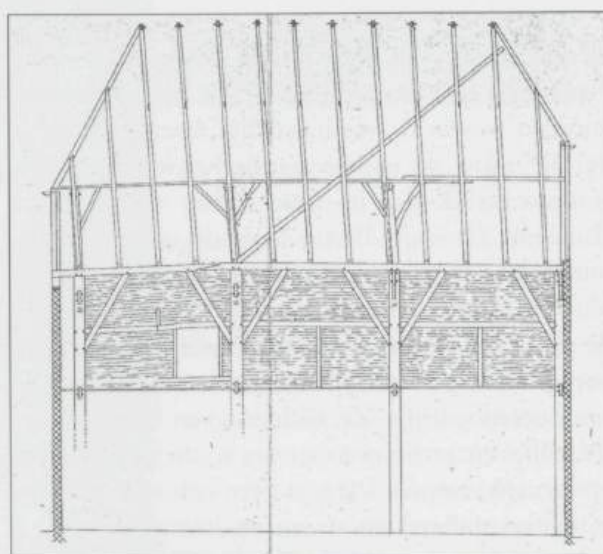
Voorbeeld zijgevel vakwerkpand (Meischke e.a.)

Door de toepassing van ankerbalkgebinten steken de gebintstijlen boven de liggers nog een stuk door en rust de kap op de op de gebintstijlen geplaatste gebintplaat, die dan bij de éénbeukige huizen tevens fungeerde als "muurplaat". De afstand tussen de ankerbalkgebinten, waarvan de gebintstijlen tevens fungeerden als buitenwandstijlen bedroeg gemiddeld 3 tot 3,50 meter. Mattelierstraat 6 bezit in totaal vier gebinten, met drie gebintvakken en is globaal 8,90 meter breed en 14,50 meter lang. De ankerbalkgebintbalken die de zoldervloer ondersteunen liggen op een hoogte van ongeveer 3,60 meter boven het maaiveld. In tegenstelling tot de meeste huizen in Groenlo heeft Mattelierstraat 6 ook een (woon)verdieping. De bekende huizen die een verdieping bezaten (dit waren er op het totaal gezien maar weinig) hadden gebintstijlen die vanaf de plint waren doorgezet tot aan de dakvoet. De stedelijke vakwerkhuisen uit de 16de- en 17de eeuw in Twente en de Achterhoek zijn meestal éénbeukig. In Twente staan de stijlen meestal op een zandstenen plint of op veldkeien. In de Achterhoek komen ook bakstenen voetmuren of poeren voor.

De in de buitengevels zichtbare gebintplaatschoren zijn betrekkelijk lang en steken meestal door de bovenste regel van de wand door. De wanden zijn onderverdeeld in horizontale vakken met tussen de gebintstijlen ingebrachte horizontale regels, die met een pen in de stijlen zijn ingelaten. De kruising van de bovenste regel met de gebintplaatschoor is gemaakt door in zowel de regel als de schoor een keep te maken, waardoor de schoor door een halfhoutse overlapping gedeeltelijk in de regel valt. Vaak is deze verbinding met een toognagel vastgezet. De wandvakken waren voorzien van een vlechtwerk, afge-

Overzicht kap richting voorgevel (foto auteur)

Gedeeltelijk inmeting linkerzijgevel Mattelierstraat 6, 1977, (coll. RCE)

smeerd met leem. De bakstenen vullingen zijn vrijwel altijd aanmerkelijk later in de plaats gekomen van de leemvullingen. Soms waren de wandvakken nog halverwege in twee vakken verdeeld door een stijl waarin de regels dan weer waren ingepend.

De kappen van deze huizen bezitten een sporenkapconstructie, waarbij de sporen, afhankelijk van de grootte van de kap waren voorzien van één of twee in de sporen ingelaten haanhouten. De haanhouten werden vastgezet met een toognagel (iets later ook met spijkers). In het dakvlak werd voor het langsvverband aan de binnenzijde tegen de sporen vaak een lange, van de muurplaat naar de nok verlopende windlat aangebracht. De overkraging van de (verdwenen) houten topgevel rustte op een haaks op de gebintstijl ingelaten balkje, dat door een eveneens in de gebintstijl bevestigde schoor wordt ondersteund. Het balkje ligt meestal op dezelfde hoogte als de bovenste regel van de zijgevel.

De ruimtelijke indelingen

Omdat in de loop der tijd de functies van deze vakwerkhuisen gewijzigd zijn is het vaak lastig om te achterhalen hoe de oorspronkelijke indeling van de verschillende typen in de 16de- of 17de eeuw is geweest.

Gebruikelijk werd de ruimte aan de straat gebruikt als winkelruimte en werkplaats. Gezien de ligging aan de hoofdstraat nabij de kerk en het stadhuis is een stal of boerenbedrijf met bedrijfsdeur aan de straat niet aannemelijk. De huidige achterkamer was destijds veel groter of betrof een tussenruimte. In het achterste deel bevond zich het woongedeelte, met keuken en trappenhuis.

Er kan worden gesteld dat in de meest eenvoudige opzet er in het interieur dus minimaal sprake was van twee binnenwanden. Ten eerste de wand die de voorruimten (werkruimten) scheidde van de woonvertrekken daarachter en ten tweede de daar haaks op geplaatste wand met die het woonvertrek afscheidde van het trappenhuis. Door de aanwezigheid van een groot winkel/werkvertrek bevonden de slaapvertrekken zich op de verdieping. De zolder was meestal ingericht voor opslag en vrijwel nooit verder onderverdeeld in kleinere vertrekken.

Voorbeeld van een interieur uit 1620-1624 door W. Buytewech (Fock e.a.)

Verstening van de vakwerkbouw

De verstening van de vakken tussen het houtskelet van de buitengevels begint op zijn vroegst in de tweede helft van de 18de eeuw. De meeste vakwerkhuisen versteenden echter pas in de 19de- en vroege 20ste eeuw, waarbij soms ook sterk aangetaste delen van het houtskelet werden ondervangen door dragende muren. Vaak bleven stijlen, regels en windschoren echter toch wel zichtbaar, zoals bij Nieuwestraat 22 (schuur van huis Van Basten-Van Asbeck).

Bij nieuwbouw in deze periode werd de vakwerkbouw nauwelijks nog toegepast. Men begon vaak met het vullen van de vakken met baksteen, terwijl de voorgevels met name vanaf de vroege 19de eeuw steeds meer volledig versteend werden. Dit gebeurde dan ook bij Mattelierstraat 6. Op dat moment werd de osendrop of drup- of grupsteeg afgesloten van de

straat door de gevel aan elkaar te laten aansluiten. Of toen het belendende pand ook is voorzien van een stenen gevel is niet duidelijk. Na 1857 wordt de gevel geschikt gemaakt voor de stalling van koetsen. Op een foto uit 1905 is van vakwerk in de voorgevel geen sprake meer.

Oudere versteningen in combinatie met houten topgevels uit de 18de- en vroege 19de eeuw vonden plaats bij ondermeer Notenboomstraat 15, waarbij de houten geveltop en delen van het houtskelet in de gevel zichtbaar zijn gebleven. Populair werd uiteindelijk vaak de lijstgevel, die we vanaf omstreeks 1840 in grote delen van Groenlo bij vrijwel elk pand zien verrijzen. Soms voerde men het gehele voorste deel van het huis in steen uit met lijstgevels, terwijl in het achterste deel de vakwerkbouw bewaard bleef, zoals in Groenlo onder andere het geval is bij de panden Mattelierstraat 6, Lievelderstraat 10 en 12 en Kevelderstraat 18. Deze verbouwingen laten de idealen van de eigenaren zien die in sociaal en economisch opzicht een hogere status kregen. Het leek dan alsof men een geheel nieuwe blokvormige villa met lijstgevels en Empire-details had gebouwd. Vanaf de straat gezien had het huis dan zijn oorspronkelijke boerderij-achtige karakter geheel verloren en dat was ook juist de bedoeling. Het spreekt voor zich dat bij die verbouwing ook het interieur fors werd gewijzigd. Werkvertrekken werden omgeturnd tot woonvertrekken met stucplafonds en schouwen, een middengang ontstond achter de veelal symmetrisch ingedeelde voorgevels. Van de oude structuur bleef in feite alleen in het achterste deel (het oorspronkelijke woongedeelte) nog een historische indeling over.

2.2.3. Overzicht van de bouwfases van Mattelierstraat 6

Fase 1 (17de eeuw)

Het bouwjaar van het pand is (nog) niet bekend. Dit vergt nog diepgravender archiefonderzoek. Helaas is het stadsarchief van Groenlo nog onvoldoende ontsloten en onderzocht. We kunnen op dit moment niet anders aannemen dat het pand gebouwd is in de eerste kwart van de 17de eeuw, kort na één van de stadsbranden in deze periode.

Ook de belendende panden 4 (gesloopt ca. 1940) en 8 (onderdeel van het complex) kunnen gedateerd worden in dezelfde periode. Het van oorsprong in late renaissance stijl opgetrokken stadhuis (Mattelierstraat 2, gesloopt ca. 1840, herbouw 1840-1875) kan aan de hand van zijn bouwstijl gedateerd worden tussen 1610 en 1620.

De Markt met stadhuis in 1838 (?), H.G. van der Kraan, dat. vóór 1836! (Van der Pluijm)

Markt en Raadhuis 1743, J. de Beijer (Van der Pluijm)

Uitsnede van de afbeelding hiernaast; middelste topgevel behoort tot Mattelierstraat 6

De aanname voor deze bouwperiode is gebaseerd op eerdere dendrochronologische⁴ dateringen bij de panden Notenboomstraat 14 (datering 1624/1625) en 15 (datering 1623/1624) en Lievelderstraat 13 (datering 1650/1660). Hierbij heeft de datering plaatsgevonden op de zogenaamde Twents/Westfaalse referentiecurve.

Het bezoek van de bekende tekenaar Jan de Beijer

in 1743 levert een goed aanknopingspunt aan voor de uitstraling van het pand zoals het de eerste anderhalve eeuw eruit gezien moet hebben. Volgens zijn tekening(en) stonden er links naast het (stenen) stadhuis minimaal 3 houten vakwerkhuzen (nummers 4, 6 en 8). Voor zover mogelijk zoomen we in op nummer 6 en dan zien we een opbouw met een hoge pui op de begane grond met daarboven een

⁴ Dendrochronologie: Het dateren van evenementen, tijdsintervallen, en milieuveranderingen door het bestuderen van de opeenvolgingen van en de verschillen tussen de jaarringen in bomen en oud hout.

*Linkerzijgevel schuur
Nieuwestraat 20-22 Groenlo
(foto auteur)*

lagere verdieping met ramen en een borstwering. De topgevel kraagt over en bestaat volledig uit een houten frame met vullingen. Op de nok prijkt een makelaar of gevelteken.

De opbouw van de voorgevel is ook te vergelijken met de nog aanwezige vakwerkconstructie. Deze herbouw van Mattelierstraat 6 vindt plaats op een perceel dat al sinds de 14de eeuw bebouwing moet hebben gekend en in een periode waarin met net bekomen was van diverse oorlogshandelingen. Het Twaalfjarig bestand (1609-1621) was daar een uitgelezen periode voor. Er was een betrekkelijke rust, met uitzondering van een enorme bouwactiviteiten aan de vesting en de herbouw van huizen en militaire gebouwen.

Particulieren bouwden verder op de lokale traditie, ofwel gebintconstructies met vakwerkvullingen op smalle diepe percelen.

In een notarieel archief⁵ is een transportakte aanwezig van 30 juni 1688, waarin ene Geertruijt Kalckers een huis verkoopt aan Hendrich Struijs. Of dit het betreffende pand is, is onzeker. Daarover later meer in fase 2.

Het huis zal zonder al te ingrijpende wijzigingen in de opzet lange tijd hebben gefunctioneerd. Pas in de late 18de- of vroege 19de is er gezien de gehanteerde materialen (baksteen) en detailleringen van kozijnen en deuren voor het eerst ingrijpend verbouwd. In die periode zijn de gevels versteend geraakt en zijn in de diverse gevels openingen gemaakt. Het vakwerk is daarbij plaatselijk al vervangen.

Ten aanzien van de eigenaren vinden we een verdere aanwijzing bij een boedelscheiding op 10 april 1711,

waarbij uit een nalatenschap van hun ouders onder andere een huis in aan Lievevelderstraat wordt verdeeld aan Stoffer de Struije en haar broer Hendrik. Voor zover bekend is het de enige familie Struij(e)(s) die in Groenlo hebben gewoond. Deze naam treffen we namelijk aan bij de eerste kadastrale minuut in 1828. Zie fase 2.

Van verstening van de voorgevels van de houten vakwerkhuizen is in de prent van De Beijer nog niet veel te zien. Alle panden met een stenen gevel zijn als zodanig gebouwd; Markt 1, het stadhuis aan de Mattelierstraat 2, de Oude Calixtuskerk en de huizen voor de kerk. Verderop in de straat staat het grote 'Heijdenrijkshuis' met een halsgevel en schouderstukken. Dit pand is gesloopt in 1976.

Het is aan het eind van de 17de, maar zeker in de 18de eeuw al wel gebruikelijk om de vakken van de zijgevels te verstenen, ook om het gevaar van brandoverslag te beperken. Door de toepassing van vak- en gebintwerk was er geen sprake van gemeenschappelijke bouwmuren, maar van een osendrop.⁶

Dit vond ook plaats bij Mattelierstraat. In de rechterzijgevel ontdekken we meerdere steenformaten, behorend bij de verschillende fasen van verstening. In het laatste gedeelte, de huidige achteraanbouw is geen spoor van vakwerk meer te ontdekken. Deze achteraanbouw is groter geweest en was onderdeel van het hoofdgebouw.

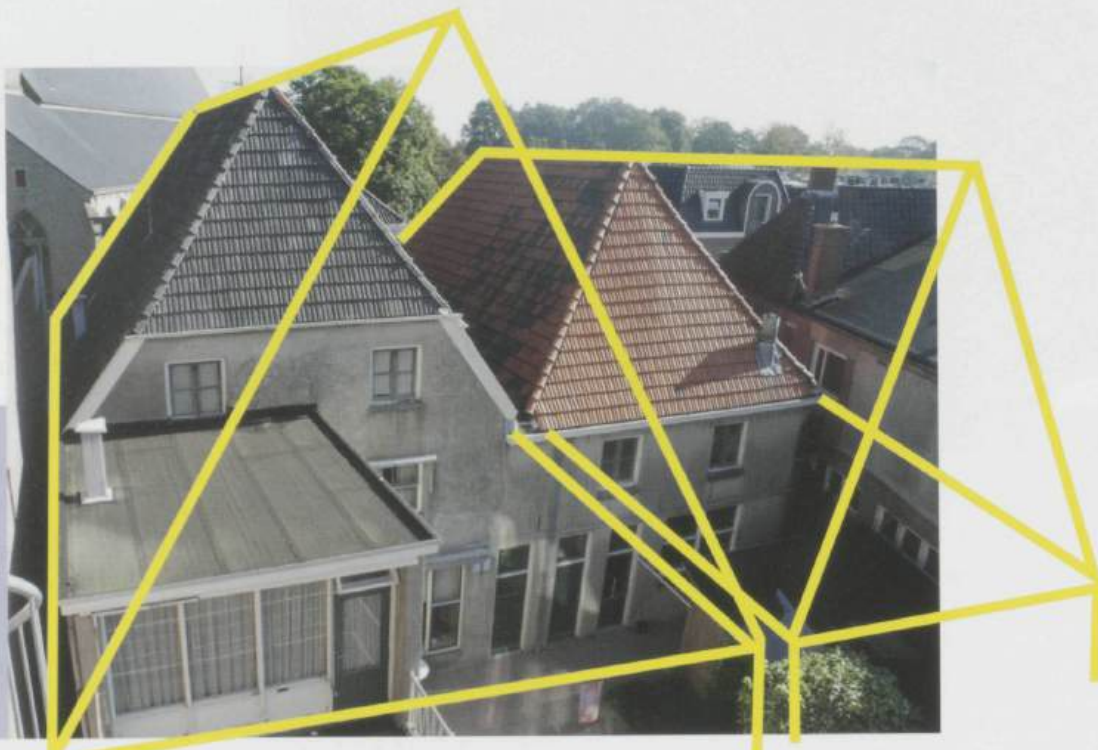

*Verschillende steenformaten
bij aansluiting voorgevel
op zijgevel (foto auteur)*

⁵ Collectie Van Batenborgh Stichting

⁶ Osendrop: de smalle strook tussen twee huizen die het gevolg is van het uitsteken van de gootloze dakranden en de wijze van construeren. Deze 'druipstrook' voorkwam dat de houten huizen met hun vakwerkwanden niet weggroten door het bemelwater.

Schematische
voorstelling
van
oorspronkelijk
volumes aan
de achterzijde
(foto auteur,
bewerkt)

Breukmeyer	Koenraad Eertweg
Struij	de Heer Antonius Struij
Hegman	Salomon Hegman
Frank	Nicolaas Allebein
Jansen	Johannes Theodorus
Loekema	Joh. Theod. Gerbr.
Looyen	Johannes
Wiedemans	Wil. Johannes
Wiedemans	Wiedemans

Uitsnede kadastrale minuut 1828; eigenaar de weduwe van Antonius Struij (bron: ECAL)

Fase 2 (tweede helft 18de eeuw - 1840)

Op een bepaald moment, waarschijnlijk ergens in de periode 1770-1805 wordt de houten voorgevel geheel vervangen door een stenen variant. Waarschijnlijk bij een overdracht van het huis van vader op zoon. De gebruikte steen met een afmeting 23x12x5 cm. is alleen hier toegepast. Dat de rechterzijgevel al voorzien was metselwerk zien we in de vervlechting van beide steenformaten

De voorgevel wordt in zijn geheel nieuw opgetrokken en gekoppeld aan de achterliggende constructie, door middel van muurankers. Aan de linkerzijde

wordt de ruimte tussen beide panden dichtgemetseld met dezelfde steen. Echter wordt dit gedeelte evenwijdig met de voorgevel van het belendende pand gezet, waardoor een kleine hoekverspringing in het metselwerk ontstaat. Aan de rechterhoek wordt de gevel omgezet en vertand in het metselwerk van de inmiddels versteende vakken.

Terug naar de bewoners. De relatie tussen eerdere vermeldingen van de naam Struijs, Struije en Struij tussen 1688 en 1828 is dus nog niet waterdicht, maar wel aannemelijk. Een belangrijke bron uit de vroege 19de eeuw is de eerste kadastrale minuut uit 1828. Volgens de bijbehorende OAT uit dat jaar is het perceel waarop de huizen staan (sectie C nr. 218,

Oudst bekende foto van het pand uit 1905, links de stalling van de koetsen (bron: beeldbank ECAL)

bouwblok I) op dat moment in eigendom van de weduwe Antoni(us) Struij; de winkelierster Johanna Berendina ter Bogt. Waarschijnlijk woont zij nog in het huis met haar zoon Johannes Bernardus, geboren in 1814. De huidige winkel zal in die periode ook al als bedrijfspand in gebruik zijn.

Fase 3 (1850-1915)

Bij gebrek aan een goede opvolger verkoopt Johanna het perceel met beide panden in 1857 aan Frederik Petrus Stottelaar (geb. 1801), logementhouder van "De Moriaan" (Lievelderstraat A120, nu Mattelierstraat 13) het perceel met beide panden van Johanna. Waarheen zij verhuisd is niet bekend.

In de huidige winkel maakt Stottelaar een stalling voor koetsen en/of paarden, waarschijnlijk voor de door hem zelf opgerichte diligencedienst op Zutphen. Of hij zelf gaat wonen in het woonhuis nummer 6, is niet duidelijk geworden. In 1875 is Stottelaar zelfs wethouder van Groenlo, hij overlijdt in 1885.

In 1886 vindt er daarom volgens het kadaster een 'scheuring' plaats. Dat betekent dat het perceel wordt opgesplitst en verdeeld naar de erfgenamen. Wie er op dat moment woont is onduidelijk. Of de panden op dat moment ook aan de achterzijde ingrijpend worden verbouwd, is onzeker. In 1896 heeft de familie van Theo de Groen, afkomstig van Zevenaar

Diligence voor het logement De Moriaan van F.P. Stottelaar, 1865 (bron: Kroniek van Groenlo, W. Vemer)

Foto, kort na de nieuwe gevel met winkelpui, ca. 1916 (bron: beeldbank ECAL)

en inmiddels eigenaar van bierbrouwerij De Klok, kort in het huis gewoond, waarna ze verhuisden naar Basten Asbeck en in 1909 naar Villa Adriana." Ergens tussen 1887 en 1915 worden beide panden aan de achterzijde drastisch ingekort en krijgen beide panden tegelijkertijd één nieuwe achtergevel. De keuken wordt (opnieuw) gesitueerd in de gedeeltelijk nieuwe aanbouw, die vrijwel het oppervlak van de onderliggende kelder volgt. Deze nieuwe achtergevel is gepland kort achter het derde gebintportaal en ter hoogte van de entree van de kelder. Hiervoor is 2/5 deel (van de beide panden) afgebroken. Een deel van de rechterzijgevel en de kelder zijn blijven staan en dienen als basis voor de nieuw te vormen keukens. De achtergevel van deze aanbouw wordt tevens de achterwand van de kelder.

Fase 4 (1915-1945)

Volgens de kadastrale gegevens wordt in 1915 alles verkocht aan Johannes Hendrikus Arink, op dat moment een 29-jarige ongetrouwde rijwielhandelaar. Hij komt uit een koperslagersfamilie uit de Lievevelderstraat, zo'n honderd meter verderop.

Johannes is geboren in 1886 en verliest rond zijn 15de jaar beide ouders. Nog geen tien jaar later, in 1912, sterft zijn oudere broer Gerardus op 27 jarige leeftijd, die sinds de dood van zijn ouders het hoofd van het gezin was.

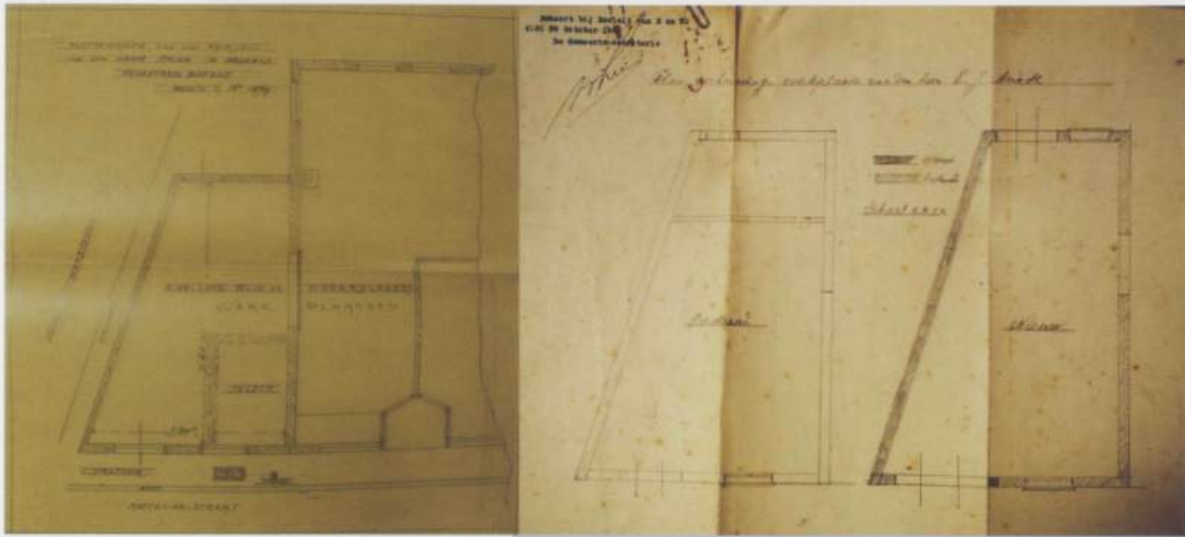
Johannes verkast dus in 1915 naar de Mattelierstraat

en hij verbouwt de stalling tot winkel en werkplaats en maakt daarvoor een geheel nieuwe gevel met dubbele winkelpui. Op de verdieping worden drie raamopeningen gemaakt voor daglicht in de magazijnen. Johannes overlijdt in april 1923.

Zijn jongere broer Engelbertus woont nog in het ouderlijk huis met zijn vrouw, vijf jonge kinderen en enkele zussen. Hij is 32 jaar oud, als hij in december 1922 zijn vrouw verliest, terwijl zijn jongste zoon Gerhardus (Gerrit) net 2 maanden oud is.

Na de dood van zijn broer, nog geen 5 maanden later, besluit Engelbertus in 1923 de rijwielzaak en het huis over te nemen en vanuit de Lievevelderstraat naar de Mattelierstraat te verhuizen. Hij vraagt direct bij de gemeente een Hinderwet- en bouwvergunning aan, om naast de rijwielherstelplaats ook zijn eigenlijke vak als koperslager te kunnen voortzetten. Ook worden er brandstoffen verkocht. In 1925 verbouwd hij het pakhuis verder tot rijwielherstelplaats.

Bij de modernisering van het bedrijf in 1915 en/of 1923 zijn nieuwe gevelopeningen ontstaat en toen is de gehele achtergevel en de aanbouw voorzien van een cementpleisterlaag.

*Schade aan Oude Calixtus
(bron: ECAL)*

Fase 5 (1945-1960)

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog ontkomt het huis niet aan de gevolgen van (geallieerde) bombardementen op vermeende 'Duitse' steden, waaronder Groenlo, dat op 6 kilometer van de grens met Duitsland ligt. Op 21 februari 1945 wordt Groenlo getroffen door enkele voltreffers, onder andere op een pand aan het eind van de Kevelderstraat en in de zijbeuk van de Oude Calixtuskerk, pal tegenover Mattelierstraat 6. Door de klap komen de stucplafonds in de kamers naar beneden en in enkele gemetselde vakken van de vakwerkgevels treedt scheurvorming op. Ook sneuvelen vrijwel alle ruiten. Direct na de bevrijding van Groenlo (30 maart 1945) wordt begonnen met het herstel. De vakken worden weer gevuld met nieuw metselwerk en de plafonds worden vernieuwd door de plaatselijke bekende aannemer Frank.

*Hinderwet- en bouwvergunning werkplaats 1923
(vergunningenarchief Groenlo; ECAL)*

Rond 1950 wordt achter de winkel en werkplaats een nieuwe werkplaats en opslagruimte gebouwd.

Fase 6 (1955-1961)

In 1955 ontwerpt architect Staartjes uit Groenlo naast het woonhuis een voor die periode kenmerkende winkelpui, met betegelde borstweringen en muurdammen en een asymmetrische diep geplaatste entree, waardoor veel etalageruimte kon worden gemaakt. Ook de werkplaats in het linkerpand kreeg een metamorfose om de rijwielformen beter te presenteren. De oude holle pannen werden vervangen door muldenpannen.

Maar het woonhuis werd ook onder handen genomen. Op het eerste gezicht niet opvallend, maar wel ingrijpend. Allereerst werd de kap voorzien van asbesthoudend dakbeschot, enigszins uitgevlakt en ook hier werden de rode oude holle pannen vervangen door gesmoorde muldenpannen. Aan de voorgevel werden de vochtgevoelige delen, zoals de inzwinkende rollagen en de dekstukken vervangen of voorzien van een pleisterlaag. Ook de ramen op de begane grond werden aan de onderzijde verlengd.

Aan de achterzijde wordt in 1961 de eenlaagse aanbouw met lessenaarsdak verhoogd met een bouwlaag waarin een slaapkamer met balkon wordt gemaakt. Deze bouwlaag wordt plat afgedekt.

In de jaren 70, tegelijkertijd is met de aanleg van centrale verwarming wordt de achtergevel van het woonhuis veranderd. De aanwezige hoge smalle ramen werden vervangen door één raamkozijn. Alle betimmeringen inclusief zonneblinden die hierbij vrijkwamen, liggen nog steeds opgeslagen op zolder.

Voorgevel

Uitbreiding op aanbouw 1961

Detail voorgevel t.p.v. tussengoot

- XVIIA* (eerste helft 17de eeuw)
- XVIII A* (eerste helft 18de eeuw)
- XVIII d / XIX a* (laatste kwart 18de eeuw, eerste kwart 19de eeuw)
- Ca. 1900*
- 1940-1961*

3. Bouwhistorische beschrijving

3.1 Het woonhuis

3.1.1 Gevels (wanden en openingen)

De voorgevel is voorzien van vier vensterassen en vrijwel in symmetrie opgezet. Met uitzondering van een hoge gepleisterde plint is de gehele gevel opgetrokken in rode oude handvorm baksteen (21-22,5 x 10 x 4,2-4,5 cm, 10 lagen = 52,5 cm) in kruisverband. Opvallend is de voor deze regio karakteristieke mengeling van rode steen en iets donkere, deels soms gesinterde steen, vooral in de koppenlagen. De gevel wordt onder het wolfseind beëindigd door een kroonlijst met fries. De oorspronkelijke profilering is verwijderd of weggetimmerd achter een moderne plaat. De resterende gevelbeëindiging is ingezwenkt met een afgepleisterde band, tot 1961 bestaande uit een bakstenen rollaag. Op de schouders bevonden zich tot 1961 hardstenen dekplaten.

De gevel is rijkelijk voorzien van eenvoudige staafankers, als koppeling aan de achterliggende houten constructie.

Alle vensteropeningen zijn aan de bovenzijde voorzien van een strek. Op de begane grond bevindt zich in de derde as een toegang in een gepleisterd, omlijst portiek met getoogde bovendorpel. In dit portiek liggen twee stoep treden met betontegels (in 1991 nog uitgevoerd in hardsteen). De onderdorpel en neuten zijn van hardsteen. De deur bevat Bie-

dermeierachtige panelen met kussens. Erboven een bovenlicht met 20ste eeuwse glas-in-lood vulling. Deze as is smaller dan de overige en loopt als enig ook in één lijn door, als ware de gevel op deze as is ontworpen.

Onder de raamopeningen bevinden zich gepleisterde lekdorpels. Van oorsprong was dit slechts een rollaag, zoals op de verdiepingen nog aanwezig is. Deze wijze is gebruikelijk tot het begin van de 19de eeuw. De ramen zijn in 1961 aangepast. De onderdorpel verdween en de stijlen zijn verlengd, tot op de nieuwe raamdorpels. In de opening is het huidige vaste glas geplaatst, met een uitzetbaar bovenraam zonder roede verdeling. Dit was oorspronkelijk 6-ruits (2x2+2).

Op de verdieping zijn 4-ruits schuiframen aanwezig (2x1+ 2) Hier is nog de oorspronkelijke rollaag onder de onderdorpel als raamdorpel aanwezig. In de derde as is een smaller raam aanwezig, refererend aan de smallere vensteras t.p.v. de toegang.

Op de zolderverdieping bevinden zich in twee vensters met dubbele 2-ruits naar binnen draaiende ramen. Het linkervenster staat niet in lijn met de onderliggende openingen, maar wel in symmetrie in de eigen bouwlaag.

De rechterzijgevel toont gedeeltelijk nog haar vakwerkarchitectuur met wandstijlen, gebintstijlen, sporen van schoren en horizontale regels. De gevel wordt beëindigd door een zinken mastgoot. De gevel grenst aan een smalle osendrop samen met een uitbreiding van het gemeentekantoor uit 1977. Er zitten meerdere naoorlogse raamopeningen in, maar

waarvan er echter één teruggaat tot de eerste versteningsfase (vroeg 18de eeuw). Ook bevinden zich vlakbij de voorgevel op de begane grond en de verdieping kleine vensters, die door het terug liggen van de belendende bebouwing zicht bieden op de Markt. Verspreid over de gehele gevels ontdekken we drie verschillende steenformaten, uit de eerste versteningsfase (24 x 12 x 5 cm, 10 lagen = 61), de bouw van de voorgevel en het herstel van de oorlogsschade uit 1945 (21 x 10 x 5,5 cm, 10 lagen = 62,5 cm). Het achterste deel van de gevel

Rechterzijgevel met bouwfasen

*Historisch kozijn
rechterzijgevel*

behoort tot de huidige achteraanbouw, maar was voorheen onderdeel van het grotere hoofdbouw. In dit deel van de gevel zijn de balkkoppen te zien van de boezem van een stookplaats (de

keuken). De aanbouw met lessenaarsdak is in 1961 verhoogd met één bouwlaag met platdak, waarvan het metselwerk is gecementeerd.

De linkerzijgevel is op de begane grond zichtbaar als binnenmuur, opgenomen in de samenvoeging (uit ca. 1800) met de winkel. De voormalige osendrop is over de gehele diepte van het pand herkenbaar als smalle, niet overal even brede steeg en doet nu dienst als verkeersruimte tussen woonhuis, winkel en binnenplaats. In de wand is geen direct spoor van de functie als buitengevel te herkennen. Aan de voorzijde zijn nog restanten te vinden van een inloopkast in deze tussenruimte, bedoeld voor de voorkamer in het woonhuis. In tegenstelling tot de begane grond is op de verdieping van de winkel het vakwerk vrijwel ongeschonden uit de bouwtijd zichtbaar. De eerst versteningsfase is hier te zien als de laatste fase voordat beide panden zijn gekoppeld, naar verwachting eind 18de eeuw. De gevel wordt beëindigd door een gezamenlijke tussendakse goot die (voor zover zichtbaar) alleen aan de achtergevel afwatert.

De linkerzijgevel van de aanbouw bestaat uit 2 bouwlagen, plat afgedekt met twee vensterassen en geheel gepleisterd. Op de begane grond bevin-

*Oorspronkelijke
linkerzijgevel t.p.v.
voorgevel*

Oorspronkelijke linkerzijgevel t.p.v. achtergevel

den zicht twee openingen, een raam links en een deur rechts. Onder het raam een hardstenen onderdorpel waarboven een zwaar uitgevoerd eikenhouten kozijn met schuifraam en bovenlicht, beide zonder roedenverdeling. Op het bovenlicht worden roedes gesuggereerd door tape. Het kozijn is in de hoeken verbonden met toognagels, waardoor hergebruik vermoed wordt. Oorspronkelijk is het venster voorzien geweest van luiken.

De opgeklampte achterdeur is gevat in een zwaar kozijn met duivenjager-profiel dat opvallende slijtsporen kent. Boven de deur een tussenkalf, waarboven een vast bovenlicht met dezelfde 'plak'roeden. Op de verdieping, boven de deur een venster uit 1961 ten behoeve van de nieuwe slaapkamer.

De achtergevel van de hoofdbouw is gedeeltelijk verborgen door de aanbouw en is geheel gepleisterd. Er zijn geen duidelijke vensterassen (meer) aan te geven. Op de begane grond bevindt zich een recent woonkamerkozijn met zij- en bovenlichten. Op de verdieping een originele opening met hardstenen onderdorpel, maar met een recentere invulling. Op de zolderverdieping twee symmetrisch geplaatste vensters met dubbele naar binnen draaiende draaira-

Raam verdieping achtergevel

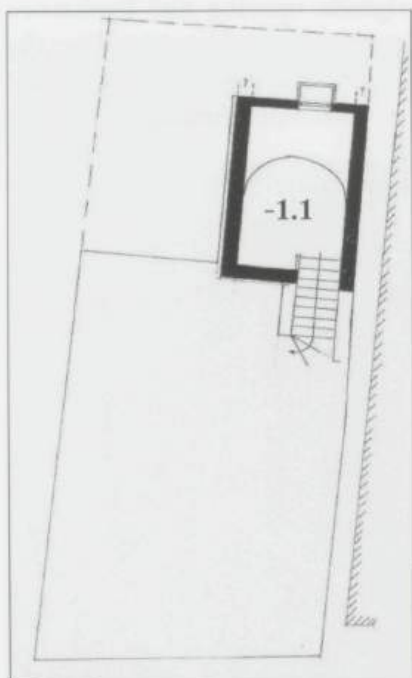

Interieur kelder

Detail bovenzijde keldertrap

Plattegrond kelder

Achtergevel

men. Identieke ramen vinden we ook in de achtergevel van de winkel, maar dan op de 1ste verdieping. Dit bevestigt de gelijktijdige verbouwing van beide achtergevels tussen 1887 en 1915.

3.1.2 Kelder

De kelder (-1.1) bestaat uit een langwerpige rechthoekige ruimte van 5 x 3,75 meter, afgesloten door een tongewelf (maximale hoogte 2,1 meter) en bevindt zich in de aan de achterzijde, tegen de rechterzijgevel. Oorspronkelijk lag deze kelder geheel binnen het hoofdgebouw, maar is door de verkleining van het hoofdgebouw ingekort en onder de aanbouw komen te liggen. Aan de hand van kadastrale kaarten en bouwsporen in de achtergevel van de kelder kan aangenomen worden dat deze ongeveer een meter is ingekort.

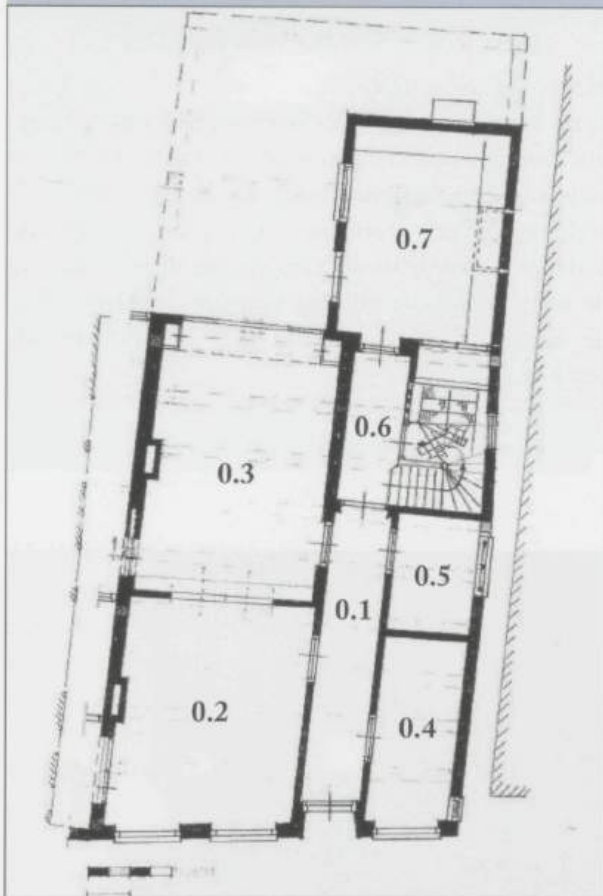
De kelder is bereikbaar vanuit het trappenhuis door middel van een rechte bakstenen steektrap, bovenaan eindigend in twee treden die samen een kwart vormen om op het niveau van de begane grond te komen. Deze treden zijn ingevuld met gebakken plavuizen. De vloer van de kelder bestaat uit vlakke gebakken handgevormde stenen, in halfsteens verband. De wanden en het plafond zijn voorzien van een kalkpleister. Aan de achtergevel een klein keldervenster.

De kelder wordt niet meer als zodanig gebruikt, maar bevat nog wel allerlei gebruiksvoorwerpen, zoals een voorraad weck-potten.

3.1.3 Interieur Begane grond

De begane grond is globaal in te delen als een centrale middengang (0.1) met aan de linkerzijde twee grote (0.2 en 0.3) en aan de rechterzijde twee kleinere kamers (0.4 en 0.5) en een trappenhuis (0.6). Achter het trappenhuis en de gang bevindt zich de keuken (0.7).

Plattegrond begane grond

Centrale gang

Over het algemeen zijn in de ruimten geen historische interieurs (meer) aanwezig of op het eerst gezicht zichtbaar. De zichtbare wand- en plafondafwerking is op zijn vroegst na-oorlogs.

Hal (0.1)

Alle wanden zijn opgebouwd uit een moderne lambrizing met daarboven een behangafwerking. Het plafond is voorzien van blank gelakte schroten. De vloer is belegd met natuurstenen tegels op een betonnen ondervloer. De gehele afwerking wordt gedateerd op de jaren 70 (20ste eeuw).

De zichtbare oudere onderdelen zijn o.a. de verschillende binnendeuren met kozijnen. De kamerdeuren zijn in haar verhouding opvallend laag (ca. 1,9 meter) en breed. De tussendeur naar de hal met het trappenhuis is bijzonder rijk uitgevoerd als glasdeur met een halfmond getoogd bovenlicht. De doorgang is rondom voorzien van een rond profiel. Van alle binnendeuren zijn de panelen aan de gangzijde betimmerd met een vlakke plaat.

Voorkamer links (0.2)

De voorkamer is rondom voorzien van behangen wanden. De laatste afwerking dateert van ca. 1961, nadat de ramen aan de voorgevel zijn verlaagd en er centrale verwarming is aangelegd.

Voorkamer links 0.2, met etalagewand

Voorkamer links 0.2, plafond met stookplaats

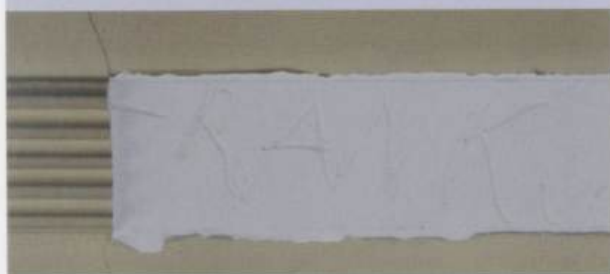

Voorkamer 0.2, detail raam voorgevel

Tegenover de toegang is in het midden van de wand een rookkanaal zichtbaar, waaronder een recente uitvoering van een schouw voor een gaskachel (ca. 1961?) Links van de stoekplaats is een blinde deur zichtbaar die leidde naar een inloopkast in de ruimte tussen beide panden. De deur en de omliggende wand is voorzien van een wandbespanning met minimaal één oudere behangafwerking. Van deze afwerking zijn nog sporen aanwezig in deze voormalige kast. De linkerwand is de voorgevel, waarbij van de oorspronkelijke omlijsting of binnenbetimmering geen spoor meer aanwezig is. Deze moeten kort na de Tweede Wereldoorlog zijn verdwenen, gezien het herstelde stucplafond uit deze periode. De geheel gesloten rechterwand bevatte voorheen kamer-en-suite-deuren met aan weerszijden kasten. Het plafond is in 1945 of kort daarna aangebracht door de plaatselijke stucadoor Frank, getuige een beschadigde lijst, waaronder toevallige de handtekening van de maker staat.

De vloer bestaat uit grenen vloerdelen op een balklaag. Opvallend is de geschilderde band rondom op de vloer. Waarschijnlijk heeft er een kamerbreed tapijt gelegen, die alleen rondom een deel van de houten vloer liet zien. Verder is in de kamer een modern scherm geplaatst als scheiding tussen de etalage en het privégedeelte.

Handtekening van aannemer Frank onder een weggevalen deel van de profiellijst van het plafond

Achterkamer links (0.3)

De achterkamer is qua afwerking vergelijkbaar met de voorkamer, alleen is het plafond uitgevoerd in zachtboard met rondom lijstwerk.

Ook deze kamer heeft tegenover de toegang in het midden van de wand een stoekplaats. De linkerwand is volledig benut voor een kastenwand, terwijl de rechterwand wordt ingenomen door een groot woonkamerkozijn. Recht tegenover de toegang een schuifdeur naar de tussengang en vervolgens naar de winkel. De vloer is steenachtig (beton?).

Voorkamer rechts (0.4)

Deze kleine kamer is rondom voorzien van voorzetwanden met een zachtboardplafond. De vloer is van steenachtig materiaal (beton). De kamer heeft in de rechterwand een groot raam (voorgevel) zonder historische binnenbetimmering en een kleiner raam in de achterwand die uitkijkt richting de Markt door de terugliggende voorgevel van het belendende pand.

Achterkamer 0.3, zicht op tussenmuur met voorkamer

Achterkamer 0.3, stoekplaats in achterwand

Opslagruimte midden (0.5)

De wanden van deze tussenruimte die dient als opslagplaats zijn voorzien van een kalkpleister. In de achterwand en opvallend groot en oud venster, met oorspronkelijke indeling en zandstenen onderdorpel. De ruimte bevat geen plafond waardoor zicht is op de ankerbalken en tussenbalken en de bovenliggende vloerdelen. Er is geen sprake van kinderbinten. Tussen elke ankerbalk liggen 2 tussenbalken

Tussenruimte 0.5 met balkenplafond (foto auteur)

Hal/trappenhuis (0.6)

Naar verwachting is de locatie van de hoofdtrap naar de 1ste verdieping vrij oorspronkelijk, in relatie tot de toegang tot de kelder. De wandafwerking is gelijk aan de hal. De (oude) trap is volledig bekleed en niet meer als historische opgang herkenbaar, dan vanuit de kelder. De vloer is steenachtig. In de toegang naar de kelder zijn twee schuine treden voorzien van gebakken plavuizen. Het rechte deel van de steektrap van de kelder bestaat uit baksteen.

Stenen trap naar kelder (foto auteur)

Keuken (0,7)

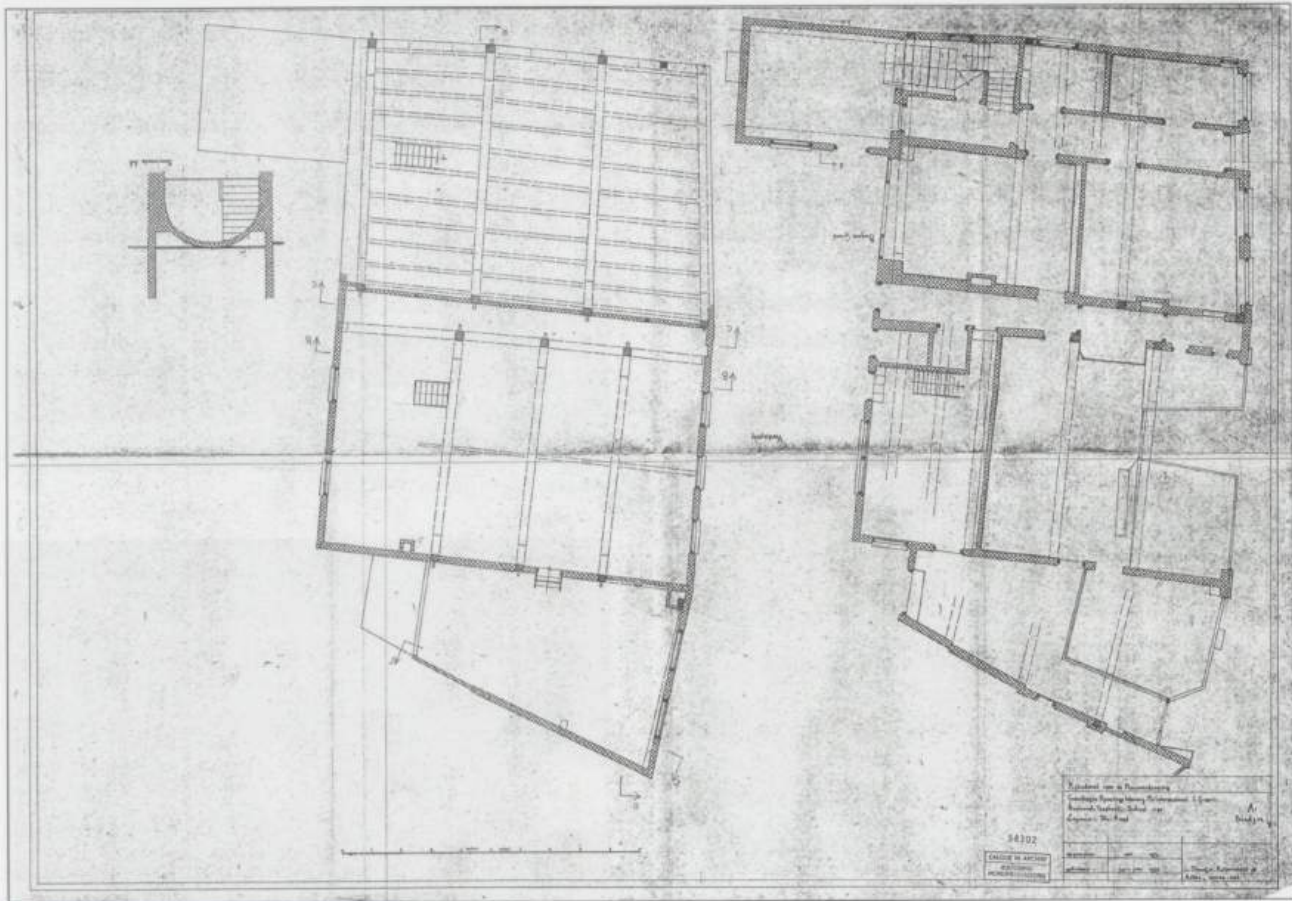
De keuken heeft alleen openingen in de linkerwand, een groot raamkozijn en een achterdeur. De keuken uit de jaren 70 of 80 strekt zich uit over de achteren rechterzijwand. In deze rechterwand een boezem, waaronder ook het kookgedeelte nog is gesitueerd. De ringbalk van de boezem is in de buitengevel opgelegd en nog zichtbaar. In de voorwand twee kastdeuren met grote verdiepingshoge voorraadkasten. Eén kastdeur is niet meer te openen na de plaatsing van de keuken. De vloer is steenachtig en het plafond bestaat uit een ongeprofileerd stucplafond, waarschijnlijk uit 1955.

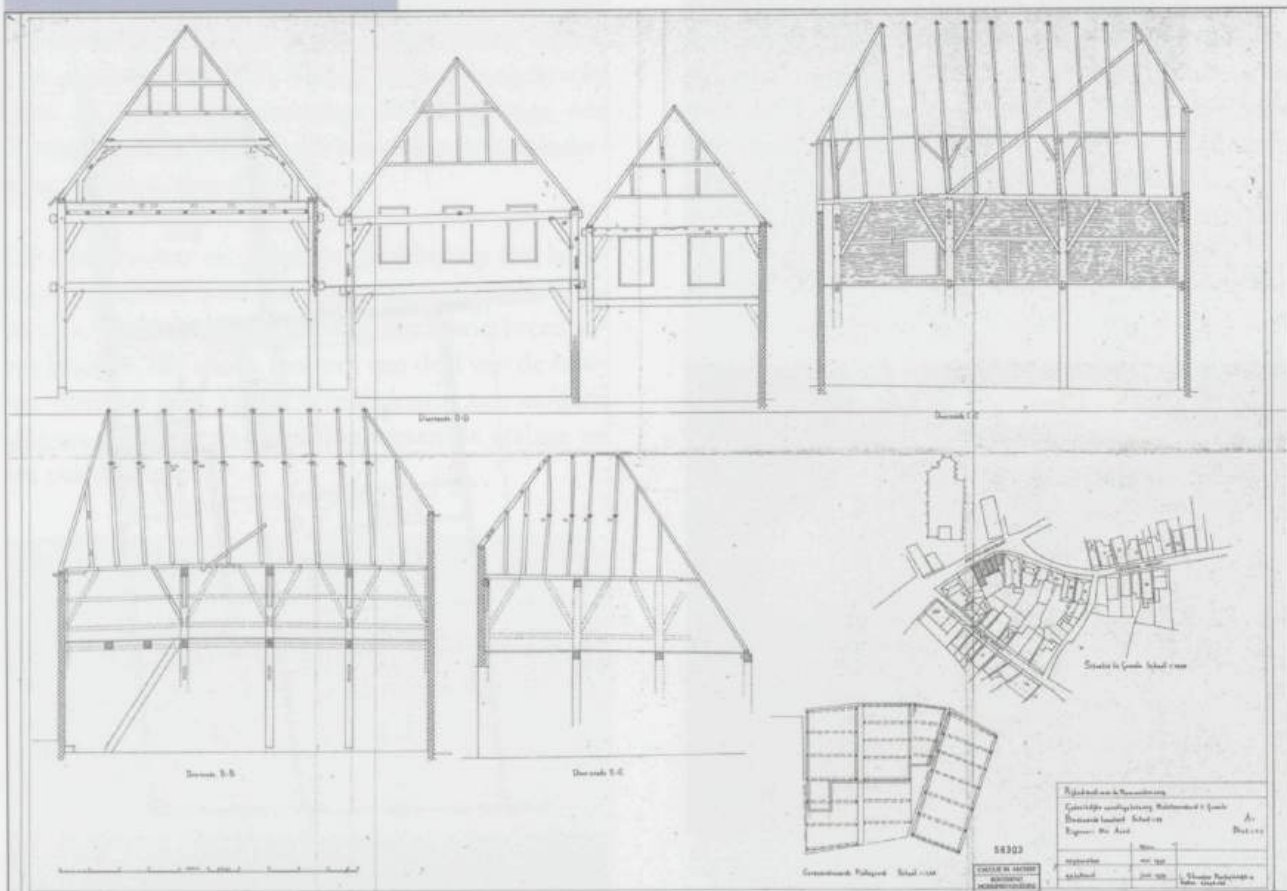
Woonkeuken met boezem (foto auteur)

Plattegrond verdieping

Bouwhistorische opmeting uit 1977 door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (coll. RCE)

Juk met krommer, korbeel en schoren (foto auteur)

Eikenhouten steektrap naar zolder (foto auteur)

3.1.4 Interieur 1ste verdieping

De ogenschijnlijk volledig ingedeelde verdieping is globaal identiek aan de begane grond. De middengang met overloop (1.1) is op de verdieping ook aanwezig en draagt ook op deze onderliggende gangwanden. Deze binnenmuren zijn dan ook uit een oudere bouwfase dan alle andere scheidingswanden. Vanaf de overloop en de middengang zijn de vijf slaapkamers (1.2 t/m 1.6) de badkamer (1.7) en een waskamer (1.8) bereikbaar. Vanuit kamer 1.5 is nog een tweede badkamer (1.9) bereikbaar. De vijfde slaapkamer (1.6) is ontstaan na de verbouwing van 1955, toen de aanbouw is opgehoogd. De afwerking van alle kamers is dan ook allemaal uit eenzelfde periode (jaren 50/60 van de 20ste eeuw). Een belangrijk historisch onderdeel is de vaste steektrap naar de zolderverdieping. Deze is qua bouwwijze erg interessant en stamt waarschijnlijk uit de bouwtijd.

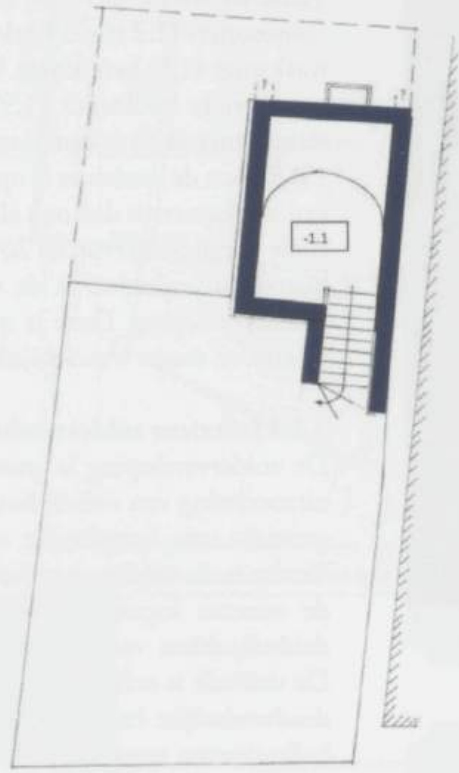
3.1.5 Interieur zolderverdieping

De zolderverdieping is grotendeels ongedeeld, met uitzondering van enkele houten scheidingswandjes, gemaakt van hergebruikt materiaal uit het pand. Verder is de zolder ongedeeld en is er vrij zicht op de enorme kapconstructie. Deze kap bestaat uit dekbalkjukken met kromme benen ('krommers'). De dekbalk is echter meer een ruwe plank dan een daadwerkelijke balk. Op de dekbalk van de ankerbalkgebinten staan de reeksen eikenhouten sporen die zelfdragend lijken te zijn, maar toch steunen op de dekplanken van de jukken. In de kap zijn meerdere windschoren aangebracht. Het dak is beschermd met asbesthoudende plaat.

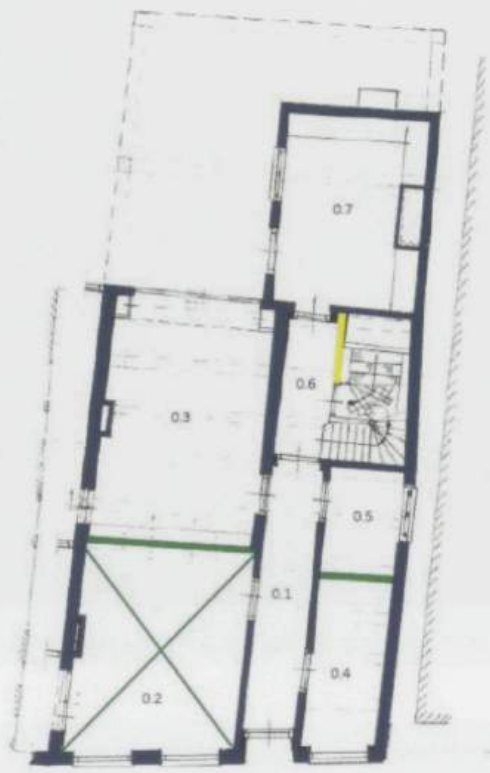
3.2 Conclusie

De fraaie ongeschonden vakwerkconstructie in de linkerzijgevel en de fasering van de versterking in de rechterzijgevel laten, samen met de voor- en achtergevel verschillende fasen zien. Het interieur daarentegen bevat ogenschijnlijk weinig oorspronkelijke afwerking meer. Met name in de jaren 50 en 60 hebben toch ingrijpende modernisering plaatsgevonden. Maar door de plaats van de schouwen, de opvallend lage deuren en de oorspronkelijke indeling van het huis, mag wel verwacht worden, dat oudere afwerkklagen nog aanwezig zijn.

- Hoge monumentwaarde*   *behoud noodzakelijk*
- Positieve monumentwaarde*   *behoud wenselijk*
- Indifferente monumentwaarde*   *aangepaste vervanging mogelijk*
- Negatieve monumentwaarde*   *verwijdering wenselijk*
- Bovenliggende constructie met bepaalde monumentwaarde*

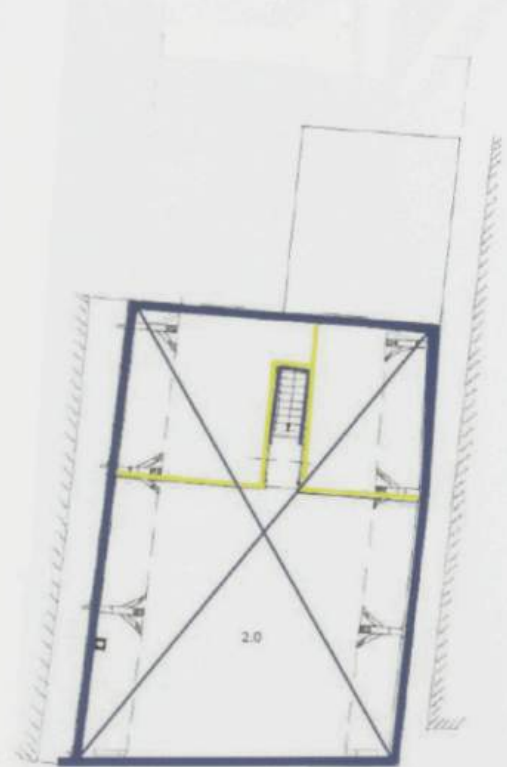
KELDER
1 meter

BEGANE GROND
1 meter

1ste VERDIEPING
1 meter

ZOLDER
1 meter

4. Waardenstelling en conclusie

4.1 Toelichting

Voor het meten van de cultuurhistorische waarden van historische objecten en complexen worden bruikbare criteria gehanteerd. Deze criteria zijn onder te verdelen in

- Situering- of stedenbouwkundige waarde
- Architectuur- en bouwhistorische waarde
- Cultuurhistorische waarde.
- Zeldzaamheidswaarde.

Na de waardestelling op hoofdzaken volgt een waardestelling op onderdelen en details, waarbij volgens de Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek de waarde wordt verdeeld in vier kwalificaties of categorieën;

1. HOOG
2. POSITIEF
3. INDIFFERENT
4. 'NEGATIEF'

Bij de als hoog aangemerkte onderdelen geldt dat deze in principe onverkort/ongewijzigd gehandhaafd moeten blijven. Onderdelen met een positieve waarde zijn eveneens van belang voor het zichtbaar houden van de ontwikkelingsgeschiedenis maar mogen in principe wel aangepast worden op een dusdanige wijze dat het onderdeel zichtbaar en herkenbaar blijft. Indifferente onderdelen voegen niets wezenlijks toe aan de ontwikkelingsgeschiedenis en mogen gehandhaafd blijven, maar kunnen indien gewenst ook verwijderd worden. Storende elementen dienen bij voorkeur verwijderd of vervangen te worden door beter bij het gebouw passende elementen. Deze laatste categorie wordt zeer sporadisch toegepast, omdat elke ingreep een bepaald tijdsbeeld of een bepaalde waarde vertegenwoordigd.

4.2 Waardenstelling op hoofdzaken

Situering- of stedenbouwkundige waarde:
HOOG

Mattelierstraat 6 is een belangrijk onderdeel van de oudste bebouwing langs de doorgaande weg waaraan de nederzetting Groenlo is ontstaan. Samen met het stadhuis, de oude Calixtuskerk en Markt vormt het een gegroeid ensemble van een handelshuis in de directe nabijheid van het bestuurlijk en religieus centrum. Het perceel is vermoedelijk al in de 14de eeuw bebouwd, maar door de beperkte levensduur

Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek

Straatbeeld 2010 (foto auteur)

van de houten huizen en de vele stadsbranden in de 16de en 17de eeuw, waarschijnlijk meerdere malen bebouwd geweest. Het pand staat ten opzichte van de rechterbelending wat naar voren. Deze rechterbelending staat in dezelfde rooilijn met het stadhuis. Door die enigszins vooruitgeschoven ligging bepaald het pand samen met de linkerbelending in hoge mate het beeld ter plaatse (coulissenwand). Dit is van hoge waarde als herinnering aan de historische bebouwingskarakteristiek van Groenlo.

Architectuur- of bouwhistorische waarde:

HOOG

Het pand, in combinatie met de rest van het complex heeft een interessante bouwgeschiedenis die, afgaand op basis van bekende gegevens uit vergelijkbare panden in Groenlo, terugreikt tot de vroege 17de eeuw. Aangenomen mag worden dat hieruit de vier (oorspronkelijk zes) gestapelde ankerbalkgebinten, de dekbalkjukken, de restanten van de wandregels en tussenstijlen, de wandschoren, alsmede de eikenhouten sporenkap dateren. De kelder wordt daarbij vooralsnog als oudste steenachtige bouwdeel gerekend. De voorgevel is een goed voorbeeld van een laat 18de eeuwse gelijkmatige opgezette bakstenen gevel met bescheiden versierselen in de vorm van rollagen, een geprofileerde fries en een accentuering van de hoofdtoegang. In de loop van de 18de eeuw is het huis ingericht met meerdere kamers met schouwen, omgebouwd vanuit de 17de eeuwse indeling van werk- en winkelruimte aan de voorzijde en het woongedeelte aan de achterzijde. De vroege samenvoeging met het bedrijfspand ter linkerzijde is terug te vinden in het woonhuis en de interne verkeersroutes tussen woon en werkgedeelte.

Cultuurhistorische waarde:

POSITIEF

Het huis met (verborgen) vakwerkconstructie en versteende voorgevel behoort tot een groep kleinstedelijke gebouwen die kenmerkend zijn voor de bouwtraditie. Het geeft een beeld van de wat voornamere grotere handelshuizen in een voornamelijk agrarisch georiënteerde landstad.

Zeldzaamheidswaarde:

POSITIEF

De voorgevel van het pand is een voor Groenlo zeldzaam voorbeeld van een laat 18de eeuwse voorname woonhuisgevel. Achter de voorgevel huist de historische constructiewijze van het vakwerk in twee bouwlagen.

4.3 Waardenstelling op onderdelen

Hier worden de onderdelen die horen tot de hierboven omschreven waarden overzichtelijk bijeen gezet. Gedeeltelijk vindt men dit terug in de op de waardenplattegronden, waarop in kleur de diverse waarden en kwalificaties worden weergegeven, volgens de "Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek". Blauw voor hoge waarden (ongewijzigd handhaven), Groen voor positieve waarden (aanpassing mogelijk), geel voor indifferent of neutraal (geen bijdrage aan monument) en rood voor storend (verwijderen of vervangen).

Exterieur

HOOG

- Bouwmassa met kapvorm
- Historisch metselwerk en restanten vakwerkskelet van de buitengevels inclusief de bouwsporen in de zijgevels
- De bakstenen voorgevel met oorspronkelijke geveldetailleringen (kozijnen, deuren en ramen)
- De osendrop naast de rechterzijgevel

POSITIEF

- Venters in rechterzijgevel uit jaren '50 en '60

INDIFFERENT

- De opbouw met platdak op de achteraanbouw;
- De cementpleisterlaag op de achtergevel
- Het woonkamerkozijn in de achtergevel

STOREND

Diverse (hemel)waterafvoeren in de rechterzijgevel

Hergebruikte deur op zolder (foto auteur)

Interieur HOOG

- Ruimtelijke indeling in vertrekken met bijzondere scheidingsmuren
- Ongedeelde ruimtewerking van de zolder
- Historische binnendeuren met historisch hang- en sluitwerk
- De kelder met toegangstrap en de locatie van het trappenhuis
- Muur met historische boezem in de keuken
- Oude (verborgen) balklagen van de zoldervloer, inclusief gebinten
- Kapconstructie met eiken sporen en windverbanden
- Stookplaatsen in de grote kamers
- De zoldertrap

POSITIEF

- Het stucplafond in de voorkamer links
- De centrale gang op de verdieping
- De nog aanwezige losse bouwfragmenten van raam- en deurafwerkingen op zolder.
- Tussenmuur tussen grote kamers

INDIFFERENT

- De indeling en afwerking van de slaap- en badkamers op de verdieping
- De raamkozijnen in het trappenhuis en overloop.
- De tussenwand tussen keldertrap en gang

STOREND

- Geen onderdelen

4.4 Conclusie

Het object scoort op diverse onderdelen van het exterieur hoog. Het interieur is daarbij van mindere waarde. Het is een cultuurhistorisch waardevol object waarbij de bescherming als gemeentelijk monument zeker gerechtvaardigd is, omdat het object van lokaal en regionaal belang is. Bij herstel en herbestemming is het van belang om zeer zorgvuldig om te gaan met de historische houtconstructies en de indeling van het interieur op de begane grond.

5 Aanbevelingen voor nader onderzoek

Aan het pand Mattelierstraat 6 (en 8) is nog geen aandacht besteed bij onderzoek naar de geschiedenis van Groenlo. Überhaupt is er geen bouwhistorisch stadskernonderzoek in Groenlo gepleegd, alleen sporadisch en beperkt in het kader van de ontwikkeling van de vestingwerken tussen 1550 en 1674. Mattelierstraat 6 is weliswaar intern gemoderniseerd in de jaren '40, '50 en '60, maar is door het behouden karakter van de eigenaren/bewoners nog beleefbaar als historisch stadshuis. Gelukkig zijn een aantal losse bouwfragmenten bewaard gebleven. Aanvullend onderzoek moet gericht zijn op het buurpand nummer 8, dendrochronologisch onderzoek om het bouwjaar te kunnen dateren en nader onderzoek naar de aanwezigheid van (resten van) historische plafondafwerkingen.

In verband met het overlijden van Gerrit (Baas) Arink en de hoge leeftijd van zijn zus Dinie, bestaat de kans dat binnen afzienbare tijd de mogelijkheid aanwezig is dat het complex herbestemd, gedeeld en/of heringedeeld zal worden.

*Boring ten behoeve van een dendrochronologische datering. Kasteel Huize Ruurlo, juli 2014
(foto: auteur)*

Aanvullende opname

Wanneer de zachtboardplafonds- en wanden tijdens een toekomstige verbouwing worden verwijderd, is een aanvullende opname en documentatie van eventuele stucplafonds en verschillende balklagen mogelijk.

Archeologisch onderzoek

Als in het achterterrein of in het pand graafwerkzaamheden plaatsvinden, dient rekening te worden gehouden met archeologisch onderzoek naar de restanten van het afgebroken achterhuis en eventuele voorgangers van het huidige pand.

Archivalisch onderzoek

Het archiefonderzoek betrof nu alleen het raadplegen van het kadastraal archief (kadastrale minuut en leggers), het bevolkingsregister bij het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers en het bouwvergunningenarchief van de gemeente Oost Gelre.

Via familie- en notariële archieven moet meer informatie kunnen worden vergaard over de eigenaren en het gebruik van het pand vanaf het bouwjaar tot 1830.

Over de schrijver:

Roy Oostendorp (1974, Groenlo) is specialist erfgoed voor de lokale overheid in de Achterhoek en heeft in het verleden gewerkt voor de gemeente Groenlo en Oost Gelre, onder andere als monumentenambtenaar. In 2011 is hij afgestudeerd aan de Hogeschool Utrecht in de richting Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg. Daarnaast heeft hij in 2013 Dulcken erfgoedadvies opgericht.

Vrijliggende verflagen door slijtage (foto auteur)

6 Literatuur en bronnen

6.1 Geraadpleegde literatuur

Berends, G., Historische houtconstructies in Nederland. Stichting Historische Boerderij Onderzoek. Arnhem, 1996.

Drunen, van, A., 's-Hertogenbosch, van straat tot stroom. Waanders Zwolle/RDMZ Zeist 2006.

Fock, C. willemijn e.a., Het Nederlandse Interieur in beeld 1600-1900. Waanders Zwolle 2001.

Meischke, prof.dr.ir. R. ea., Huizen in Nederland, Utrecht, N-Brabant en de oostelijke provincies. Waanders Zwolle/Ver. H. de Keyser Amsterdam 2000.

Pluijm, van der, drs. J.E., De Vestingstad Grol in de kaart gekeken, topografisch historische atlas van Groenlo. Stadsmuseum Groenlo 2006.

Stenvert, R. ea., Inleiding in de bouwhistorie, opmeten en onderzoek van oude gebouwen. Stichting Matrijs, Utrecht 2007.

Vemer, H.P., Kroniek van Groenlo, Chronologisch overzicht van de historie der oude veste Grol in de wenteling der eeuwen. Stichting Grolsch Museum. Groenlo 1966.

6.2 Geraadpleegde bronnen

Erfgoed Centrum Achterhoeks Liemers (ECAL), Doetinchem.

- bevolkingsregister gemeente Groenlo 1830-1940

- kadastrale leggers Groenlo 1828

- beeldbank

www.ecal.nu

Archief gemeente Oost Gelre, Lichtenvoorde.

- bouwvergunningen Groenlo, 1930-1990

www.oostgelre.nl

Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

- bouwhistorische opmeting Mattelierstraat 6-8, L. Straaijer, mei 1977

www.cultureelerfgoed.nl

Mondelinge informatie van de huidige bewoners, de heer G. Arink (geb. 1922, overl. 2013) en zijn zus mevrouw D. Arink (geb. 1919)

Haans, drs. F.C. ea, Bouwhistorisch onderzoek en monumentale waardenbepaling van de voormalige stadsboerderij Notenboomstraat 15 Groenlo. Nijmegen 2007.

www.monumentenadviesbureau.nl

Derks, G.J.M. ea., Cultuurhistorische Gebiedsbeschrijving Oost Gelre, een beeld van ontginningsporen tot wederopbouwarchitectuur. Gelders Genootschap. Arnhem 2006.

www.geldersgenootschap.nl

Fotosite Groenlo en omgeving

www.scherpinbeeld.nl

Beeldbank Gelders Archief

www.gelderlandinbeeld.nl

De eerste twee delen van de serie zijn al uitgebracht en worden nu ook in paperback uitgegeven. De derde en laatste aflevering wordt in 1994 uitgebracht. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties. De serie is een samenwerking van de Nederlandse en Amerikaanse televisieproducties.

Colofon

Oudheidkundige Vereniging Groenlo

De Oudheidkundige Vereniging Groenlo (opgericht 15 januari 1976) heeft tot doel het bestuderen en vastleggen van gegevens op het gebied van geschiedenis, taal, folklore, genealogie en archeologie van Groenlo en directe omgeving.

Tevens stelt zij zich ten doel het beschermen van het cultureel erfgoed van Groenlo. Zie vooral ook onze website:

www.ovg.nu

Grols Verleden

Tijdschrift voor de historie van Groenlo en directe omgeving

Jaargang 13 | nr. 16 | augustus 2014

Het tijdschrift verschijnt op onregelmatige tijdstippen.

Samenstelling en tekst:

Henk Kolkman, Jean Gardeniers,
B.A.Th. Close, Roy Oostendorp

Eindredactie:

Stephan Damman, Ruud Kaak, Ben Verheij

Redactie adres:

Ben Verheij
Vrakkinkweg 3a
7141 JB Groenlo
(0544) 46 20 23
btmverheij@gmail.com

Vormgeving en lay-out:

Nick Oostendorp

Druk:

Weevers Grafimedia

Overname artikelen:

Publicatie of overname van artikelen (geheel of gedeeltelijk) in welke vorm dan ook is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto:

Kijk voor een beschrijving op pagina 9.

Lidmaatschap OVG:

Het lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Aanmelding via onze website:

www.ovg.nu

ISSN 1569-9633

© OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING GROENLO

